

colloquium-journal

ISSN 2520-6990

Międzynarodowe czasopismo naukowe

**Jurisprudence
Medical sciences
Economic sciences
Pedagogical sciences
Philological sciences
Social communications**

№16(175) 2023

Część 1

colloquium-journal

ISSN 2520-6990

ISSN 2520-2480

Colloquium-journal №16 (175), 2023

Część 1

(Warszawa, Polska)

Redaktor naczelny - **Paweł Nowak**
Ewa Kowalczyk

Rada naukowa

- **Dorota Dobija** - profesor i rachunkowości i zarządzania na uniwersytecie Koźmińskiego
- **Jemielniak Dariusz** - profesor dyrektor centrum naukowo-badawczego w zakresie organizacji i miejsc pracy, kierownik katedry zarządzania Międzynarodowego w Ku.
- **Mateusz Jabłoński** - politechnika Krakowska im. Tadeusza Kościuszki.
- **Henryka Danuta Stryczevska** – profesor, dziekan wydziału elektrotechniki i informatyki Politechniki Lubelskiej.
- **Bulakh Iryna Valerievna** - profesor nadzwyczajny w katedrze projektowania środowiska architektonicznego, Kijowski narodowy Uniwersytet budownictwa i architektury.
- **Leontiev Rudolf Georgievich** - doktor nauk ekonomicznych, profesor wyższej komisji atestacyjnej, główny naukowiec federalnego centrum badawczego chabarowska, dalekowschodni oddział rosyjskiej akademii nauk
- **Serebrennikova Anna Valerievna** - doktor prawa, profesor wydziału prawa karnego i kryminologii uniwersytetu Moskiewskiego M.V. Lomonosova, Rosja
- **Skopa Vitaliy Aleksandrovich** - doktor nauk historycznych, kierownik katedry filozofii i kulturoznawstwa
- **Pogrebnaya Yana Vsevolodovna** - doktor filologii, profesor nadzwyczajny, stawropolski państwowy Instytut pedagogiczny
- **Fanil Timeryanowicz Kuzbekov** - kandydat nauk historycznych, doktor nauk filologicznych. profesor, wydział Dziennikarstwa, Bashgosuniversitet
- **Aliyev Zakir Hussein oglu** - doctor of agricultural sciences, associate professor, professor of RAE academician RAPVHN and MAEP
- **Kanivets Alexander Vasilievich** - kandydat nauk technicznych, profesor nadzwyczajny Wydział Agrotechnologii i Transportu Drogowego, Państwowy Uniwersytet Rolniczy w Połtawie
- **Yavorska-Vitkovska Monika** - doktor edukacji, szkoła Kuyavsky-Pomorsk w bidgoszczu, dziekan nauk o filozofii i biologii; doktor edukacji, profesor
- **Chernyak Lev Pavlovich** - doktor nauk technicznych, profesor, katedra technologii chemicznej materiałów kompozytowych narodowy uniwersytet techniczny ukraiны „Politechnika w Kijowie”
- **Vorona-Slivinskaya Lyubov Grigoryevna** - doktor nauk ekonomicznych, profesor, St. Petersburg University of Management Technologia i ekonomia
- **Voskresenskaya Elena Vladimirovna** doktor prawa, kierownik Katedry Prawa Cywilnego i Ochrony Własności Intelektualnej w dziedzinie techniki, Politechnika im. Piotra Wielkiego w Sankt Petersburgu
- **Tengiz Magradze** - doktor filozofii w dziedzinie energetyki i elektrotechniki, Georgian Technical University, Tbilisi, Gruzja
- **Usta-Azizova Dilnoza Ahrarovna** - kandydat nauk pedagogicznych, profesor nadzwyczajny, Tashkent Pediatric Medical Institute, Uzbekistan
- **Oktay Salamov** - doktor filozofii w dziedzinie fizyki, honorowy doktor-profesor Międzynarodowej Akademii Ekoenergii, docent Wydziału Ekologii Azerbejdżańskiego Uniwersytetu Architektury i Budownictwa
- **Karakulov Fedor Andreevich** – researcher of the Department of Hydraulic Engineering and Hydraulics, federal state budgetary scientific institution "all-Russian research Institute of hydraulic Engineering and Melioration named after A. N. Kostyakov", Russia.
- **Askaryants Wiera Pietrowna** - Adiunkt w Katedrze Farmakologii, Fizjologia. Taszkencki Pediatryczny Instytut Medyczny. miasto Tasz kent

    SlideShare

INDEX COPERNICUS
INTERNATIONAL

НАУЧНАЯ ЭЛЕКТРОННАЯ
БИБЛИОТЕКА
LIBRARY.RU

«Colloquium-journal»

Wydawca «Interdruk» Poland, Warszawa
Annopol 4, 03-236

E-mail: info@colloquium-journal.org
<http://www.colloquium-journal.org/>

CONTENTS

MEDICAL SCIENCES

Dronyk I. I

SEVERAL ASPECTS REGARDING THE DEVELOPMENT AND PROGRESSION OF DENTAL DISEASES WARRANT INVESTIGATION....4

Камалова З.М.

ДИСФУНКЦИОНАЛЬНЫЕ ИЗМЕНЕНИЯ В СТРУКТУРАХ ЦЕНТРАЛЬНОЙ НЕРВНОЙ СИСТЕМЕ 6

Kamalova Z.M.

DYSFUNCTIONAL CHANGES IN THE STRUCTURES OF THE CENTRAL NERVOUS SYSTEM 6

PEDAGOGICAL SCIENCES

Бабкоєва О.О., Стадниченко К.В.

МЕТОДИ, ПРИЙОМИ, РЕСУРСИ АКТИВНОГО НАВЧАННЯ У РЕЖИМІ ВІДДАЛЕНОЇ ВЗАЄМОДІЇ УЧАСНИКІВ ОСВІТНЬОГО ПРОЦЕСУ10

Babkova O.O., Stadnychenko K.V.

METHODS, TECHNIQUES, RESOURCES OF ACTIVE LEARNING IN THE MODE OF REMOTE INTERACTION OF PARTICIPANTS IN THE EDUCATIONAL PROCESS.....10

Почусєєва В.В.

СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ У ВИКЛАДАННІ ІНОЗЕМНИХ МОВ15

Pochuieva V.V.

CURRENT TRENDS IN TEACHING FOREIGN LANGUAGES.....15

Sokolenko M.O., Ryashko K.S., Sokolenko L.S.,

Pliska T.I., Bezz M.O., Sokolenko A.A., Kapitula S.V., Bil A.O.

RELEVANCE OF THE DEVELOPMENT OF VALEOLOGICAL EDUCATION OF THE TEACHER17

Соколенко М.О., Ряшко К.С., Соколенко Л.С., Плиська Т.І.,

Соколенко Л.С., Бєєз М.О., Соколенко А.А., Капітула С.В., Біль А.О.

АКТУАЛЬНІСТЬ РОЗВИТКУ ВАЛЕОЛОГІЧНОЇ ОСВІЧЕНОСТІ ПЕДАГОГА.....17

Sokolenko M.O., Verbych V.Y., Sokolenko L.S., Sokolenko A.A., Rayetska V.V., Samchuk-Belova V.V.

FEATURES OF ETIOTROPIC TREATMENT OF MONKEYPOX.....19

Соколенко М.О., Вєрбич В.Ю., Соколенко Л.С., Соколенко А.А., Раєцька В.В., Самчук-Бєлова В.В.

ОСОБЛИВОСТІ ЕТИОТРОПНОГО ЛІКУВАННЯ МАВПЯЧОЇ ВІСПИ19

Sokolenko M.O., Berik O.Y., Sokolenko L.S., Sokolenko A.A., Vlad V.O., Guk A.M.

HEALTH CULTURE OF THE FUTURE TEACHER AND ITS LEVELS OF FORMATION22

Соколенко М.О., Бєрик О.Я., Соколенко Л.С., Соколенко А.А., Влад В.О., Гук А.М.

КУЛЬТУРА ЗДОРОВ'Я МАЙБУТНЬОГО ПЕДАГОГА ТА ЇЇ РІВНІ СФОРМОВАНОСТІ22

Sokolenko M.O., Moskaliuk V.D., Karanyaga A.O.,

Sokolenko L.S., Sokolenko A.A., Marchenko V.I., Yankivska S.V.

THE ROLE OF TEACHER'S COMPETENCE IN THE FORMATION OF A HEALTH-PRESERVING ENVIRONMENT IN THEIR PRACTICAL ACTIVITY24

Соколенко М.О., Москалюк В.Д., Караняга А.О.,

Соколенко Л.С., Соколенко А.А., Марченко В.І., Янківська С.В.

РОЛЬ КОМПЕТЕНТНОСТІ ПЕДАГОГА У ФОРМУВАННІ ЗДОРОВ'ЯЗБЕРІГАЮЧОГО СЕРЕДОВИЩА У СВОЇЙ ПРАКТИЧНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ24

SOCIAL COMMUNICATIONS

Бандура В. Микитюк О.

АГРОГОТЕЛІ – СКЛАДОВА СІЛЬСЬКОГО ЗЕЛЕНОГО ТУРИЗМУ27

Bandura V., Mykytyuk O.

AGRO-HOTELS ARE A COMPONENT OF RURAL GREEN TOURISM27

PHILOLOGICAL SCIENCES

Mammadzayeva A.A. REFLECTION OF ARTISTIC TIME IN HISTORICAL WORKS	29
Мамедрзаева А.А. ОТРАЖЕНИЕ ХУДОЖЕСТВЕННОГО ВРЕМЕНИ В ИСТОРИЧЕСКИХ ПРОИЗВЕДЕНИЯХ	29
Nabiyeva A. V. EPOS "GURBANI": MOTIVE AND INCIDENT CHARACTERISTICS	33
Набиева А.В. ЭПОС «КУРБАНИ»: СВОЕОБРАЗИЕ МОТИВА И СОБЫТИЯ	33
Эфендиева Ч.А. КОГНИТИВНО-ПРАГМАТИЧЕСКИЙ АСПЕКТ АЗЕРБАЙДЖАНСКИХ ПАРЕМИОЛОГИЧЕСКИХ ЕДИНИЦ (на материале эпосов «Книга моего деда Коркута», «Короглу» и фольклорных текстов)	37
Efendiyeva Ch.A. COGNITIVE-PRAGMATIC ASPECT OF AZERBAIJANI PAREMIOLOGICAL UNITS (in the eposes "The Book of Dede Korkud", "Koroglu" and in folklore texts)	37

ECONOMIC SCIENCES

Гарбар В.А., Кульганік О.М. АНАЛІЗ ЕФЕКТИВНОСТІ ЛОГІСТИЧНИХ РІШЕНЬ В МІЖНАРОДНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ ПІДПРИЄМСТВА	45
Harbar V.A., Kulhanik O.M. ANALYSIS OF THE EFFICIENCY OF LOGISTICS SOLUTIONS IN THE ENTERPRISE'S INTERNATIONAL ACTIVITIES	45

JURISPRUDENCE

Кисельов А.О., Самофалова А. ОСОБЛИВОСТІ СУЧАСНОЇ ПІДГОТОВКИ ФАХІВЦІВ З КРИМІНАЛЬНОГО АНАЛІЗУ ДЛЯ ОРГАНІВ ТА ПІДРОЗДІЛІВ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ	50
Kyselov A.O., Samofalova A.I. PECULIARITIES OF SUCCESSIONAL TRAINING CRIMINAL ANALYSIS FOR THE ORGANIZATION OF TA PIDROZDILIV NATIONAL POLICE OF UKRAINE	50
Візір В.Ю., Морозкіна Д.М., Науковий керівник: Копилов Е.В. ЩОДО ОКРЕМИХ АСПЕКТІВ ОРГАНІЗАЦІЇ ТА ТАКТИКИ ПРОВЕДЕННЯ ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВИХ ЗАХОДІВ ПІДРОЗДІЛАМИ КРИМІНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ	53
Vizir V.Yu., Morozkina D.M., Supervisor: Kopylov E.V. CONCERNING CERTAIN ASPECTS OF THE ORGANIZATION AND TACTICS OF THE CONDUCT OF OPERATIONAL AND SEARCH MEASURES BY CRIMINAL POLICE UNITS	53

MEDICAL SCIENCES

УДК : 616.314.1-036.1-07-08

Dronyk I. I

*Bukovinian state medical university
associate professor of the department
of surgical dentistry and maxillar-facial surgery*

SEVERAL ASPECTS REGARDING THE DEVELOPMENT AND PROGRESSION OF DENTAL DISEASES WARRANT INVESTIGATION.

Abstract.

The significance or pertinence of a given concept, idea, theory, or phenomenon in a particular field of study. Periodontitis is an inflammatory condition that affects the entirety of the tissues surrounding the tooth and provides support to the tooth in its placement within the jawbone. The aforementioned structures comprise the gums, alveolar sockets, the connective apparatus, the alveolar part situated in the lower jaw, and the alveolar processes of the upper jaw. Inflammation of the tissues results in a gradual decrease in their structural integrity, ultimately leading to a cascade of deleterious effects including hemorrhage, discomfort, dental laxity, and ultimate loss of the tooth. Undertaking a thorough examination of the mechanisms responsible for the formation of abscesses within the periodontium of individuals affected by chronic generalized periodontitis, with the aim of elucidating its etiological factors and achieving a more profound comprehension of the pathogenesis of this ailment, represents a significant mission within contemporary dental science.

Keywords. *Periodontitis, cytokines, microflora.*

One salient trait of the pathogenesis of purulent processes in the periodontal tissues of individuals diagnosed with generalized periodontitis is a significant deficiency in local secretory immunity, a disparity in the cytokine profile, and a decrease in crucial enzymes within the antioxidant system.

The principal cause behind the deterioration of regional humoral defense can be attributed to immunoglobulins, which are precise antibodies intended to combat bacterial infections. The oral cavity contains four predominant categories of immunoglobulins, namely secretory immunoglobulin A (SIgA), immunoglobulin A (IgA), immunoglobulin G (IgG), and immunoglobulin M (IgM). Two distinct classes of IgA can be identified, namely serum IgA and secretory IgA. The production of secretory immunoglobulin A (SIgA) takes place predominantly within the salivary glands through the mutual interaction of two cellular systems. The resident plasma cells generate IgA, which is akin to serum IgA, while the epithelial cells are responsible for the formation of the secretory IgA complex. The assembly of these entities occurs within the enclosed space of the salivary duct lumens. One notable characteristic of secretory immunoglobulin A (SIgA) is its ability to withstand the effects of a diverse range of proteolytic enzymes. This quality is of significant relevance given that one of its primary biological functions is to impede bacterial adhesion to the surfaces of both teeth and mucous membranes.

A reduction in the concentration of secretory immunoglobulin A (SIgA), a critical component in the antibacterial defense mechanism of the oral mucous membranes, was detected during an investigation of humoral immunity in individuals suffering from generalized periodontitis.

Additionally, various immunoglobulins such as IgA, IgG, and IgM are synthesized locally within the

oral cavity. The immunoglobulins infiltrate the oral fluid through the inflamed mucous membrane from the blood serum, leading to a substantial augmentation of their concentration in the vicinity of bacterial antigens. The comprehensive biocidal capacity of the oral mucosal membrane ensues concomitantly with a harmonized response elicited by each class of immunoglobulins.

In contemporary times, the function of cytokines in both the emergence and operation of the immune process has been extensively deliberated within academic discourse. Cytokines serve as agents that facilitate intercellular communication during immune responses, hematopoiesis and inflammation. Furthermore, they are integral to inter-system collaboration. Cellular proliferation, differentiation, and functional activity are impacted by them. Cytokines exert regulatory control over the duration of inflammation and immune response, as well as influencing embryonic and organogenesis processes. Notably, their activity levels may display significant variability across different developmental stages. Cytokines demonstrate reciprocal synergistic or inhibitory effects on one another. Cytokines can be categorized into different groups, such as interleukins (IL), interferons, colony-stimulating factors, and growth factors. According to the mechanism of action, cytokines can be divided into three groups: effectors and regulators of inflammatory processes - pro-inflammatory and anti-inflammatory regulators of antigen-specific immune response; regulators of hematopoiesis of immune competent cells. Each type of immune system cell is capable of producing several cytokines, and each type of cytokine can be secreted by different cells, which means there is interchangeability of cytokine system components.

The protective function of pro-inflammatory cytokines is carried out locally, directly in the focus of inflammation, while the inflammatory process is realized

when there is an imbalance between pro-inflammatory and anti-inflammatory cytokines, which largely determines the severity and outcome.

Objective: To investigate the immune status of patients with chronic generalized periodontitis.

Materials and methods: To achieve the stated objective, 27 patients aged 40 to 55 years with a diagnosis of generalized periodontitis of severity stages I and II were selected. The control group consisted of 11 practically healthy volunteers with non-affected periodontal tissues at the time of the study.

Saliva was chosen as the substrate for immunological research, which was collected in measuring tubes by spitting. The collected oral fluid was centrifuged at 3000 rpm for 20 minutes. The supernatant fluid was used as a material for studying the levels of concentration of major classes of immunoglobulins (SIgA, IgA, IgG, and IgM) and interleukins (IL-1B, TNF- α , IL-4). The determination of immunoglobulin concentration in saliva was carried out by the solid-phase enzyme immunoassay method. Levels of cytokines (IL-1B, TNF- α , IL-4) in gingival fluid were determined by the solid-phase enzyme immunoassay method. The analysis results were taken into account spectrophotometrically using a microplate photometer Stat Fax 2100 at a wavelength of 450 nm. The determination was made no later than 10-15 minutes after stopping the reaction. The technology for performing solid-phase enzyme immunoassay using sets of reagents for IL-1B, IL-4, and TNF- α was carried out according to the instructions provided by the developers.

Results of the research and their discussion.

Research has shown statistically significant deviations in the indicators of local immunity from the values of practically healthy volunteers in patients with generalized periodontitis. These deviations in the levels of major immunoglobulin classes in the examined patients indicate a decrease in the bactericidal activity of oral fluid. Of particular note is a significant decrease in the levels of sIg A, accompanied by a slight increase in the production of Ig A and Ig G, while the concentration of Ig M in saliva remains unchanged, in both the main and control groups of patients, compared to healthy individuals. This indicates a greater insufficiency and strain of compensatory response of local immune defense to antigenic bacterial stimulation, especially in

patients with suppuration from periodontal pockets. Individual and averaged data analysis revealed that patients in the main and control groups had significantly higher levels of pro-inflammatory cytokines compared to healthy blood donors. The expression levels of IL-1 β and TNF- α in patients with purulent processes exceeded normal values by 4.7 and 3.2 times, respectively, while in patients without suppuration, they were only 2 and 2.2 times higher, respectively. It was found that as the severity of the inflammatory-destructive process in the periodontal structures increased in patients with chronic generalized periodontitis, the concentration of IL-1 β and TNF- α in saliva likely increased. Therefore, these indicators can be used as additional criteria for assessing the severity of the disease.

Conclusion. The study of cytokines as immunomodulators can contribute to a better understanding of the occurrence of infectious-purulent complications in patients with generalized periodontitis. The results of the study of key regulatory cytokines indicate that the increase in IL-1 β production in patients with purulent foci is more pronounced than that of TNF- α , confirming the importance of IL-1 β in the pathogenesis of purulent processes.

References.

1. Мащенко И.И. Иммунопатогенез различных клинических форм генерализованного пародонтита / И.И. Мащенко, А.А. Гударьян // Вісник стоматології. – 2012. – № 2. – С. 41–46.
2. Мащенко И.С. Значение иммунологических и нейрогуморальных расстройств в патогенезе пародонтита // Заболевания пародонта и иммунная система: Матер, симп. Казань - 1990 - С. 11-12.
3. Michael P.P. Immunological and Inflammatory Aspects of Periodontal Disease. / P.M. Michael // Continuing Education Course. 2013. – P.1-18.
4. Борисов Л.Б. Микробиология и иммунология стоматологических заболеваний. / Л.Б. Борисов, И.С. Фейлин. // Медицинская микробиология, вирусология, иммунология. – М.: Медицинское информационное агенство, 2001. – С. 684 – 712.
5. Левин М.Я. Количественный и функциональный состав системного и местного иммунитета у пациентов с хроническими пародонтитами, пародонтитами / М.Я. Левин, Т.Д. Федосенко, О.Н. Васильев // Пародонтология. – 2010. №4 – с 37. 10.

*Камалова Зилола Мирсабитовна**ассистент кафедры фармакологии, физиологии.**Ташкентский Педиатрический Медицинский Институт. г. Ташкент.*

ДИСФУНКЦИОНАЛЬНЫЕ ИЗМЕНЕНИЯ В СТРУКТУРАХ ЦЕНТРАЛЬНОЙ НЕРВНОЙ СИСТЕМЕ

*Kamalova Zilola Mirsabitovna**Assistant of the Department of Pharmacology, Physiology.**Tashkent Pediatric Medical Institute. Tashkent city.*

DYSFUNCTIONAL CHANGES IN THE STRUCTURES OF THE CENTRAL NERVOUS SYSTEM

Аннотация.*В нашей работе отмечены дисфункции в структурах цнс на основании литературных источниках.***Abstract.***In our work, dysfunctions in the structures of the central nervous system were noted on the basis of literary sources.***Ключевые слова:** *ткань, осложнения, импульс, память.***Keywords:** *tissue, complications, impulse, memory.*

Среди многочисленных механизмов патогенеза гипоксических повреждений мозга, особый интерес представляет изучение обмена нейромедиаторов, в частности серотонина и опиоидных пептидов, которые имеют важное значение на этапах развития нервной системы.

В экспериментальных работах показано, что обмен серотонина в прена-тальном и раннем постнатальном периодах влияет на формирование и дальнейшее развитие структур ЦНС. Серотонинергические нейроны зрелого мозга осуществляют регуляцию поведения, процессов памяти и обучения. Нарушения именно этих сторон высшей нервной деятельности у детей часто относят к последствиям перинатальной гипоксии. Влияние серотонина на тонус микрососудов и агрегацию тромбоцитов подчеркивает важность изучения этого биологически активного вещества в патогенезе гипоксически-ишемического поражения ЦНС (ГИП ЦНС). Клинические работы в неонатологии по этой проблеме немногочисленны.

А также литературный анализ показал, что вследствие нарушения обмена серотонина и норадреналина с дофамином происходит «перестройка» критически важных для функционирования нейронов генов. Одни из них перестают «давать команду» на синтез нейротрофических факторов (в частности, так называемого нейротрофического фактора головного мозга – BDNF), необходимых для поддержания жизнедеятельности нейрональных клеток. Другие, напротив, активируют синтез рилизинг-факторов, предопределяющих гиперреактивность гипоталамо-гипофизарно-надпочечниковой системы (гиперплазия надпочечников, гиперкортизолемиа и т. д.). Эти процессы не только способствуют повышению артериального давления, нарушению углеводного обмена, но и еще больше угнетают BDNF. Наконец, третьи гены инициируют выработку значительного числа «лишних» рецепторов, что усугубляет и без того нарушенный обмен серотонина и катехоламинов.

Зарубежными и отечественными авторами утверждено, что агрессия является социально наследуемой, поскольку существуют различия в склонности к агрессивным действиям среди различных социальных групп. Известно, что факторами повышенного риска агрессивного поведения являются психические заболевания, тяжелые соматические болезни, алкоголизм, наркомания, подверженность хроническому стрессу, которые, безусловно, имеют наследственную природу. Не вызывает сомнений и генетическая природа агрессивного поведения. Согласно результатам, ряд семейных и близнецовых исследований в межиндивидуальные различия в агрессивности примерно равный вклад вносят как генетические факторы (коэффициент наследуемости равен 40 - 54%), так и разнообразные средовые факторы развития.

В основе внешне направленной агрессии и суицидального поведения, как показали результаты нейробиологических исследований, лежат изменения в функционировании нейромедиаторных систем мозга, и это свидетельствует в пользу общности биологических механизмов данных форм поведения. Таким образом, в качестве главных генов - кандидатов агрессивного поведения рассматриваются гены серотонин - и дофаминергической систем мозга.

А также основываясь на литературных данных можно сказать, что кроме этого, актуальным подходом в молекулярно-генетических исследованиях является поиск новых ДНК - маркеров, которые могут быть ассоциированы с агрессивным поведением. Известно, что инсерции Alu-элементов в геном человека являются причиной приблизительно 0,3% всех генетических болезней человека. Среди многочисленных болезней, связанных с ретропозицией Alu-элементов, можно выделить следующие: инсулин независимый диабет гиперхолестеримия, миодистрофия Дюшенна, синдромы Леш-Нихана, Тея-Сакса, синдром XX у мужчин и многие другие. В настоящее время ведется поиск Alu-элементов,

которые могут быть задействованы в развитии психических заболеваний и поведенческих расстройств.

Как отмечают авторы литературных источников, что патологическое течение интранатального периода является существенным фактором риска поражения ЦНС новорожденного ребенка. Здесь особое значение приобретает эндогенная опиоидная система, оказывающая стресс-лимитирующее и адаптогенное действие. Опиоиды принимают активное участие в родах и позволяют плоду безболезненно пережить интранатальный и ранний неонатальный периоды. На современном этапе представление о состоянии эндогенной опиоидной системы можно получить, изучая активность энкефалиназ - ферментов, участвующих в деградации опиоидов. В неонатальном периоде активность энкефалиндеградирующих ферментов ранее не изучалась.

В настоящее время миллионов людей страдают от психических расстройств, что выводит их на одно из первых мест среди причин заболеваемости. Наиболее яркой иллюстрацией сложившейся ситуации служат депрессивные нарушения, являющиеся одной из ведущих причин заболеваемости и инвалидности на сегодняшний день.

Актуальность проблемы депрессии определяется, прежде всего, ее нарастающей распространенностью, во всем мире.

По существующим оценкам в мире насчитывается около несколько миллиона человек, страдающих от депрессии, и число больных этим недугом возрастает. Депрессия (*depression* от лат. *deprimere*, *depressum* — понижать, подавлять, угнетать) - это психическое расстройство, характеризующееся патологически сниженным настроением (гипотимией) с негативной, пессимистической оценкой себя, своего положения в окружающей действительности и своего будущего. Депрессивное изменение настроения наряду с искажением когнитивных процессов сопровождается моторным торможением, снижением побуждений к деятельности, соматовегетативными дисфункциями.

Депрессия — это сложная медико-социальная проблема, нередко приводящая к утрате трудоспособности, негативно влияющая на семейные отношения и имеющая тяжелые социально-экономические последствия. Как следствие, возрастает потребность в более качественном обслуживании больных и более точной диагностике. Несмотря на высокое медико-социальное значение данного психического расстройства, до сих пор нет ясных представлений о причинах и механизмах его развития.

В последнее десятилетие в изучении эпидемиологии и патогенеза униполярной депрессии (УД) все большее значение приобретают генетические исследования.

Авторами литературы был установлен тот факт, что семейные, близнецовые и исследования, проведенные методом приемных детей, подтверждают роль генетических факторов. Согласно данным этих исследований коэффициент наследуемо-

сти УД варьирует в пределах 40-70%. Данные генетических исследований убедительно свидетельствуют о том, что УД является сложным, многофакторным, гетерогенным психическим расстройством, предрасположенность к которому определяется действием многих генов, их взаимодействием между собой и разнообразными средовыми факторами. Кроме того, к настоящему времени было проведено несколько полногеномных анализов, которые выявили регионы на хромосомах 1-6, 8, 11, 12, 15, 18 и 19, сцепленные с депрессией. Однако, число генов, вовлеченных в развитие этого мультифакториального психического расстройства, до сих пор не установлено. Для выявления генов, а также их взаимодействий, обуславливающих предрасположенность к развитию УД, представляется необходимым проведение анализа ассоциаций с участием большого числа локусов кандидатных генов. В частности, гены, продукты которых контролируют уровень нейромедиаторов в мозге (серотонина, дофамина, глутамата и ряда других), гены нейтрофических факторов и их рецепторов, известные своей модуляцией нейрохимических систем мозга, представляют особый интерес.

Дальнейший анализ литературы показал, что при проведении молекулярно-генетических исследований принципиально важным является учет этнической принадлежности исследуемых индивидов, так как любой этнос имеет длительную историю становления и характеризуется значительным генетическим разнообразием, которое является результатом отбора по какому-либо признаку, зависящему от социально-демографических, климатических и прочих факторов.

Статистические данные показали, что в Европейском регионе ежегодно страдают от тяжелой депрессии примерно 33,4 миллиона человек. По показателям DALY (количество лет жизни, потерянных в результате инвалидности) в 2000 году депрессия стояла на четвертом месте в мире среди ведущих причин нетрудоспособности. По современным прогнозам, ожидается, что к 2030 году УД выйдет на второе место, уступив ВИЧ-инфекции и опередив по распространенности такие причины нетрудоспособности, как сердечнососудистые заболевания и дорожно-транспортные происшествия. Возрастающими проблемами, связанными с депрессией, являются насилие, самоубийства, наркомания и поведенческие расстройства: 70% совершенных самоубийств происходит по причине депрессии, а уровень смертности среди больных депрессивными расстройствами составляет 15%. Депрессия наносит наибольший экономический ущерб, так как поражает молодых трудоспособных людей. Пик распространенности приходится на зрелый трудоспособный возраст между 25 и 44 годами. Причем, риск развития депрессии в течение жизни колеблется от 5 до 12% у мужчин и от 10 до 25% у женщин.

Специалистами было отмечено, что клиническая картина тревожной депрессии характеризуется подавленностью, психическими, либо соматиче-

сками, сопровождающимися массивными сомато-вегетативными расстройствами (соматическая тревога), проявлениями тревоги. Больные боязливы, угнетены, подавлены. В одних случаях на первом плане внутреннее напряжение, неопределенное беспокойство, иногда ощущаемое физически как внутренняя дрожь, трепет и не находящее конкретных причин и объяснений (витальная, свободно плавающая, генерализованная тревога). В других случаях доминируют опасения воображаемого или (что чаще) гипертрофированного в сознании больного, но реально угрожающего несчастья, неуверенность в завтрашнем дне, боязнь неожиданных, непредвиденных событий либо тревожные сомнения в своевременности или правомерности уже совершенных поступков, обоснованности сказанного с множеством самоупреков. Иногда клиническую картину определяют тревожные руминации — сомнения в возможности принятия простейших повседневных решений, проявляющиеся в нерешительности, неуверенности в правильности своих действий в настоящем. Необходимость выбора, возникающая даже в обыденных ситуациях, превращается в мучительный, не имеющий завершения процесс («помешательство сомнений»).

Основываясь на патогенетической модели депрессии можно сопоставить различные проявления аффективного расстройства и соответствующие им нейрхимические процессы. Так, часто встречающаяся у больных депрессиями соматизированная тревога, которая проявляется тахикардией, потливостью, тахипноэ, гастроинтестинальными расстройствами, дискомфортом в области грудной клетки, может отражать нарушение серотонинергических процессов в ЦНС. Апатия, ангедония, дисфория, вероятно, связаны с дисбалансом катехоламинов (норадреналина, дофамина).

Также неотъемлемой составляющей клинической картины депрессий, наблюдающихся в общесоматической практике является неспецифический дистресс-синдром (сниженная устойчивость к воздействию стрессовых факторов, выраженная утомляемость, неуверенность в своих силах, ощущение собственной несостоятельности) может ассоциироваться с целым рядом взаимодействующих между собой патогенетических процессов, причем с некоторыми из них по типу патологической обратной связи.

В литературе также отмечено, что психотерапевтические техники позволяют более адекватно оценить значение предшествующих и актуальных психотравмирующих событий, свою роль в возникновении заболевания, преодолевать боль, негативные переживания, связанные с болезнью, и накопленные в течение жизни (затаенные обиды), выделить преимущества заболевания (вторичную выгоду, например, болезнь дает возможность вести себя по-другому, более свободно), изменить нерациональные установки, выделить важные цели, мобилизовать внутренние силы организма, снизить страх рецидива и смерти, создавать новые перспективы вне болезни. Одним из общих свойств любой формы психотерапии является выделение ступеней

или шагов: установление контакта и активное участие пациента в психотерапевтическом процессе; определение и выбор конкретной психотерапевтической задачи (симптоматика, конфликт, самооценка и др.); изменение прежних дезадаптивных способов восприятия, переживания и поведения.

При молекулярно-генетических исследованиях любого многофакторного признака, принципиально важным является учет этнической принадлежности обследованных лиц. Генетическая структура этноса включает сумму частот самых разных генов, а частота того или иного генотипа является результатом отбора по какому-либо признаку, зависящему от социально-демографических, климатических и прочих факторов. Разные народы мира могут характеризоваться различным набором и соотношением факторов риска заболеваний. В частности, показано, что популяции, относящиеся к финно-угорской языковой группе народов (финны, венгры, удмурты, др.) имеют повышенный риск суицидального поведения. Согласно гипотезе о влиянии этногенетического фактора, на ранних стадиях угро-финского этногенеза некоторые поведенческие особенности, предрасполагающие к самоубийству, были зафиксированы в генофонде нации.

Таким образом, подводя итоги литературного анализа можно отметить о актуальности данной проблемы.

Литература

1. Буров Ю.В., Ведерникова Н.Н. Диссоциация эндокринных и нейротропных свойств пептидных и стероидных гормонов // Фармакология и токсикология. 1984. - №2. - С. 100-105.
2. Вельтишев Ю.Е. Состояние здоровья детей и общая стратегия профилактики болезней // Российский вестник перинатологии и педиатрии (приложение). М., 1994. - 67с.
3. Доклад о состоянии здравоохранения в мире. Всемирная организация здравоохранения. М., 2005. - 264с.
4. Володин Н.Н. Актовая речь. Перинатология. Исторические вехи. Перспективы развития. М.: ГЭОТАР-Медиа, 2006. - 48с.
5. Володин Н.Н., Дегтярев Д.Н., Хачатрян А.В. // Педиатрия. 1998. - №5. -С. 15-20.
6. Глебов В.С., Попова Н.Н., Гладкова Н.В. О блокаде во время родов антигенной активности мозговой ткани новорожденных // Журнал невропатологии и психиатрии им. С.С. Корсакова. 1982. — Т.82. - №4. — С. 543546.
7. Голимбет В.Е., Алфимова М.В. Полиморфизм гена рецептора серотонина (5-HT_{2A}) и особенности личности // Молекулярная биология. — 2003. — Т.38, №3. - С. 404-412.
8. Смулевич А.Б., Рапопорт С.И., Сыркин А.А. Органные неврозы: клинический подход к анализу проблемы // Журнал неврологии и психиатрии. - 2002.- № 1.- С. 15-21.
9. Недоступ А. В., Федорова В. И., Казиханова А. А. Психовегетативные соотношения и их коррекция при вегетативной дисфункции синусового узла//Клиническая медицина. 2004; 10: 26–3060

10. Овсянников С.А., Цыганков Б.Д. Пограничная психиатрия и соматическая патология. Клинико-практическое руководство. М.: Триада-Фарм, 2001.
11. Голимбет В.Е. Молекулярно-генетические исследования эндогенных психозов // Сибирский вестник психиатрии и наркологии. 2008. - № 1 (48). С. 37-41.
12. Chee I.S., Lee S.W., Kim J.L. et al. 5-HT_{2A} receptor gene promoter polymorphism -1438A/G and bipolar disorder // *Psychiatr. Genet.* 2001. - V. 11. -P. 111-114.
13. Gorwood P., Limosin F., Batel P. et al. The A9 allele of the dopamine transporter gene is associated with delirium tremens and alcohol withdrawal seizure // *Biol. Psychiatry.* 2003. - V. 53. - P. 85-92.
14. Hender T., Lundborg P. // *Acta Physiol. Scand.* 1980. - Vol.109. -P.169.
15. Herbst F., Gortner L. Paroxetin-Entzugs-Syndrom als Differenzialdiagnose der akuten neonatalen Enzephalopathie? *Z-Geburtshilfe-Neonatal.* -2003,- V. 207(6). P. 232-234.

PEDAGOGICAL SCIENCES

УДК: 37.026.1

Бабкова О.О.,

кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри дидактики та методик
навчання природничо-математичних дисциплін
комунального закладу «Запорізький
обласний інститут післядипломної педагогічної
освіти» Запорізької обласної ради

Стадниченко К.В.,

старший викладач кафедри інформатичної та технологічної освіти
комунального закладу «Запорізький
обласний інститут післядипломної педагогічної
освіти» Запорізької обласної ради
Запорізький обласний інститут післядипломної педагогічної освіти

[DOI: 10.24412/2520-6990-2023-16175-10-14](https://doi.org/10.24412/2520-6990-2023-16175-10-14)

МЕТОДИ, ПРИЙОМИ, РЕСУРСИ АКТИВНОГО НАВЧАННЯ У РЕЖИМІ ВІДДАЛЕНОЇ ВЗАЄМОДІЇ УЧАСНИКІВ ОСВІТНЬОГО ПРОЦЕСУ

Babkova O.O.,

Stadnychenko K.V.

Municipal Institution

*«Zaporizhzhia Regional Institute of Continuing Pedagogical
Education» of Zaporizhzhia Regional Council*

METHODS, TECHNIQUES, RESOURCES OF ACTIVE LEARNING IN THE MODE OF REMOTE INTERACTION OF PARTICIPANTS IN THE EDUCATIONAL PROCESS

Анотація.

У статті актуалізовано проблему реалізації активного навчання в умовах віддаленої взаємодії учасників освітнього процесу; здійснено аналіз вітчизняних та зарубіжних досліджень з цієї тематики; визначено та обґрунтовано базові складові активного навчання; представлено комплекти можливих поєднань методів/прийомів та ресурсів/сервісів на підтримку активного навчання й наведені відповідні приклади з огляду на структуру особистісно-орієнтованого уроку.

Abstract.

The article updates the problem of implementing active learning in conditions of remote interaction of participants in the educational process; an analysis of domestic and foreign research on this subject was carried out; the basic components of active learning are defined and substantiated; sets of possible combinations of methods/techniques and resources/services to support active learning are presented and relevant examples are given in view of the structure of a person-oriented lesson.

Ключові слова: активне навчання, віддалена взаємодія учасників освітнього процесу; методи/прийоми і ресурси/сервіси реалізації активного навчання.

Keywords: active learning, remote interaction of participants in the educational process; methods/techniques and resources/services for implementing active learning.

Вступ. Концепція «Нова українська школа», нові державні освітні стандарти вважають за визначальну модель активних взаємовідносин між суб'єктами освітнього процесу, в результаті чого забезпечується глибинне засвоєння змісту навчальної програми в умовах цифрового доступу; учитель отримує багатогранну роль тьютора, фасилітатора, модератора, коуча. Традиційно діти бажать бути залученими до діяльності саме на уроці. Все зазначене доводить необхідність реконструкції навчальної діяльності. А саме: перенесення акценту з постачання та тлумачення контенту до розвитку прагнення самостійно здобувати знання та здатності активно використовувати їх для розв'язання життєвих задач.

Починаючи з 2020 року, спочатку у зв'язку з карантинними заходами, згодом – в умовах воєнного стану в Україні, більшість українських школярів навчаються дистанційно, що ставить перед учителями проблему онлайн-реалізації практичної частини навчальних програм; вибору ефективних цифрових інструментів (ресурсів) для проведення віртуальних експериментів та забезпечення інтерактивної взаємодії учасників освітнього процесу, адже у кожного учасника освітнього процесу свої технічні можливості, рівень предметної мотивації та сприйняття навчальної інформації.

Зауважимо, що у вітчизняній дидактиці недостатньо розроблені методологічні концепти діяльнісного навчання в умовах віддаленої взаємодії; бракує методичної літератури з цього питання.

Аналіз актуальних досліджень. Реалізація компетентнісного підходу в освітньому процесі передбачає формування та розвиток ключових і предметних компетентностей у здобувачів освіти. Рівень їхньої сформованості виявляється й перевіряється як здатність виконувати певну діяльність, що передбачає запровадження ще й діяльнісного підходу до процесу навчання. У зарубіжній дидактиці ця категорія подається як активне навчання [4].

За активного навчання освітній процес спрямовується на всебічний розвиток навчально-пізнавальної діяльності та суб'єкт-суб'єктної взаємодії. При цьому педагог здійснює індивідуальний підхід до учнів: підбирає певні типи завдань, які відповідають можливостям дітей, характеру його можливих труднощів; надає консультативну допомогу при виникненні утруднень у їх розв'язанні; планує оптимальні види робіт. За такого підходу діти з різними типами мислення, видами пам'яті, рівнями уважності, типами темпераменту, здібностями та інтересами долучаються до навчальної діяльності, адже їм цікаво, вони розуміють зміст завдань і алгоритми їх розв'язків. Проте модель активного навчання має значні обтяження. По-перше, для індивідуалізації діяльності педагог має витратити багато часу, якого постійно бракує. По-друге, велика наповнюваність і кількість класів не дозволяє педагогам помітити індивідуальні особливості кожного учня чи учениці. По-третє, в окремих випадках за суб'єкт-суб'єктної взаємодії стримується індивідуальний розвиток школярів. По-четверте, в умовах віддаленої взаємодії виникають обмеження в часі та технічних можливостях учасників.

Ефективність впровадження активного навчання стала предметом досліджень багатьох науковців. Так, викладачі Вашингтонського університету Сара Л. Едді, Майлз Макданоу, Мішель Л. Сміт, Ннадозьє Окороафор, Ханна Джордт, Мері Пет Вендерот метааналізували 225 досліджень, в яких подано дані про результати екзаменів і показники невдач студентів на курсах бакалавриата з природничих наук, технологій, інженерії та математики. Метааналіз засвідчив зростання середнього балу майже на 6 % у студентів активних секцій навчання; студенти ж традиційних секцій навчання зазнавали невдач майже в 1,5 рази частіше [9].

Фахівці Гарвардського університету Луї Деслорьє, Логан С. Маккартні Келлі Міллер, Крістіна Каллаган, Грег Кестін досліджували проблему супротиву здобувачів освіти активному навчанню, оскільки останні при цьому відчували когнітивні зусилля і потребували пояснень викладачів. Педагоги зазначили на проблеми запровадження активного навчання: брак часу, обмежені ресурси, відсутність підтримки адміністрації, побоювання недостатнього сприйняття змісту

та форми навчання з боку студентів, їхній опір активним стратегіям викладання [6].

Метою нашого дослідження є визначення і обґрунтування методів, прийомів, ресурсів активного онлайн-навчання в умовах сучасних викликів: створення безпечного освітнього середовища, надмірність навантаження, зростаюче когнітивне виснаження тощо.

Викладення

Оскільки передбачений новою парадигмою освіти компетентнісний підхід неодмінно визначається певною діяльністю, зокрема, здатністю здобувачів освіти застосовувати знання та вміння в певних життєвих ситуаціях, можна стверджувати і про визнання вітчизняною дидактикою діяльнісного підходу як невід'ємної складової процесу навчання.

На думку зарубіжних дидактів складниками активного навчання є конструктивний підхід, когнітивна психологія та соціальна взаємодія [5, 7].

Відповідно до теорії конструктивізму індивіди вчать, будуючи власні знання, пов'язуючи нові ідеї та досвід із наявними знаннями та досвідом, аби сформувати нове чи розширити розуміння інформації.

На думку Ж. Піаже навчання є перехід від короткотермінової до довготермінової пам'яті та інкорпорація знань у більш деталізовані і складні ментальні моделі-категорії, які людина використовує для класифікації наступної інформації [7].

Тому для активного навчання потрібно спланувати і організувати учнівську діяльність, за якої діти можуть встановити зв'язок між новою інформацією та ментальними моделями. При цьому слід орієнтувати певні дії школярів на зону найближчого розвитку, яка визначається тим, що учень може зробити самостійно, а що – за підтримки і допомоги педагога.

З цією метою будь-яку діяльність слід розкласти на так звані мікросценарії – покрокові дії, виконання яких і є об'єктом навчання. Таким чином відбувається зміщення акценту з накопичення знань на навчання діяльності через саму діяльність [8].

Когнітивна психологія пояснює що і як треба робити, аби діти працювали в зоні найближчого розвитку. Доречно згадати теорію “будівельного ристування” – адресна допомога і підтримка, яку запропонували Wood, Bruner, Ross ще в 1976 році. Вона надала пояснення процесу навчання: процес здобуття знань має бути полегшеним допомогою ззовні. Вчителем створюються засоби, що відповідають рівню учнів і покращують якість та швидкість навчання. Формула цієї теорії така: чим менше знань або навичок мають здобувачі освіти, тим більше ресурсів знадобиться [5]. Важливо додати, що людина будує нові знання на основі асоціацій з попередніми знаннями.

Вітчизняна науковиця О. Пометун зауважує, що активне навчання обов'язково передбачає групову роботу учнів задля сприяння розвитку у них розширених і точних ментальних карт [4].

Спираючись на зазначене вище, акцентуємо увагу на врахуванні педагогами певних детермінант в організації активного навчання:

- добір доступної інформації, яка знаходиться у зоні найближчого розвитку, що потребує оцінювання можливостей учнів (наявний рівень знань і умінь, рівень мотивації), і має різний рівень складності (проблемна ситуація має мати вищий рівень складності відповідно до можливостей дітей);
- формування завдань, що відповідають різним стратегіям пізнавальної активності здобувачів освіти;
- планування навчальних цілей і результатів на основі когнітивної таксономії;

- включення вправ найвищого когнітивного рівня таксономії, на якому учні виконують творчі практикоорієнтовані завдання.

Таким чином, при організації активного навчання потрібно планувати покрокову діяльність суб'єктів освітнього процесу на всіх етапах уроку; здійснювати добір навчальної інформації з асоціаціями з попередньою; забезпечувати комунікативну учнівську взаємодію і враховувати при цьому особливості онлайн-навчання.

Розглянемо можливі конструкції методів/приймів та ресурсів з огляду на структуру особистісно орієнтованого уроку, які сприяють активному онлайн-навчанню (табл.)

Таблиця

**Можливі поєднання методів / прийомів та ресурсів / сервісів
з огляду на структуру особистісно орієнтованого уроку**

Етапи онлайн-уроку	Методи/прийоми	Ресурси / сервіси
<i>орієнтація, цілепокладання (на початку уроку)</i>	евристична бесіда/спілкування з штучним інтелектом	chat GPT, YOU chat
	мозковий штурм	інтерактивні дошки Jamboard, Canva, Scrumblr, LinoIt, Classroomscreen, IDroo, карти знань Bubl.us, Coggle, Mind42, MindMeister, Mindomo
	сторітелінг	Canva, Google Фото, PowToon, Renderforest
	відеоогляд	Labxchange, BioInteractive, YouTube
	ментальні карти	Canva, Miro, Mind42, Coggle
<i>проектування, організація, реалізація (впродовж уроку)</i>	інтерактивна лекція	Canva, Google Slides, Padlet
	міні-проекти	інтерактивні дошки Jamboard, Canva, Google Slides
	віртуальні лабораторії і практичні роботи / віртуальний експеримент / графічні калькулятори	Chemistry Lab, VLab, GoLab, LabVIEW, ChemCollective, Phet, Desmos, GeoGebra
	віртуальні екскурсії	Музейний Портал, Освіта нова
	вебквести	Genially, Всеосвіта
<i>контроль/корекція (впродовж уроку)</i>	інтерактивні вправи / вікторини / опитування / тестування	LearningApps, H5P, WordWall, PurposeGames, Genially, Kahoot, Plickers, Quizizz, Quizalize; Classtime, Genially, Google-форми, MozaWeb, PhET, Socrative, Formative, Google Форми, Canva
<i>оцінка/рефлексія (наприкінці уроку)</i>	опитування	Mentimeter, Jamboard, Padlet, Classroomscreen, Scrumblr, Canva, Zoom, LinoIt, Flinga

На етапі орієнтації та цілепокладання важливо долучити дітей до активного обговорення зазначеної тематики, сприяти розвитку зацікавленості до неї та певної інтриги. На сьогодні існує велике різноманіття ресурсів для цього. Розглянемо деякі з

них, що, як ми вважаємо на підставі власного досвіду професійної діяльності, мають педагогічний ефект.

Евристична бесіда, як метод навчання, запроваджується педагогами вже декілька століть, але

актуальності при такій давності не втратила. В умовах сьогодення її можна осучаснити ресурсами штучного інтелекту, наприклад, chat GPT або YOU chat. Вчителю варто продумати кілька проблемних питань та запропонувати учням з'ясувати їх у бесіді з ШІ. Але потрібно зауважити, що перебіг навчальної бесіди з штучним інтелектом значною мірою має супроводжуватись певними анкерами – контрольними точками, які надаватимуть учням зворотний зв'язок стосовно правильності траєкторії просування. Цікавим доповненням може бути доручення виявити внутрішні протиріччя у твердженнях віртуального візаві або пропозиція вирішити в словесний спосіб завдання, що потребують графічної чи іншої візуалізації. Також можна запропонувати учням провести верифікацію даних, отриманих від ШІ, за допомогою довідників та пошукових систем.

Для генерування ідей, активного залучення учасників освітнього процесу до обговорення певної проблеми, розвитку комунікації між ними, надання їм можливості самореалізовуватись та самовиражатись, за рекомендаціями психологів [3], ефективним методом є зворотний мозковий штурм. На онлайн-уроці його проведення уможливають яскраві шаблони Canva, опитувальники Tricider, Mentimeter, Google-форми, Quizalize, Plickers, Socrative, Formative; віртуальні дошки Jamboard, Padlet, Miro, Mural, Classroomscreen, IDroo; Scribblar.

Мотиваційну функцію має сторітелінг, який спонукає здобувачів до прояву ініціативи та формуванню у них суспільно корисних переконань, підвищує ефективність спілкування. З метою активізації діяльності учнів і учениць бажано залучити їх до складання історій, які підкріплюються візуальним компонентом: картинками, інфографікою, презентацією, анімацією, відео тощо. Тут у нагоді стане Canva – ресурс, що надає можливість конструювати зазначені компоненти як під час індивідуальної, так і групової роботи. Додаток Google Фото дозволить створити анімацію, колаж, відео. Мультиплікації з PowToon або Renderforest додадуть ще одну категорію віртуальних “пояснювачів” – кліпові персонажі та удавані “проблемні” діалоги.

З метою активізації опорних знань та формування мотивації до освітньої діяльності доречним є використання відеоконтенту YouTube, Labxchange (глобальний науковий клас, створений у Гарвардському університеті при підтримці Фонда Амген). Вебсайт BioInteractive надає навчальні матеріали, наукові фільми, 3D моделі. Але їх обов'язково треба доповнювати певними проблемними питаннями чи завданнями до них.

На початку уроку можна запропонувати дітям створити ментальну карту, яку впродовж уроку передбачається доповнювати, як візуалізацію думок щодо певної проблеми та способів її вирішення, а також прийом, що сприяє запам'ятовуванню та системному мисленню.

На етапі проектування, організації та реалізації варто проводити інтерактивні лекції, обговорення у яких ініціюється завдяки навмисним помилкам або

фактам, які суперечать науковим дослідженням. Звичайно, такі лекції мають бути візуалізованими, інформативними, відповідати навчальній програмі, проводитись з дотриманням таймінгу. Можна запропонувати дітям визначити помилки і в коментарях до презентацій надати правильні відповіді.

Доречно на цьому етапі онлайн-уроку реалізувати проектну діяльність і скористатися можливостями інтерактивної дошки Jamboard, Canva, Coogle презентації.

Останнім часом до класифікаційної категорії потрапив віртуальний експеримент, який набув значної популярності серед учителів природничих спеціальностей. Серед переваг його запровадження в освітньому процесі візуальний ефект, безпечність, можливості моделювання умов перебігу хімічних процесів, низька собівартість, автоматизоване опрацювання результатів експерименту; зменшення часу на організацію та проведення досліджень, що вкрай важливо для онлайн-уроку. Педагогу залишається спроектувати заняття за сценарієм дослідницького навчання.

З цією метою доречно використати віртуальну лабораторію Go-Lab. Зазначений ресурс дозволяє доповнювати освітній контент уроку текстовими документами, відеоматеріалами; імпортувати розроблені міжнародною педагогічною спільнотою освітні простори; здійснювати обговорення та рефлексію навчання; використовувати інші цифрові та мережеві інструменти, які підтримують реалізацію інтерактивних методів в онлайн-навчанні.

Окрім запозичення розробок навчальних експериментів з предметів природничих дисциплін, є можливість їхнього авторського створення. Віртуальна лабораторія Go-Lab окреслює етапи базового циклу дослідження:

- орієнтація – мотивування учнів до теми уроку, введення основних понять і термінів;
- концептуалізація – зосередження уваги учнів на конкретному питанні, формування гіпотез;
- дослідження – планування і проведення експерименту, інтерпретація результатів дослідження;
- формування висновку – співвіднесення результатів дослідження з поставленим питанням чи гіпотезою;
- обговорення – визначення власного ставлення та обмін думок учасників освітнього процесу стосовно проведення експерименту і отриманих результатів [1].

Активне онлайн-навчання забезпечують віртуальні екскурсії, для здійснення яких можливо використати ресурси “Музейний портал”, “Освіта нова” та інші, більш спеціалізовані. На цих сайтах представлені добірки українських та світових музеїв, “відвідування” яких буде ефективним за умови розроблення педагогами індивідуальних чи групових завдань, що мають на меті формування звіту, та обговорення з дітьми критеріїв оцінювання звітної роботи.

З метою узагальнення навчальної інформації та її закріплення доречно запропонувати здобува-

чам освіти вебквест. Обрати квест потрібної тематики або розробити власний можна відповідним інструментом Національної освітньої платформи "Всеосвіта". Цікаву можливість укласти оригінальний авторський вебквест надає також платформа Genially. Загалом вебквести – потужний запобіжник плагіату та списуванню, адже навіть штучний інтелект пасує перед правильно побудованими пошуковими завданнями.

На будь-якому з етапів уроку діти залюбки долучаються до інтерактивних вправ та ігор, реалізованих у сервісах LearningApps, H5P, WordWall, PurposeGames, Genially. Вікторини Kahoot, Plickers; Quizizz, Quizalize, Socrative, Formative, командні ігри Classtime активізують індивідуальну та групову діяльність, оскільки містять елементи змагання та нагороди. Змістове наповнення завдань орієнтує учнів на освітні потреби та навчальні цілі до конкретної теми. Інтерактивні аркуші Canva у доступі колективного редагування дозволяють школярам індивідуально долучатися до вирішення певних завдань, а вчитель має можливість надавати коментарі, поради щодо їх виконання. Швидкий візуалізований зворотний зв'язок надають Google Форми [2]. Таким чином, зазначені ресурси забезпечують корекцію освітньої діяльності та методичних матеріалів.

Структурною одиницею уроку є рефлексія як мисленнєвий процес усвідомлення дітьми своєї діяльності. З метою рефлексивного оцінювання варто використовувати реакції, що містять Zoom чи Meet під час онлайн-зустрічей, а також застосунки Mentimeter, Jamboard, Padlet, Miro, Mural, Classroomscreen, Canva, LinoIt, Flinga тощо.

Висновки.

Таким чином, для реалізації активного навчання в умовах віддаленої взаємодії має бути сплановано поетапну діяльність суб'єктів освітнього процесу; дібрано та належним чином подано навчальну інформацію з асоціаціями з попередньою; забезпечено учнівську комунікацію та взаємодію і враховано при цьому особливості онлайн-навчання. Сучасні інтернет-сервіси й ресурси надають різноманітні та потужні інструменти для втілення зазначеного вище, як продемонстровано на прикладі компонентів особистісно орієнтованого уроку.

Список літератури

1. Бабкова О.О., Стадніченко К.В. Сценарний підхід до організації освітнього процесу в умовах очного, дистанційного і змішаного навчання. *Colloquium-journal*. № 19 (142). Poland, Warszawa: Wydawca «Interdruk», 2022. С. 27 – 29.
2. Бабкова О.О., Полюга С.І., Стадніченко К.В. Особливості формування оцінювання навчальних досягнень учнів на онлайн-уроках. Наукові записки. Серія : Педагогічні науки. Кропивницький : Центральноукраїнський державний педагогічний університет імені Володимира Винниченка, 2023. Випуск 208. С. 73 – 78.
3. Мосол Н.А. Інтерактивні методи навчання у вищій школі. URL: https://nmv.zsmu.edu.ua/upload/doc_nmvpk/sman_interaktyvni_metody_navch_u_vyshchii_shkoli.pdf
4. Пометун О. Активне навчання учнів історії та громадянської освіти у контексті запровадження державного стандарту базової середньої освіти. *Український педагогічний журнал*. 2021. № 4. URL: https://lib.iitta.gov.ua/729328/1/Пометун%20із%20UPJ_2021_04_web.pdf.
5. Wood, D., Bruner, J. S., & Ross, G. (1976). The role of tutoring in problem solving. *Journal of Child Psychology, Psychiatry, & Applied Disciplines*, 17, 89–100.
6. Louis Deslauriens, Logan S. McCarty, Kelly Miller, Kristina Callaghan, Greg Kestin Measuring actual learning versus feeling of learning in response to being actively engaged in the classroom. URL: <https://www.pnas.org/doi/full/10.1073/pnas.1821936116>.
7. Piaget, J. (1990). *The child's conception of the world*. New York: Littlefield Adams. URL: <http://www.edpsycinteractive.org/topics/cognition/piaget.html>
8. Schank, Roger C. (1995) *What We Learn When We Learn by Doing*. Technical Report Northwestern University. Institute for Learning Sciences. URL: http://www.cogprints.org/637/1/LearnbyDoing_Schank.html
9. Scott Freeman, Sarah L. Eddy, Miles McDonough, Michele K. Smith, Nnadozie Okoroafon, Hannah Horst, Mary Pat. Active learning increases student performance in science, engineering, and mathematics. URL: <https://www.pnas.org/doi/10.1073/pnas.1319030111>

Почуєва Валентина Вікторівна
кандидат педагогічних наук, доцент
Харківський національний університет внутрішніх справ

СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ У ВИКЛАДАННІ ІНОЗЕМНИХ МОВ

Pochuieva Valentyna Viktorivna
Candidate of Pedagogical Sciences,
Associate Professor
Kharkiv National University of Internal Affairs

CURRENT TRENDS IN TEACHING FOREIGN LANGUAGES

Анотація.

У статті розглядаються сучасні тенденції викладання іноземних мов, що спрямовані на активізацію навчально-пізнавальної діяльності студентів вищих навчальних закладів шляхом використання проектної технології, кейс-технології, дистанційного навчання, ІКТ, що підвищує творчу активність студентів та передбачає як посилення практичної спрямованості освіти, так і розвиток особистісних якостей студентів, а також сприяє формуванню професійної компетентності майбутніх фахівців.

Abstract.

The article examines modern trends in teaching foreign languages, which are aimed at activating the educational and cognitive activities of students of higher educational institutions through the use of project technology, case technology, distance learning, ICT, which increases the creative activity of students and provides for strengthening the practical orientation of education, as well as development of personal qualities of students, and also contributes to the formation of professional competence of future specialists.

Ключові слова: професійне спілкування, кейс-технологія, міжпредметні зв'язки, компетентність, самостійність, мотивація, активізація, творчість.

Keywords: professional communication, case technology, interdisciplinary connections, competence, independence, motivation, activation, creativity.

Соціально-економічні відносини, що динамічно розвиваються, зумовлюють становлення комплексу нових вимог до рівня і змісту вищої освіти, стратегічним завданням якої є формування компетентного фахівця. В умовах сьогодення система освіти повинна формувати такі важливі якості випускника як ініціативність, мобільність, гнучкість, динамізм і конструктивність. Майбутній професіонал повинен мати прагнення до самоосвіти впродовж всього життя, володіти новими технологіями і розуміти можливості їх використання, бути здатним на самостійні рішення, вирішувати проблеми і працювати в команді, адаптуватися в соціальній і професійній сфері.

Виховання такої соціально і професійно активної особи вимагає від педагогів сучасної школи застосування ефективних методів, прийомів і форм роботи. Щоб сформувати випускника компетентного в усіх потенційно значущих сферах професійної освіти і життєдіяльності, необхідно застосовувати активні методи навчання, технології, що розвивають, перш за все, пізнавальну, комунікативну і особистісну активність майбутнього фахівця. [1, с. 73]

Одним из вєдущих напрямків в плані вирішення цього завдання є використання методу проектів. Основна мета методу проектів – інтегрувати професійну підготовку з різних навчальних дисциплін для встановлення більш міцних міжпредметних зв'язків, а також для більш тісної взаємодії теорії з практикою в педагогічній діяльності. Виховна

цінність методу проектів полягає у використанні самостійної проектувальної діяльності студентів як важливого засобу їх професійного становлення та формування таких особистісних якостей, як працездатність, цілеспрямованість, креативність, комунікативна культура.

Метод проектів дозволяє вирішити такі методичні завдання: актуалізувати міжпредметні зв'язки у процесі навчання; більш повно реалізувати взаємозв'язок теорії та практики в навчально-професійній діяльності; підвищити рівень засвоєння знань і умінь; підвищити активність студентів як суб'єктів навчального процесу, підсилити роль самоосвіти, самонавчання, саморозвитку; цілеспрямовано формувати професійну компетентність. [2]

Характерними особливостями методу проектів є інтегрованість, проблемність і контекстність. Інтегрованість означає оптимальний синтез концепцій засвоєння знань і теорій, що склалися у системі освіти. Проблемність характеризує проблемний характер методичних задач, що розв'язують студенти. Контекстність означає інтеграцію навчальної, наукової та практичної діяльності майбутніх фахівців. [3]

Одним із засобів підвищення ефективності формування у студентів умінь та навичок ділового спілкування є навчання з використанням кейс-технології. В основі кейс-технології лежить ідея інтегративності, яка розуміється як можливість і необхідність врахування й об'єднання в цілісній технології навчання наступних найістотніших вимог,

як-от: активізація пізнавальної діяльності студентів, застосування індивідуальних і групових форм роботи, розвиток автономності студентів, моделювання професійного спілкування, поєднання комп'ютера з іншими засобами навчання.

Однією з основних особливостей роботи з діловими ситуаціями є їхній широкий міждисциплінарний характер. Займаючись аналізом конкретної ділової ситуації, студенти мають осмислити матеріал, запропонований у кейсі, самостійно виявити проблему та запропонувати її вирішення. Таким чином, забезпечується розвиток самостійності та ініціативи, вміння орієнтуватися у широкому колі питань, пов'язаних із різними аспектами професійної діяльності.

Навчання ділового спілкування з використанням кейс-технології потребує розвитку таких професійно-комунікативних умінь, як: а) вміння сприймати та оцінювати інформацію, що надходить у вербальній та невербальній формі; б) вміння проводити діагностику та аналіз проблеми; в) вміння формулювати та логічно будувати висловлювання з дотриманням норм мови; г) вміння брати участь у дискусії; д) вміння брати участь в ухваленні колективного рішення. [4, 5]

Характерними рисами кейсу як навчального завдання є такі:

– двоплановість, оскільки це одночасно і вид певного професійного практикуму, і педагогічна технологія, внаслідок чого вирішення спеціально поставленого завдання передбачає формування як професійних, так і власне комунікативних умінь;

– максимальна наближеність до реальних умов професійної діяльності з практичним використанням норм іноземної мови у конкретній ситуації;

– активізація мисленнєвої діяльності студентів у зв'язку з необхідністю швидкого використання раніше отриманих професійних та мовних знань та іншомовних умінь;

– активізація творчого пошуку, спрямованого на знаходження оптимального професійного варіанта вирішення та його лінгвістичного оформлення;

– розвиток умінь аргументації, що дозволяють довести правомірність знайденого рішення і здатність відобразити його засобами іноземної мови. [6, 7]

Стрімкий розвиток інформаційних технологій викликає значні зміни і в освітньому процесі. Введення дистанційного навчання забезпечує інтерактивну взаємодію між студентом, викладачем та інформаційним ресурсом, що відображає усі компоненти, притаманні освітньому процесу, здійснені в інформаційному середовищі при реалізації потенціалу ІКТ. Дистанційне навчання, організоване в інформаційному середовищі, дозволяє студентам виявляти самостійність при виконанні завдань, розвивати мислення та творчу активність.

Слід також підкреслити, що професійно-значущі для майбутнього спеціаліста дії та операції – аналіз, синтез, зіставлення, прогнозування, відновлення цілого за його складовими, висунання та захист гіпотез – органічно входять у всі види вищеписаної навчальної діяльності, процесуальна сторона якої носить аналітико-синтетичний характер і вимагає застосування всіх цих операцій. Ці дії, будучи спільними для творчої діяльності в будь-якій галузі, можуть широко використовуватися у подальшій практичній роботі.

Список літератури

1. Richards J.C., Rodgers T.S. *Approaches and Methods in Language Teaching*. Cambridge University Press, 2000. – 174 p.

2. Erica Baker, Breanna Trygg, Patricia Otto, Margaret Tudor, Ph.D. and Lynne Ferguson *Project-based Learning Model, Relevant Learning for the 21st Century*, Pacific Education Institute, 2011, [Электронный ресурс] // URL: www.pacificeducationinstitute.org.

3. Richards J.C. *Communicative Language Teaching Today*. – New York; Cambridge : Cambridge University Press, 2006. – 136 p.

4. Davis, C. & Wilcock, E. (2006) *Teaching materials using case studies*. UK Centre for Materials Education, Higher Education Academy. <http://www.materials.ac.uk/guides/casestudies.asp>

5. Garvin, D. (2004). *Participant-centered learning and the case method: A Case study teacher in action*. Harvard Business School. http://Garvin, 2004/multi-media/pcl/pcl_1/start.html

6. Huggett R. *Business Case Studies*. – Cambridge. Cambridge University Press. 2000. – 241 p.

7. Dudley-Evans T., St John M.J. *Developments in English for Specific Purposes*. – Cambridge: Cambridge University Press, 2008. – 238 p.

Sokolenko M.O.,
Ryashko K.S.,
Sokolenko L.S.,
Pliska T.I.,
Bevz M.O.,
Sokolenko A.A.,
Kapitula S.V.,
Bil A.O.

Bukovinian state medical university
Pavlo Tychyna Uman state pedagogical university

RELEVANCE OF THE DEVELOPMENT OF VALEOLOGICAL EDUCATION OF THE TEACHER

Соколенко М.О.,
Ряшко К.С.,
Соколенко Л.С.,
Плиська Т.І.,
Соколенко Л.С.,
Бевз М.О.,
Соколенко А.А.,
Капітула С.В.,
Біль А.О.

Буковинський державний медичний університет
Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини

АКТУАЛЬНІСТЬ РОЗВИТКУ ВАЛЕОЛОГІЧНОЇ ОСВІЧЕНОСТІ ПЕДАГОГА

Abstract.

Of particular relevance to Ukrainian society is the increasingly alarming trend toward a decline in the level and quality of health of the country's population, which is most clearly manifested in the health statistics of the most vulnerable part of society - children. The low level of health of teachers and lecturers of higher education institutions is also alarming, with negative trends in the health of future teachers being formed at the stage of their studies at a pedagogical university and deepening in the course of their further professional activity. In turn, the peculiarities of the work of teachers and lecturers determine the fact that their low level of health and unstable mental state due to professional burnout negatively affect the relationship between teachers and students. Ultimately, this leads to the fact that the organization, content and methods of the educational process at different levels of general and vocational education practically do not take into account the importance of health in human life, do not contribute to its preservation, formation and education of a culture of health.

Анотація.

Особливої актуальності для українського суспільства набула все більш тривожна тенденція до зниження рівня і якості здоров'я населення країни, що найбільш чітко проявляється в статистиці здоров'я найбільш уразливої частини суспільства – дітей. Викликає тривогу і низький рівень здоров'я вчителів та викладачів вищих навчальних закладів, причому негативні тенденції в стані здоров'я майбутніх вчителів формуються ще на етапі їх навчання в педагогічному вузі і поглиблюються в процесі подальшої професійної діяльності. У свою чергу особливості роботи вчителів та викладачів обумовлюють ту обставину, що низький рівень їх здоров'я і нестійкий психічний стан через професійне вигорання негативно позначаються на взаємовідносинах педагога з учнями чи студентами. В кінцевому результаті це обумовлює ту обставину, що організація, зміст і методика освітньо-виховного процесу на різних рівнях загальної та професійної освіти, практично не враховують значення здоров'я в життєдіяльності людини, не сприяють його збереженню, формуванню і вихованню культури здоров'я.

Keywords: *educational process, valeological education, student health, pedagogical staff, health-forming regimen.*

Ключові слова: *освітньо-виховний процес, валеологічна освіта, студентське здоров'я, педагогічні працівники, здоров'яформуючий режим.*

Introduction. Despite the fact that the modern educational environment is considered to be one of the most serious health risk factors, the education system itself does not consider maintaining and improving health as one of its priorities. As a result, it is the school

and sometimes the higher education institution that, according to scientific research and statistics, contributes to the emergence of chronic diseases in every seventh child or student, leading to a significant loss of the health reserve of the young human body.

It is believed that the personality and professional activities of teachers and lecturers are at the center of solving most of these health problems. However, numerous studies have shown that teachers themselves have a low level of competence in terms of the role of the educational process in the health of schoolchildren and students. In this regard, the need to foster a culture of health in future teachers and lecturers as an integral component of their vocational education becomes an urgent problem. Undoubtedly, the introduction of a valeological component would allow for changes in the value attitudes of students of a pedagogical university or pedagogical university with the desire not only to change their behavior and lifestyle, but also to competently organize their professional activities in a health-preserving manner in the future. To do this, they must acquire a significant amount of knowledge, skills and abilities that would help them in the educational process and teaching of pupils or students. At the same time, there is no doubt that, on the one hand, health education should be considered as an integral part of students' professional and pedagogical training, and on the other hand, the process of learning in the system of professional training in a pedagogical university should be characterized by a specific valeological orientation.

Health education for students of a pedagogical or medical university should have a professional and applied orientation in order to prepare them for further work in an educational institution in a health-forming mode. However, achieving this goal is possible only on a solid foundation of general wellness culture. Unfortunately, the level of the latter, as shown by our own and literature research, is extremely low, and the orientation of future teachers towards healthy living is extremely weak. In this regard, it seems logical to organize and content the education of health culture in such a way that the first stage is the development of the student's basic general valeological culture, and the second - his/her professional valeological culture. Such initial references, as well as taking into account the level of health culture of students, formed the basis of the program of health culture education for students developed by the valeological education.

The education of health culture, which is the main task of the first part of the program of valeological education, implies as the final result the emergence of a person's awareness of the value of health and the need to lead a healthy lifestyle, and on this basis - the development of means and methods of healthy living. That is why the first part of the wellness education program is developed with extensive use of data from various sciences - philosophy and psychology, biology and sociology, pedagogy and ecology, medicine and physical education. At the same time, given the interdisciplinary nature of the underlying health education of valeology, it was important to find common fundamental positions that each of the sciences it represents contributes to the problem of health formation and to discard those aspects that are not significant within the framework of health education itself.

The ultimate goal of mastering the second part of the program of health education for pedagogical university students was to prepare them to create a holistic adaptation and rehabilitation space in the educational environment that ensures effective quality of education with a high level of health of all participants in the educational process. To do this, a teacher must be prepared to conduct pedagogical activities in a health-preserving mode both in the context of traditional educational systems and technologies and using those means and methods that correspond to his or her personality-oriented vision of the tasks of education.

In his professional activity, a teacher and lecturer usually adheres to rigid attitudes that are inherent in pedagogical activity in general. It is difficult for him/her to go beyond the methodological approaches that he/she was armed with and mastered in the process of university and postgraduate education. At the same time, the teacher takes less account of the student's opinion, suppresses his or her initiative and makes him or her only an executor of instructions and orders. In this case, one of the fundamental didactic principles - consciousness and activity - is not realized, and as a result, students do not develop interest in learning, which makes them not an active participant in the educational process, but a passive consumer of information without regard to its applied value and can lead to the development of various health disorders.

Conclusion. Thus, in the process of professional and pedagogical training, students should not only acquire personal experience in the formation and maintenance of health, but also the basics of valeologically sound pedagogical activity. In this regard, health culture education cannot be limited to one academic discipline, but should include other forms of education and upbringing, among which special importance is given to valeological education.

Referenses.

1. Voskoboinikova G.L. Valeological aspects of social partnership of educational and medical institutions in the health-promoting activities of a modern teacher. Issue 24(34). Kyiv: Drahomanov National Pedagogical University, 2015. C. 115-117.
2. Dikhtyarenko Z. M. Formation of healthy lifestyle skills by means of physical culture and health work on the example of pedagogical experience of the educational complex № 24 (on the basis of horticulture): methodical manual / Z. M. Dikhtyarenko, I. S. Danyliuk, N. I. Skliar; edited by Z. M. Dikhtyarenko - Kyiv: Palyvoda A. V., 2015. 324 p.
3. Dolzhenko L.P. Morbidity and motor activity of students with different levels of somatic health / L.P. Dolzhenko // Theory and methods of physical education and sports. 2004 - № 1 - P. 21-24.
4. Koval L. Professional training of future primary school teachers: technological component: [monograph] / L. Koval. - Donetsk: Yugo-Vostok, 2009. 375p.
5. Kravchenko T.V. Socialization of school-age children in the interaction of family and school: a monograph / TV Kravchenko. Kravchenko - K.: Phoenix, 2009. - 416 p.

*Sokolenko M.O.,
Verbych V.Y.,
Sokolenko L.S.,
Sokolenko A.A.,
Rayetska V.V.,
Samchuk-Belova V.V.*

*Bukovinian state medical university
Pavlo Tychyna Uman state pedagogical university*

FEATURES OF ETIOTROPIC TREATMENT OF MONKEYPOX

*Соколенко М.О.,
Вербич В.Ю.,
Соколенко Л.С.,
Соколенко А.А.,
Раєцька В.В.,
Самчук-Бєлова В.В.*

*Буковинський державний медичний університет
Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини*

ОСОБЛИВОСТІ ЕТІОТРОПНОГО ЛІКУВАННЯ МАВПЯЧОЇ ВІСПИ

Abstract.

Monkeypox is a zoonotic orthopoxvirus that resembles smallpox in appearance. Most patients with monkeypox infection recover without medical treatment. Patients with gastrointestinal symptoms, such as vomiting, diarrhea, require oral intravenous rehydration to minimize gastrointestinal fluid loss. However, since the prognosis depends on many factors, such as initial health status, comorbidities, and previous vaccination, this treatment may not be sufficient for some individuals, especially those with immunodeficiency.

Some antiviral drugs may be effective in treating monkeypox, although these drugs have been approved for smallpox treatment based on animal models. Dose studies of these drugs have been conducted in humans, but the efficacy of these agents has not been thoroughly determined.

Анотація.

Мавпяча віспа є зоонозним ортопоксвірусом, який за зовнішніми ознаками нагадує натуральну віспу. Більшість пацієнтів з інфекцією мавпячої віспи одужують без медикаментозного лікування. Пацієнти з шлунково-кишковими симптомами, наприклад, блювота, діарея, потребують пероральної внутрішньовенної регідратації для мінімізації втрат шлунково-кишкової рідини. Однак, оскільки прогноз залежить від багатьох факторів, таких як початковий стан здоров'я, супутні захворювання, попередня вакцинація, даного лікування може бути недостатньо для деяких осіб, особливо для хворих з імунодефіцитом.

Деякі протівірусні препарати можуть бути ефективними для лікування віспи мавп, хоча ці препарати були схвалені для лікування віспи на основі моделей на тваринах. Дослідження доз цих препаратів були проведені на людях, але ефективність цих засобів не була ретельно визначена.

Keywords: *monkeypox, antiviral drugs, tecovirimat, brincidofovir, cidofovir.*

Ключові слова: *мавпяча віспа, протівірусні препарати, тековірімат, бринцидофовір, цидофовір.*

Introduction. Currently, the approved drugs for the treatment of monkeypox are tecovirimat in the United States and Europe and brincidofovir in the United States only.

Studies conducted by American scientists have shown that tecovirimat is effective in treating diseases caused by orthopoxviruses. It inhibits the orthopoxvirus protein p37, blocking the transmission of the virus from cell to cell. Although tecovirimat is approved for smallpox in the United States, its use in the treatment of monkeypox is based on investigational use of a new drug and has not received full regulatory approval. Tecovirimat's efficacy has been proven in preclinical studies, including four pivotal studies in non-human primates that showed the drug provided 95% protection against death compared to placebo. Phase 1 and 2 clinical trials evaluated the safety and side effect profile of

tecovirimat in humans. A recent observational study involving a very small number of patients with monkeypox showed that tecovirimat may shorten the duration of the rash and the overall duration of the disease.

Tecovirimat is available as an oral capsule (200 mg) and an intravenous injection. Absorption of the drug by oral administration depends on a sufficient simultaneous intake of a fat-rich meal. It is orally administered every 8 or 12 hours and taken within 30 minutes after a moderate to high-fat meal to increase bioavailability. Typically, the duration of therapy is 14 days, but can be extended depending on the patient's clinical condition. The available data indicate that a 5-day course is sufficient for a clinical response, while a 2-week course allows for the formation of humoral immunity and long-term eradication of the virus.

Tecovirimat should not be administered intravenously to patients with severe renal insufficiency with a glomerular filtration rate (GFR) <30 mL/min. The oral formulation remains the choice for this category. IV tecovirimat should be used with caution in patients with moderate (eGFR 30-49 mL/min) or mild (eGFR 50-80 mL/min) renal impairment, as well as in children <2 years of age due to immature renal tubular function.

When administered orally, the following adverse reactions may occur: headache (12%), nausea (5%), abdominal pain (2%), vomiting (2%), neutropenia was detected in one study participant. The following adverse reactions may be observed with intravenous administration: pain at the injection site (73%), swelling at the injection site (39%), erythema at the injection site (23%), injection site extravasation (19%), headache (15%). The most common side effects are headache, nausea, and abdominal pain. According to studies, side effects were observed in 3.5% of patients. Also, significant drug interactions have been reported when used concomitantly with repaglinide (hypoglycemia) and midazolam (reduced midazolam effectiveness).

Although tekovirimat has not been studied in pregnant and lactating women, they may be treated if deemed appropriate after a thorough clinical assessment and discussion of the risk/benefit ratio with the patient using a shared decision-making model.

There are no data to support the presence or absence of a risk of fetotoxicity, effects on milk production, the presence of the drug in breast milk and/or effects on breastfed infants associated with tekovirimat. It has been reported in a 28-month-old infant without the development of side effects associated with this drug, but no clinical trials have been conducted in the pediatric population. It is recommended to monitor renal function in children under 2 years of age, given theoretical concerns that the functional immaturity of the renal apparatus in young children may lead to greater exposure to hydroxypropyl- β -cyclodextrin, an ingredient in the intravenous form of tecovirimat. Animal studies have shown the potential for nephrotoxicity at very high levels of exposure to hydroxypropyl- β -cyclodextrin.

In the United States, Tembexa (brincidofovir) is approved for the treatment of human smallpox. Brincidofovir is an antiviral therapeutic agent that has a different mechanism of action from tequvirimat: it inhibits viral genome replication by viral DNA polymerase after brincidofovir is incorporated into viral DNA. It is a prodrug of cidofovir approved for the treatment of smallpox in adults and children, including newborns. It has reportedly demonstrated efficacy against orthopoxviruses in *in vitro* and animal studies. Brincidofovir should not be used concomitantly with cidofovir. There are certain criteria for treating infections caused by monkeypox virus with brincidofovir. In particular, it is used in individuals who have severe disease or are at high risk of progression to severe disease and meet any of the following: clinically significant disease progression while receiving tequvirimat, or relapse (initial improvement followed by worsening) of disease after an initial period of improvement on tequvirimat, or have contraindications to oral or intravenous tequvirimat.

Brincidofovir has less nephrotoxicity than its parent drug, cidofovir, although all 3 patients treated with brincidofovir during the Liverpool outbreak discontinued therapy due to biochemical liver dysfunction. The most common side effects with Tembexa are diarrhea, nausea, vomiting, and abdominal pain.

Cowpox immunoglobulin (VIGIV) is used to treat complications caused by vaccination. However, it is not approved for the treatment of human smallpox. Therefore, an expanded access protocol allows VIGIV to be used to treat orthopoxvirus infections, including monkeypox, during an outbreak. It is used in severe cases where the development of a sustained antibody response may be impaired. However, this therapy can be considered as a prophylactic agent for use in individuals with severe T-cell immunodeficiency for whom smallpox vaccination is contraindicated.

Cidofovir (also known as Vistide) is an antiviral drug used to treat cytomegalovirus (CMV) retinitis in patients with acquired immunodeficiency syndrome (AIDS) and is commercially available in injection form. There are no data on the effectiveness of cidofovir in the treatment of monkeypox virus infection in humans. However, it has been shown to be effective against orthopoxviruses in *in vitro* and animal studies. It is not known whether cidofovir treatment would be beneficial for people with severe monkeypox, although its use in such cases may be considered. Brincidofovir (a prodrug of cidofovir) may have an improved safety profile compared to cidofovir. No significant renal toxicity or other adverse events have been observed with brincidofovir in the treatment of cytomegalovirus infections compared to cidofovir. Currently, studies are underway with potential antiviral drugs to determine whether they can be used to treat smallpox, monkeypox and other orthopoxvirus infections. These include DNA polymerase inhibitors (HPMPC and HPMPA), inosine monophosphate dehydrogenase inhibitors (ribavirin and thiazofurin), SAH hydrolase inhibitors (carbocyclic 3-deazaadenosine and 3-deazaenplanocin A).

Conclusion. Thus, there is currently no specially designed therapy with an evidence base for monkeypox. Most patients have mild disease and recover with supportive care. However, antiviral therapy with tecovirimat is suggested for those with severe disease or at risk of developing it, as well as for those with eye, mouth, or anogenital lesions. Tecovirimat is well tolerated and can reduce the duration of the disease and the release of the virus. The antiviral drug brincidofovir is also showing signs of effectiveness in treating monkeypox in humans.

Referenses.

1. Adler H, Gould S, Hine P, et al. Clinical features and management of human monkeypox. *Lancet Infect Dis* 2022. 10.1016/S1473-3099(22)00228-6 (Accessed on May 27, 2022).
2. Baker RO, Bray M, Huggins JW. Potential antiviral therapeutics for smallpox, monkeypox and other orthopoxvirus infections. *Antiviral Res* 2003; 57:13.
3. Cash-Goldwasser S, Labuda SM, McCormick DW, et al. Ocular Monkeypox - United States, July-September 2022. *MMWR Morb Mortal Wkly Rep* 2022; 71:1343.

4. Desai AN, Thompson GR 3rd, Neumeister SM, et al. Compassionate Use of Tecovirimat for the Treatment of Monkeypox Infection. *JAMA* 2022; 328:1348.
5. Lucar J, Roberts A, Saardi KM, et al. Monkeypox Virus-Associated Severe Proctitis Treated With Oral Tecovirimat: A Report of Two Cases. *Ann Intern Med* 2022; 175:1626.
6. Parker S, Chen NG, Foster S, et al. Evaluation of disease and viral biomarkers as triggers for therapeutic intervention in respiratory mousepox - an animal model of smallpox. *Antiviral Res* 2012; 94:44.
7. Sherwat A, Brooks JT, Birnkrant D, Kim P. Tecovirimat and the Treatment of Monkeypox - Past, Present, and Future Considerations. *N Engl J Med* 2022; 387:579.
8. United States Centers for Disease Control and Prevention. Interim clinical guidance for the treatment of monkeypox. https://www.cdc.gov/poxvirus/monkeypox/clinicians/treatment.html#anchor_1655488137245 (Accessed on September 16, 2022).
9. United States Centers for Disease Control and Prevention. Monkeypox. <https://www.cdc.gov/poxvirus/monkeypox/index.html> (Accessed on May 31, 2022).

*Sokolenko M.O.,
Berik O.Y.,
Sokolenko L.S.,
Sokolenko A.A.,
Vlad V.O.,
Guk A.M.*

*Bukovinian state medical university
Pavlo Tychyna Uman state pedagogical university*

HEALTH CULTURE OF THE FUTURE TEACHER AND ITS LEVELS OF FORMATION

*Соколенко М.О.,
Берик О.Я.,
Соколенко Л.С.,
Соколенко А.А.,
Влад В.О.,
Гук А.М.*

*Буковинський державний медичний університет
Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини*

КУЛЬТУРА ЗДОРОВ'Я МАЙБУТНЬОГО ПЕДАГОГА ТА ЇЇ РІВНІ СФОРМОВАНОСТІ

Abstract.

The analysis of the level of mastery of health culture knowledge by students of a pedagogical university reflects only that aspect of it that is aimed at ensuring their own health, but does not have a professionally oriented component. Moreover, the assessment of health culture education in general, as well as any type of culture, cannot be carried out by its individual components, but should reflect the very concept of culture as a holistic category in which each of the set of components is an integral part, but has no practical value in itself, in isolation from other components. In this regard, the effectiveness of the pedagogical activity of a university teacher is most often considered by the level of health culture.

Анотація.

Проведений аналіз рівня засвоєння студентами педагогічного вузу знань з культури здоров'я відображають лише той її аспект, який спрямований на забезпечення власного здоров'я, але не несе в собі професійно орієнтованої складової. Більш того, оцінка виховання культури здоров'я в цілому, як і будь-якого виду культури, не може проводитися за окремими її компонентами, а повинна відображати саме поняття культури як цілісної категорії, в якій кожен із сукупності компонентів є невід'ємною складовою, але не має практичної цінності сам по собі, у відриві від інших компонентів. У зв'язку з цим ефективність педагогічної діяльності викладача вищого навчального закладу найчастіше розглядається за рівнем сформованості культури здоров'я.

Keywords: *culture of health, adaptive level, reproductive level, heuristic level, creative level, valeological education.*

Ключові слова: *культура здоров'я, адаптивний рівень, репродуктивний рівень, евристичний рівень, креативний рівень, валеологічна освіта.*

Introduction. In the technological structure of physical culture of a personality it is necessary to allocate levels of its culture of healthy lifestyle: creative, situational, primary literacy and education. This allows to identify a set of factors that constitute the cause and driving force of the development of the culture of healthy lifestyle: spiritual and personal, material and household, socio-psychological, psychological and pedagogical, organizational and methodological, and socio-demographic.

When determining the level of health culture of students of a pedagogical university, it is recommended to use the proposed classification of levels of formation of the teacher's valeological culture, which includes four levels. Although this classification offers a classification of only general health culture, without taking into account its professional and applied value, we

found it possible, having transformed the system somewhat, to use it in a broader sense. As a result, the classification of health culture levels has acquired a modern look.

The adaptive level is characterized by an unstable attitude to the valeological reality, the goals and objectives of valeological activity are not a guideline, and there is no readiness to use knowledge. Technological readiness is limited mainly by the available experience, there is no creativity in practical activity, self-improvement has not been actualized.

The reproductive level is characterized by the tendency of value attitude to the valeological reality, manifested by the desire to establish subjective relations between participants of the pedagogical process, a higher level of satisfaction with valeological activity is noted, creative activity is manifested in well-known health-

forming activities with elements of new solutions, the desire for initiative, for the transition from reproductive forms to search ones can be traced.

The heuristic level is characterized by great purposefulness, stability and awareness of the ways and means of valeological activity, the ability to organize such activity is well developed, the implementation of valeological activity is characterized by a pronounced humanistic orientation, there is valeological reflection and empathy, the search for new forms of organizing health-forming work with the team, the inclusion of elements of health education in the content of the discipline of their specialty.

The creative level is characterized by a high degree of effectiveness and mobility of valeological knowledge, the establishment of relations of cooperation and co-creation with students, the active-creative side of professional valeological activity is expressed, technological readiness is holistic, creative activity is manifested in the form of improvisation, intuition, imagination, which provide a productive solution to valeological problems in the education and upbringing of students.

As follows from the above gradation of the level of formation of the teacher's health culture, it should be based mainly on the student's readiness to conduct his/her professional and pedagogical activities in a health-preserving mode.

Based on the analysis of the literature, it was found that the main components of health culture, the levels of its formation in students-practitioners differ significantly. The highest level is usually the reproductive level, which indicates that students of higher pedagogical educational institutions have a different value attitude to the valeological reality, but their thinking in matters of professional valeological activity is limited to reproductive forms. Students who are at the heuristic level often show conscious conduct of pedagogical activity during pedagogical practice in a health-preserving mode.

Educating students' health culture is a necessary component of teacher's professional training, which allows to make changes not only in the value attitudes of students - future teachers with a desire to change their behavior style, but also contributes to the formation of students' awareness of the importance of the process itself in their further professional activities.

Professional activity of a teacher on formation of health-preserving environment contains educational,

psychological, organizational aspects and imposes requirements to a teacher to possess means and methods of valeological assessment of educational environment and health-preserving pedagogical technologies.

The implementation of the structure of valeological education is based on the main components of professional activity (professionally oriented, practical and personally creative), provides for the optimal combination of complementary types of educational activities (theoretical, practical, methodological and pedagogical practice) is focused on the education of students' health culture and health-saving professional activity.

Conclusion. Thus, the qualitative provision of valeological knowledge and skills to students of pedagogical universities will contribute to the development of practical actions for the formation and dissemination of a health-preserving regime in their future teaching practice and for maintaining their own healthy lifestyle. Accordingly, the improvement of medical health indicators, which is the basis for increasing the competitive abilities of future specialists, is effectively influenced by the increase in the level of formation of the valeological culture of the individual.

Referenses.

1. Zayukov IV Influence of education on the health of the employed population of Ukraine in terms of its self-preservation / IV Zayukov. Zayukov // Pedagogy of safety. - 2018. - №. 2.-C. 14-20.
2. Koval L. Professional training of future primary school teachers: technological component: [monograph] / L. Koval. - Donetsk: Yugo-Vostok, 2009. 375p.
3. Kravchenko T.V. Socialization of school-age children in the interaction of family and school: a monograph / TV Kravchenko. Kravchenko - K.: Phoenix, 2009. - 416 p.
4. Pochernina M.G. Psychological and pedagogical aspects of the formation of a healthy lifestyle of student youth / M.G. Pochernina, E.V. Selivanov // Innovative approaches to physical education and sports of student youth: materials of the regional scientific and practical seminar dedicated to the 65th anniversary of the creation of the Department of Physical Education of TIPU, Ternopil, October 14, 2014 / TIPU named after V. Hnatiuk. - Ternopil, 2014. - C. 23-25.
5. Prysiazhniuk S.I. The use of health-saving technologies in physical education of students of a special medical department. Theory and practice: monograph. Kyiv: CP "COMPRINT", 2012. 464 c.

Sokolenko M.O.,
Moskaliuk V.D.,
Karanyaga A.O.,
Sokolenko L.S.,
Sokolenko A.A.,
Marchenko V.I.,
Yankivska S.V.

Bukovinian state medical university
Pavlo Tychyna Uman state pedagogical university

THE ROLE OF TEACHER'S COMPETENCE IN THE FORMATION OF A HEALTH-PRESERVING ENVIRONMENT IN THEIR PRACTICAL ACTIVITY

Соколенко М.О.,
Москалюк В.Д.,
Караняга А.О.,
Соколенко Л.С.,
Соколенко А.А.,
Марченко В.І.,
Янківська С.В.

Буковинський державний медичний університет
Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини

РОЛЬ КОМПЕТЕНТНОСТІ ПЕДАГОГА У ФОРМУВАННІ ЗДОРОВ'ЯЗБЕРІГАЮЧОГО СЕРЕДОВИЩА У СВОЇЙ ПРАКТИЧНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ

Abstract.

There is a rather alarming trend in Ukrainian society towards a decline in the level and quality of health of the country's population, which is most clearly manifested in the health statistics of the most vulnerable part of society - children. The low level of health of teachers and professors of higher education institutions is also alarming, with negative trends in the health of future teachers being formed at the stage of their studies at a pedagogical university and deepening in the course of their further professional activities. In turn, the peculiarities of the work of teachers and lecturers determine the fact that their low level of health and unstable mental state due to professional burnout negatively affect the relationship between teachers and students. Ultimately, this leads to the fact that the organization, content and methods of the educational process at different levels of general and vocational education practically do not take into account the importance of health in human life, do not contribute to its preservation, formation and education of a culture of health.

Анотація.

Реєструється досить тривожна тенденція для українського суспільства до зниження рівня і якості здоров'я населення країни, що найбільш чітко проявляється в статистиці здоров'я найбільш уразливої частини суспільства - дітей. Викликає тривогу і низький рівень здоров'я вчителів та викладачів вищих навчальних закладів, причому негативні тенденції в стані здоров'я майбутніх вчителів формуються ще на етапі їх навчання в педагогічному вузі і поглиблюються в процесі подальшої професійної діяльності. У свою чергу особливості роботи вчителів та викладачів обумовлюють ту обставину, що низький рівень їх здоров'я і нестійкий психічний стан через професійне вигорання негативно позначаються на взаємовідносинах педагога з учнями чи студентами. В кінцевому результаті це обумовлює ту обставину, що організація, зміст і методика освітньо-виховного процесу на різних рівнях загальної та професійної освіти, практично не враховують значення здоров'я в життєдіяльності людини, не сприяють його збереженню, формуванню і вихованню культури здоров'я.

Keywords: *educational process, valeological education, pedagogical staff, health-forming regimen, student health.*

Ключові слова: *освітньо-виховний процес, валеологічна освіта, педагогічні працівники, здоров'яформуючий режим, студентське здоров'я.*

Introduction. Despite the fact that the modern educational environment is considered to be one of the most serious health risk factors, the education system itself does not consider maintaining and improving health as one of its priorities. As a result, it is the school and sometimes the higher education institution that, according to scientific research and statistics,

contributes to the emergence of chronic diseases in every seventh child or student, leading to a significant loss of the health reserve of the young human body.

It is believed that the personality and professional activities of teachers and lecturers are at the center of solving most of these health problems. However, numerous studies have shown that teachers themselves

have a low level of competence in terms of the role of the educational process in the health of schoolchildren and students. In this regard, the need to foster a culture of health in future teachers and lecturers as an integral component of their vocational education becomes an urgent problem. Undoubtedly, the introduction of a valeological component would allow for changes in the value attitudes of students of a pedagogical university or pedagogical university with the desire not only to change their style of behavior and lifestyle, but also to competently organize their professional activities in a health-preserving mode in the future. To do this, they must acquire a significant amount of knowledge, skills and abilities that would help them in the educational process and teaching of pupils or students. At the same time, there is no doubt that, on the one hand, health culture education should be considered as an integral part of students' professional and pedagogical training, and on the other hand, the learning process in the system of professional training in a pedagogical university should be characterized by a specific valeological orientation.

Health education for students of a pedagogical or medical university should have a professional and applied orientation in order to prepare them for further work in an educational institution in a health-forming mode. However, achieving this goal is possible only on a solid foundation of general wellness culture. Unfortunately, the level of the latter, as shown by our own and literature research, is extremely low, and the orientation of future teachers towards healthy living is extremely weak. In this regard, the organization and content of health culture education looks logical, when at the first stage the basic general valeological culture of the student is developed, and at the second stage - his/her professional valeological culture. Such initial references, as well as taking into account the level of health culture of students, formed the basis of the program of health culture education for students developed by the valeological education.

The education of health culture, which is the main task of the first part of the program of valeological education, implies as the final result the emergence of a person's awareness of the value of health and the need to lead a healthy lifestyle, and on this basis - the development of means and methods of healthy living. Therefore, the first part of the program of valeological education is developed with extensive use of data from various sciences - philosophy and psychology, biology and sociology, pedagogy and ecology, medicine and physical education [4]. At the same time, taking into account the interdisciplinary nature of the basis of health culture education in valeology, it was important to find common fundamental positions that each of the sciences it represents contributes to the problem of health formation and to reject those aspects that are not significant within the framework of health culture education itself.

The ultimate goal of mastering the second part of the program of health education for pedagogical university students was to prepare them to create a holistic adaptation and rehabilitation space in the educational environment that ensures effective quality

of education with a high level of health of all participants in the educational process. To do this, the teacher should be ready to conduct pedagogical activities in a health-preserving mode both in the conditions of traditional educational systems and technologies, and using those means and methods that correspond to his/her personality-oriented vision of the tasks of education.

In his professional activity, a teacher and lecturer usually adheres to rigid attitudes that are inherent in pedagogical activity in general. It is difficult for him/her to go beyond the methodological approaches that he/she was armed with and mastered in the process of university and postgraduate education. At the same time, the teacher takes less account of the student's opinion, suppresses his or her initiative and makes him or her only an executor of instructions and orders. In this case, one of the fundamental didactic principles - consciousness and activity - is not realized, as a result, the student does not develop interest in learning, which makes him/her not an active participant in the educational process, but a passive consumer of information without taking into account its applied value and can lead to the development of various health disorders.

Low level of teacher's and lecturer's valeological education entails manifestation of many of those unfavorable aspects of his/her professional and pedagogical activity that are inherent in modern educational environment and that were mentioned above. A questionnaire survey of teachers shows that they do not have the basic scientific foundations of knowledge on the problems of health education and on conducting their professional activities in terms of solving health problems.

Conclusion. Thus, in the process of professional and pedagogical training, students should not only acquire personal experience in the formation and maintenance of health, but also the basics of valeologically sound pedagogical activity. In this respect, health culture education cannot be limited to one academic discipline, but should include other forms of education and upbringing, among which special importance is given to valeological education.

References.

1. Voskoboinikova G.L. Valeological aspects of social partnership of educational and medical institutions in the health-promoting activities of a modern teacher. Issue 24(34). Kyiv: Drahomanov National Pedagogical University, 2015. C. 115-117.
2. Dikhtyarenko Z. M. Formation of healthy lifestyle skills by means of physical culture and health work on the example of pedagogical experience of the educational complex № 24 (on the basis of horticulture): methodical manual / Z. M. Dikhtyarenko, I. S. Danyliuk, N. I. Skliar; edited by Z. M. Dikhtyarenko - Kyiv: Palyvoda A. V., 2015. 324 p.
3. Dolzhenko L.P. Morbidity and motor activity of students with different levels of somatic health / L.P. Dolzhenko // Theory and methods of physical education and sports. 2004 - № 1 - P. 21-24.

4. Koval L. Professional training of future primary school teachers: technological component: [monograph] / L. Koval. - Donetsk: Yugo-Vostok, 2009. 375p.

5. Kravchenko T.V. Socialization of school-age children in the interaction of family and school: a monograph / TV Kravchenko. Kravchenko - K.: Phoenix, 2009. - 416 p.

6. The use of health-saving technologies in physical education of students of a special medical department. Theory and practice: monograph. Kyiv: CP "COMPRINT", 2012. 464 c.

SOCIAL COMMUNICATIONS

УДК 658

Бандура Валентина
доктор технічних наук, професор
Олександра Микитюк
студентка

Національний університет біоресурсів та
природокористування України, Україна

[DOI: 10.24412/2520-6990-2023-16175-27-28](https://doi.org/10.24412/2520-6990-2023-16175-27-28)

АГРОГОТЕЛІ – СКЛАДОВА СІЛЬСЬКОГО ЗЕЛЕНОГО ТУРИЗМУ

Bandura Valentyna
Doctor of Technical Sciences, Professor
Oleksandra Mykytyuk
Student
National University of Life and Environmental
Sciences of Ukraine, Ukraine

AGRO-HOTELS ARE A COMPONENT OF RURAL GREEN TOURISM

Сфера готельного бізнесу в Україні характеризується динамічним розвитком та стає важливим чинником культурного та економічного прогресу країни. Тенденції сучасного розвитку економічної ситуації в Україні характеризуються позитивною динамікою, активізацією структурних зрушень на користь сфери послуг, загостренням конкурентної боротьби. Основними завданнями в сфері готельного бізнесу, згідно міжнародних стандартів, повинно стати створення конкурентних переваг і підвищення конкурентоспроможності, пошук нових шляхів розвитку, оновлення власної політики з урахуванням специфіки ринку готельних послуг [1].

Одним з перспективних напрямків розвитку індустрії гостинності є функціонування підприємств готельної сфери в сільській місцевості.

Така тенденція спричинена тим, що жителі великих міст відчувають нестачу в своєму житті «присутності природи» (особливо це стосується городян з індустріальних міст), тому вони намагаються провести свій відпочинок подалі від метушні, гамору, великих натовпів людей і всіх інших атрибутів міського життя [2].

Пріоритетність розвитку сільського зеленого туризму в Україні зумовлюється нагальною необхідністю невідкладного розв'язання соціально-економічних проблем сучасного села. Сільський зелений туризм – корисний як для відпочиваючих, так і для господарів-селян, сільських громад, регіонів і держави в цілому, сприяє розвитку багатьох пов'язаних з ним галузей економіки. Його розвиток також сприятиме збереженню селянства як носія української ідентичності, культури і духовності, це додаткові можливості для популяризації української культури, поширення знань та інформації про історичні, природні, етнографічні особливості України, що заслуговує на всіляку підтримку з боку держави.

Мета – дослідження стану агроготелів як складової сільського зеленого туризму в Україні.

Агроготель (агропансіонат) – це житлова будівля (група будівель) готельного типу, спеціально

призначених для організації надання населенню рекреаційних послуг у сільській місцевості. Побудова й експлуатація сільськими підприємцями у курортно-рекреаційних районах України приватних відпочинкових агропансіонатів є перспективним високонкурентним різновидом сільського зеленого туризму як виду основної діяльності [3].

Зазвичай, агроготелі розташовують у екологічно чистих природних зонах, будують з екологічно безпечних будівельних матеріалів, вони використовують для енергозабезпечення відновлювальні джерела енергії, впроваджують органічне харчування та програми утилізації відходів тощо.

Агротуризм, таким чином, виступає спрощеною формою сільського зеленого туризму. В агротуризмі індивідуальне селянське господарство (фермерське господарство) становить одночасно і нічліжну базу, і головний предмет інтересу туриста. Агротуризм не включає в себе ті форми туризму, які здійснюються на сільських територіях, наприклад, спортивно-туристичні заняття, курортний відпочинок тощо.

Поняття «сільський зелений туризм» близьке за змістом проведення дозвілля до поняття «екологічний туризм» [4].

Екологічний туризм (екотуризм) – це пізнавальний і відпочинковий вид туризму, зосереджений на природних (малозмінених людиною) територіях, який передбачає заняття різними формами активної рекреації у природних ландшафтах без заподіяння шкоди навколишньому середовищу [5].

Між сільським туризмом та екотуризмом часто проводять паралелі. Дійсно, обидві форми організації дозвілля відповідають критеріям сталого туризму і націлені на збереження природного середовища, розвиток традиційної етнокультури, сприяння традиційним формам агрогосподарювання й ремеслам місцевих громад. Власне, в староосвоєних країнах (до яких відносимо й Україну) у межах природоохоронних територій сільський туризм виступає основною організаційною базою розвитку масового екологічного туризму. Однак, сільський зелений туризм (а також агротуризм) і екотуризм

відрізняються основними цілями використання вільного часу. Сільський зелений туризм – це вид проведення вільного часу у формі стаціонарного відпочинку з можливістю недалеких виїздів чи походів. Натомість екотуризм – це вид проведення вільного часу у формі невинного руху, відкриття дикої природи, маршрутного ознайомлення з природними й історичними атракціями території, похідного пізнання традицій і місцевої культури. (При цьому сільські оселі можуть використовуватись як база для ночівлі та харчування екотуристів).

Доповнення визначення "сільський туризм" означенням "зелений" підкреслює його екологічну орієнтацію [3].

Суть зеленого туризму полягає у відпочинку в приватних господарствах у сільській місцевості, яка приваблює своєю недоторканою природою, пам'ятками історії та природи. Сільський зелений туризм позитивно впливає на фізичне та моральне здоров'я людини, оскільки він включає у себе чинники, що надають оздоровчий, пізнавальний та естетичні ефекти. Екотуризм чудовий також тим, що тут немає тієї величезної кількості туристів, яку можна побачити на популярних курортах світу. Такого роду відпочинок особливо потрібний для жителів великих міст [4].

Розвитку сільського зеленого туризму в Україні сприяють такі фактори:

- зростаючий попит мешканців українських міст та іноземців на відпочинок у сільській місцевості;
- унікальна історико-етнографічна спадщина українських сіл;
- багаті рекреаційні ресурси;
- екологічна чистота сільської місцевості;
- відносно вільний сільський житловий фонд для прийому туристів;
- наявність вільних трудових ресурсів для обслуговування туристів;
- традиційна гостинність господарів та доступна ціна за відпочинок;
- можливість надання комплексу додаткових послуг з екскурсій, риболовлі, збирання ягід і грибів, катання на конях тощо.

Розвиток сільського зеленого туризму зможе забезпечити збільшення реальних доходів селян за рахунок:

- надання послуг з прийому та проживання туристів;
- облаштування туристичних маршрутів та надання екскурсійних послуг;
- забезпечення транспортного обслуговування туристів;
- егерська діяльності (полювання, аматорське та спортивне рибальство);
- надання послуг з прокату туристичного спорядження;
- вирощування та можливість споживання туристами екологічно чистих продуктів харчування, надання кулінарних послуг;
- реалізація товарів народних промислів;

· проведення культурно-розважальних заходів з урахуванням історико-етнографічної спадщини (анімації) [6].

Найбільш сприятливі передумови для розвитку сільського зеленого туризму об'єктивно складаються на територіях національних і ландшафтних парків, де існує можливість поєднати в повноцінному відпочинку пізнання природничого, історико-етнографічного та культурного потенціалу регіону. Родзинкою сільського зеленого туризму може і повинна стати яскрава анімація, тобто поживлення програм обслуговування, відпочинку і дозвілля туристів ігровими елементами та шоу-програмами на базі історико-етнографічної та культурної спадщини регіону. Потрапивши у сільське середовище турист потрапляє у світ природи і, за бажанням, може спробувати опанувати сільські ремесла, взяти участь у випасі великої рогатої худоби, чи на живо спостерігати елементи побутової обрядовості.

Івано – Франківська область на агро-туристичному ринку послуг пропонує для розміщення туристів 247 садиб [6]. Основні елементи, що впливають на створення власного іміджу сільської садиби є різновид послуг, що пропонує своїм відпочиваючим власник агро-оселі. Найбільш поширеними (окрім проживання) послугами в садибах Івано-Франківської області є: трансфер, прокат спортивного та відпочинкового інвентарю (лиж, квадроциклів), прокат велосипедів, стіл та інвентар для настільного тенісу, сауна (баня), гойдалки (гамак) та національна кухня.

Висновок. Територія нашої країни щедро наділена природними ресурсами, які завдяки правильній рекреаційно-туристичній політиці зможуть стати гідними осередками сільського зеленого туризму. Тому розвиток агротуризму, а також агроготелів, як однієї із складових забезпечення туристичної діяльності, сприяє розширенню зайнятості у сільській місцевості та розвитку сільських територій.

Література.

1. Антоненко Т. В., Голікова Т. П., Рак В. П. Агротуризм як напрям розвитку індустрії гостинності в Україні. Майбутнє. 2017. С. 79.
2. Архіпов В.В. Туристична справа: навч. посіб. Київ: Центр навч. літ., ІНКОС, 2008. 384 с.
3. Бойко Є.О., Бойко О.С. Роль зеленого туризму в розвитку сільських територій. Економіка. Управління. Інновації. 2010. - №1(3).
4. Биркович В.І. Сільський земельний туризм – пріоритет розвитку туристичної галузі України. Стратегічні пріоритети: наук. збірник. 2018. № 1. С.138-143.
5. Волошенко С.С. Агротуризм як форма підприємництва в сільській місцевості регіону. Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Економіка. 2011. №33.Ч.3. С.29-35.
6. Матвійчук Л. Ю., Тишук І. В. Сільський зелений туризм як фактор регіонального розвитку: методологічний аспект та практичний досвід: монографія. Луцьк: РВВ Луцького НТУ, 2017. 260 с.

PHILOLOGICAL SCIENCES

УДК 821(091)

Mammadzayeva Ayshan Allahverdi gizi
 Post graduate student of Baku Eurasia University
[DOI: 10.24412/2520-6990-2023-16175-29-32](https://doi.org/10.24412/2520-6990-2023-16175-29-32)

REFLECTION OF ARTISTIC TIME IN HISTORICAL WORKS

Мамедрзаева Айшен Аллахверди кызы
 Диссертант Бакинського Євразійського Університета

ОТРАЖЕНИЕ ХУДОЖЕСТВЕННОГО ВРЕМЕНИ В ИСТОРИЧЕСКИХ ПРОИЗВЕДЕНИЯХ

Abstract.

The article examines the concept of time in historical novels. The change of time in contemporary literature, the difference between epic time and real time has been investigated, and how the historical space is reflected in epic time has been investigated. This article examines the historical works of many writers, and the issue of historical time and epic time is discussed in those mysteries. The effect of achronic (chronological violation) time, which rarely occurs in historical novels, has been studied in this type of works. Time exists at any moment for any work. Space without time, time without space, work without time and space does not exist. These two concepts are always in mutual contact with each other. The events in the work can happen at any time, but the time difference occurs when the work is being written. And there is a difference between the time of the writer and the time of events. This issue is also reported and investigated in the article.

Аннотация.

В статье исследуется понятие «время» в исторических романах. Исследована смена времени в современной литературе, отличие эпического времени от реального, а также способ отражения исторического пространства в эпическом времени. В данной статье рассматриваются исторические произведения многих писателей, и в этих произведениях были сопоставлены историческое и эпические времена. В произведениях подобного типа изучен эффект ахронности (хронологического нарушения) времени, редко встречающегося в исторических романах. В любом произведении время всегда присутствует. Не существует произведения без понятий - Пространство без времени, время без пространства, работа без времени и пространства. Эти два понятия всегда находятся во взаимном контакте друг с другом. События в произведении могут происходить в любое время, но разница во времени возникает, когда записывается произведение. И возникает разница между временем писателя и временем событий. Эта проблема также освещается и исследуется в статье.

Keywords: history, time, place, modern time, historical time

Ключевые слова: история, время, место, современный период, исторический период

Historical texts convey the human truths of the time to the reader with a high level of richness. When presenting this, the writers use the possibilities of artistic interpretation of historical thought, dominant symbols, facts and manifestations of the time. The most important force that saves historical thinking from mediocrity is the expression of the spirit of the time, which gives the expression a full and attractive form. Time is the most important of the signs that create historical reality in works. A writer cannot ignore the element of the time when describing the past. In this regard, we get to observe the artistic interpretation of different times of the history in tens of works such as Ch. Huseynov's "Fatali Fathi", "Doctor N", Y. Samadoghlu's "The day of the murder", Elchin's "Mahmoudand and Maryam", "Death Sentence", F.Karimzade's "The Honor of Tabriz", F. Eyvazli's "Gachag Karam", A. Nijat's "Years turned into song", A. Jafarzade's "My Rubabe Sultan", D. Nasib's "Javanshir", "A Country without Javanshir", M. Ismayilov's "Gara Yusif", "Uzun Hasan", G. Sadigzade's "Last destination was Khazar", N. Abdulrahmanli's "The Messenger of the Heart", "Tajli", S. Rustamkhanli's "Peak of the Death", "Poet and

Evil", "Devotees", M. Chamanli's "Death Angel" and others.

The chronology of time is reflected in different and various ways in these works. Unlike the subject and the plot, the writer sometimes has to write the exact time to reach the figurative expression in the work. Each author records the same historical period at a different time and in a different way. It is possible to observe different time trends in Yusif Samadoghlu's novel "The Day of the Murder", which spans three periods. Literary critic T. Salamoglu writes about time sections, one of the elements that strengthen history in the novel: "Distinguishing the time sections in each novel is one of the important conditions, as it makes the time of events concrete, saves the images from abstraction. On the other hand, it clarifies the plot and composition of the work, and allows us to understand the development dynamics of events and characters. The concretization of time sections also brings clarity to the novel's system of images. In Y. Samadoghlu's novel "The Day of the Murder", the resonance of the past with the present, and the transfer of ideas to the future are among the moments that strengthen the poeticism of the work [92,

p. 232]. The events described in the novel "The Day of the Murder" reflect reality and express hope for the better future. In order not to repeat what happened in the past, the past real and the unreal time instills a sense of belief in the future being unreal. In the last scene of the novel, after the prayer recited for the man whose wife dreamt of him, the man tells the readers such an idea: *"I, oh men, from now on, I will not come to anyone's dream!... I swear to God, the dead want to do good work"* [9, 188]. The people who died in the work want to be remembered by their loved ones as they knew them. The novel "The Day of the Murder" reflects the tragedy of 1937 and says no to war in the future. The main role of time here is that these events can happen at any time and this is reality. A young person who misjudges their time has to say goodbye to life very early, although it could have been the other way around. The periodical time coordinates (time of day) and temporal indicators, precisely defined to talk about the historical period shown in the novel, serve as a form of concretization of artistic time in the novel. It is important for the writers to show the special lives of the heroes behind the historical time. Therefore, they should also reflect the time of the heroes. Heroes come out to participate in the historical period. The time that belongs to them should fit their identity so that they can achieve what they want. Poetic time and real time should take place in parallel, events should be poeticized without removing them from reality, and the writer should place the heroes in this time. Historical time is different from other times. The main criterion is the development of events on a line that will not depend on any time.

Ch. Huseynov describes the problem of artist and time in the novel "Fatali Fathi". Although the novel is dedicated to the life of M.F. Akhundzadeh and follows the documentary principle, this novel cannot be identified as a biographical novel. The writer used the possibilities of artistic imagination and also the richness of the time category by giving space to surreal images with his unique style of elaboration. The novel reflects not only the spirit of M.F. Akhundzadeh's time, but also the spirit of modern times. Although the writer based his work on documents, he also used documentary fantasy. In other words, Akhundzadeh, whose future is known, has looked into the past. In particular, Tsar Nicholas-Fatali Akhundov, Fatali-Sheikh Shamil lines in the work are the product of the writer's artistic imagination. Perhaps neither Tsar Nicholas nor Sheikh Shamil knew Fatali or heard his name. However, the writer, acting from the spirit of the time, wanted to give the spirit of the artistic time by developing these two lines in the novel. The writer also synthesizes the events that come to life in his memories with the situation witnessed by his hero and succeeds in combining the three times by including his own modern interventions. Ch. Huseynov tries to reveal the meaning and content of the era in the impressions revived in the memory of his hero. The division of his homeland into two parts, was one of the issues that preoccupied the hero the most. The writer very correctly shows his hero at the center of historical events and describes the conflicts, betrayals and treachery between the khanates of Ganja, Shaki, and Shirvan during this period. Of course, in order to

reflect the spirit of the time, the murder of Tsitsianov, the agreements of Gulustan and Turkmanchay that divided Azerbaijan into two, and the colonial policy cannot be ignored. The writer constantly tries to express the feelings that live in Akhundzadeh's heart, describes his dreams. It is clear from these dreams that Fatali is actually a patriot who always thinks of his homeland and people, despite carrying a shoulder mark of the Russian Empire on his shoulders. Even patriotic to the extent that these dreams and thoughts determine his tragedy. If young Fatali had a lot of trust in the tsar for the welfare of his people, he thought about overthrowing him in the end. But how: *"Who can knock down this dragon?" – (He meant the Tsar). – The French? The English? The German?... No one could defeat him"* (5, p. 20).

Ch. Huseynov's description of Fatali in this way was born from reality. A philosopher and thinker who describes social relations, unfairness, injustice, and democracy in his works could not be a thinker and philosopher without thinking about it. Despite writing about historical events or historical figures related to the writer Akhundzadeh, the author also uses his imagination. The writer's often changing artistic imagination, fiction, dream, grotesque and symbols create a unity of documentary and fiction. Critic A. Huseynov highly appreciated this unique aspect of the novel and the change of time and wrote: *"...in our prose, no writer or historical figure has been discussed on the basis of such specific information and rich documents. Chingiz Huseynov demonstrates a high level in this regard, and we believe that his work will not be insignificant for our literature as an example"* (4, p. 186).

Sometimes in historical novels, the historical reality is replaced by imaginary reality, it is continued by using any historical fact to write a historical novel, but here the writer does not have to stay on the exact facts. Historical facts, of course, have unconfirmed, unspecified aspects that create gaps, and the imagination of the writer of this novel fills those gaps with his assumptions and understanding. One cannot disagree with Nobel laureate Orkhan Pamuk's opinion that: *"The most beautiful thing in history is missing such facts. History is abstract since its inception"* [10, 82]. There are many facts that the writer pays attention to when writing a historical novel, but he cannot include the customs, laws, and lifestyle of the past in the work as it is. He chooses only the facts he needs, improves them, adds his own artistic ideas and shapes the work. If the artistry manifests itself in the historical novel, it is based on historical reality. In other words, in every historical novel, the description of the past era is in the center. In A. Nijat's novel "A Life Turned to Song", it can be said that artistic imagination leads more than historical reality. The writer-philosopher chooses the poet Mirza Shafi Vazeh as the protagonist of the novel. However, this choice does not determine Vazeh's life to be described chronologically. The writer is more interested in the fate of Vazeh and takes the Ganja period of his life and the events that happened to him when he was still young, his love affairs, teaching out of necessity and other events. Here the writer presents the dialogue between the young poet Vazeh and time, the problem

of human and society. As it can be observed, like other historical novels, while creating the image of Mirza Shafi, the writer still shows him as a poet and an ordinary person. Fate meets him with Zuleikha, the daughter of Ibrahim Khan, one of the wealthy people of Ganja. The description of events shows Mirza Shafi as a lover. However, his relationship with Zuleikha does not remain unaffected in his later life. So, this love of Mirza Shafi, who kidnapped her at the insistence of Zuleikha, ended in failure, Ibrahim Khan's men caught him on the road and took Zuleikha from him. As it can be seen, there is no history in the name of the work dedicated to a simple love affair. The writer took only the youth of Mirza Shafi and described the poet as a lover, taking it out of the historical context as a poet. Apparently, that is why it has been criticized by literary critics. Disagreeing with the writer's image of Mirza Shafi, M. Aliyev wrote in his article named "Adventurism instead of history" where he did not call the work a historical novel about the life of Mirza Shafi: *"If this work was not a historical novel about the life of Mirza Shafi, but an ordinary story about the love of two young people, perhaps its flaws would not be visible..."*

We see Shafi introduced as a poet in only two cases, both at a party at Ibrahim Khan's house" (3, p. 6).

Of course, the critic's remarks have some right sides. That is why the writer returned to this work in the 80s and worked from the aspect of historical time in the novel "Mirza Shafi". The writer mentions Mirza Shafi's relations with personalities such as M.F.Akhundzadeh, A.Bakikhanov, Friedrich Bodenstedt in his life in Tbilisi. But here again, the writer's lyrical incitement, the poet-hero's poetic view of the events determines the artistic time rather than the historical time.

Contemporary historical novels manifest themselves differently in terms of time; distorted tenses can also be found here. In this period, the trend towards documentary is increasing, historical thinking focuses more on historical-realist, historical-romantic, historical-essay types. Critic, literary scientist T. Salamoglu, while studying the historical novel, also commented on two more types: *"...Although the fourth documentary is a condition for the historical novel, it is necessary to correctly reflect the spirit of the historical period. The artist may not refer to historical documents, events and personalities in his work, but if the content, meaning and essence of the work correctly reflect the spirit of the historical period, these works can also be called historical works."*

The fifth type: works written on a historical theme in the last period show such qualities that they go beyond the traditional ideas about the specifics of the historical novel, and this necessitates a classification within the genre [8, 156].

These types show themselves in different ways in different novels. For example, A. Jafarzade's "Baku-1501", F. Karimzade's "Khudafarin Bridge", A. Nijat's "The Gizilbash" are more suitable to the historical-romantic type. In the novel "Baku-1501" by A. Jafarzade, based on the events of Shah Ismail's Shirvan march and the capture of Baku, history is actually reflected in the title of the novel and the events that took place on this

date. In the center of the novel is the fate of Shah Ismail, the abundance of information about fire worshipers, dervish and religious sects, the misfortunes that happened to Aytakin, the only surviving representative of the completely destroyed tribe, etc. determined the writing of the novel in a historical-romantic style.

Khatai's words "Our heroic grandfathers entrusted you three things: our language, our zeal, our Motherland..." are the words of the author's idea expressed in the language of the hero in a clear and romantic way. A. Nijat's novel "The Gizilbash" written in the same period is also dedicated to Shah Ismail. However, in the novel, the writer highlights four events that play an important role in the life of his hero - the events of Gilan, Shirvan, Tabriz and Chaldiran. A. Nijat's hero also sounds romantic, being rooted in historical thinking: *"Whoever wants to save our homeland from the clutches of oppression, let them join us. Whoever wants to shed their blood for the throne of Azerbaijan, whoever wants to be a martyr on the path of Ali, let them come" (7, p. 73).* These works are written according to the romance of the poet rather than the historical facts. Khatai conquers the lands he conquers not by his fighting power, but by his mind. The contrast between Shah Ismail's era and the time when the novel was written cannot overshadow the writer's idea of application in the work. If we know that the work was written in 1980, Shah Ismail's words *"After all, our homeland is free and united!" What else do we need... from today the world will recognize a new state: Azerbaijan" [2, p. 174]* do not correspond to the ideology of the current system, nevertheless, the writer is distinguished by his courage. The writer demands the idea of unity and freedom of this people and nation in the context of the time of Shah Ismail.

One of the main characteristics of historicity in literary prose is that the reader feels like a witness to the events while reading the work. Mahmud Ismayilov's "Between Two Fires", "Gara Yusuf", "Uzun Hasan", Ashraf Ibrahimov's "Sultan Mahammad", A. Jafarzadeh's "From Land to Land", "Zarrintaj Tahira", Gumral Sadiqzadeh's "The Last Destination was Khazar", Sabir Rustamkhanli's "Poet and Evil", "The Peak of Death", Jalil Javanshir's novel "The Lost Manuscript" treats historical information not from the context of history, but from the time context of its era. You think that the events related to the state of Shirvanshahs, as well as the past of Khachmaz region, happened not in the 14th century, but in the 20th century. This makes the novel far from historicity.

The time of historical events is older than the time of the writing of the work. The timing of events can be different: as they are, unchanged, abbreviated and extended. Unchanged means that, in contrast to other works, historical novels are presented in chronological order. Even if the date is not specified, the events take place sequentially. Therefore, the concept of time in historical novels differs from others. In abbreviated historical novels, the narrator narrates the events without following the sequence in the historical novel, shortens instead of reflecting everything, some events are not reflected, only the main ones are conveyed to the reader:

"On the afternoon of the third day, the army of Gilzibash entered the fortress, and by evening, the Shirvanshahs palace and the Maiden fortress were in their hands. The treasure was also captured. The gates of the castle were wide open. Ismail entered the city on top of Qizilgand..." (6, p. 321). The description here shows that the events were shortened, the writer did not need to express what happened during this period, as his purpose is not to reflect the battle scenes of Shah Ismail, but to present Ismail as a personality. Thus, the writer makes time abbreviations knowingly – thoughtfully, which depends on the purpose of writing the work. In contrast to the shortened time, in the extended time, the events are not in the form of a few sentences, with abbreviations, but more broadly, with additions. There are many scenes like this in the work "Khudafarin Bridge". Sometimes there are even the ideas in the events about the future. Time stops and the image returning to the past plunges into memories. By adding time additions, the writer expands the work. In this expansion, mostly past time is reflected. Returning to the past the writer's goal is to clarify the past of the event told in the work.

During the period of independence, the reference to the past became intensive, and the historical time factor increased in artistic thinking. The difficulties in addressing history and the past during the Soviet era became one of the main factors of freed artistic thought. In these works, both millennia of history are referred to, and light is shed on problems that have not yet been mentioned and were prohibited to write about. The times of different eras are depicted in works such as "My Dying World" by I. Shikhli, "Doctor N." by Ch. Huseynov, "The Peak of Death" by S. Rustamkhanli, "The Devotees", "Poet and Evil", "Messenger of the Heart" by N. Abdulrahmanli and other works. Elchin's works "Death Sentence", Gumral Sadigzade's "The Last Destination Was Khazar", "My Unfortunate Brother" reflect the anomalies of the period of repression of a specific period in the context of time. The last period of development of Azerbaijani historical novels determines a new stage of its development. The reason for this was the liberation of literature from socialist realism and ideological shackles. Literary critic Yavuz Akhundlu, considering that Azerbaijani historical novels have recently undergone a unique development, en-

riched with new themes, problematics and artistic merits, writes: "Especially a number of topics that our prose did not pay attention to until recently have taken an important place in the literary process of the last period. Important events and outstanding personalities of various stages, which were somehow forbidden to be touched upon in our literature during the Soviet era, have now been brought into the spotlight" [1, p. 521].

There is time for every work. A work can be wider or shorter than another similar work. But there are three times in each of them. The only difference is in the time of the event and the time of writing. For example, in the works of F. Karimzade, A. Jafarzade's "Baku-1501", A. Nijat's "The Gizilbash", K. Abdullah's "Unfinished Manuscript", the time of the event is the same. N. Abdulrahmanli's "Messenger of the Heart" and E. Huseynbayli's "The Thirteenth Apostle - 141st Don Juan" novels also have the same time. Such examples can be cited a lot. However, these time identities do not coincide with the time of description of events, and each writer describes his own sequence of time and space.

References:

1. Akhundlu Y. Historical Novel of Azerbaijan: issues, problems. - Baku: Adiloghlu, - 2005, - 596 p.
2. Alisa N. The Gizilbash. Baku, Yazichi, 1980, - 238 p
3. Aliyev M. Adventurous instead of historic. Literature and Art, 1965, 6 June, p.
4. Samadoghlu. Y. The Day of the Murder. - Baku: Ganun Publishing House, - 1987, - 270 p.
5. Huseynov A. Our Life and Prose (I article). Azerbaijan, 1983, №8, p. 166- 175.
6. Huseynov A. The criterion of art. - Baku: Yazichi, - 1986, - 316 p.
7. Karimzade F. The Bridge of Khudafarin. - Baku: Chashioghlu, - 2007, - 327 p.
8. Rustam K. The Lone Traveler. "Khazar", 2018, №2, p. 77-78.
9. Salamoghlu T. The Newest Azerbaijani Literature. - Baku: BGU, - 2008, - 232 p.92.
10. Yusifli V. A new event in our prose - novel "Bash". - Newspaper number 525. - 26 December, 2016. - p.20-21
11. Pamuk Orhan. Other Colors. Selected essays and a story. - Istanbul. Iletishim Yayinlari, - 1999, - 440p

Nabiyeva Almara Vazir gizi
Ph.D. in Philology
Azerbaijan. Baku State University

[DOI: 10.24412/2520-6990-2023-16175-33-36](https://doi.org/10.24412/2520-6990-2023-16175-33-36)

EPOS "GURBANI": MOTIVE AND INCIDENT CHARACTERISTICS

Набиева Алмара Везир кызы
доктор философии по филологии
Бакинский Государственный Университет

ЭПОС «КУРБАНИ»: СВОЕОБРАЗИЕ МОТИВА И СОБЫТИЯ

Abstract.

"Gurbani" is one of the magnificent monuments of the epic love story and has been in the repertoire of master artists for hundreds of years. This saga, which is connected with the name of the Dirili Gurbani, forms a perfect image with the richness of the text, the peculiarities of the event and motivation. Dirili Gurbani, cultivated by the Karabakh ashik environment in the 16th century, is irreplaceable in terms of containing and carrying into the future the artistic traditions that came from the ozan to the ashik. As a result of that wealth, masters, as well as prominent researchers of ashik creativity, held Gurbani high as the grandfather of ashiks. This master, who is a contemporary of great personalities such as Miskin Abdal, Shah Ismayil Khatai, Muhammad Fuzuli, stood at a height that could keep up with them with his talent. The epic "Gurbani" was an expression of the love for the master, the art of love, and was torn from the heart of the people. "Gurbani" has been in the repertoire of the masters for many centuries and has been immortalized in Turkish hands. The events and stories contained in the saga, the motivation arranged in the general stream, attract attention with the possibility of containing the ethnic culture as a whole. It forms a complete picture of the general flow of the Turkish epic tradition.

Аннотация.

«Курбани» - один из величественных памятников ашугского эпоса, который уже сотни лет входит в репертуар мастеров, творцов искусства. Этот эпос, названный в честь Дирили Курбани, формирует идеальную картину мира своим богатством текста, своеобразием события и мотивации. Дирили Курбани, сформировавшийся в ашугской среде Карабаха XVI века, бесценен с точки зрения поддержания традиций искусства от поэта до ашугов и передачи их в будущее. Как следствие этого творческого разнообразия, мастера творчества, а также выдающиеся исследователи ашугского искусства превозносили Курбани, как родоначальника ашугов. Этот мастер, своим талантом, будучи современником таких великих личностей, как Мискин Абдал, Шах Исмаил Хатаи, Мохаммад Физули, стоял на высоте, равной им. Эпос Курбани был рожден из народногосердца как выражение его любви к искусству ашугов, к мастерам слова. На протяжении многих веков в репертуаре мастеров слова «Курбани» путешествовал по тюркским землям и обрел бессмертие. События и истории, содержащиеся в дастане, мотивы, перечисленные в общем потоке событий, привлекают внимание своей способностью охватить этническую культуру в целом. В итоге формируется полная картина общего развития и становления традиции тюркских эпосов.

Keywords: epos "Gurbani", Dirili Gurbani, Shah Ismail, 16th century, works of love, buta, love epics, etc.

Ключевые слова: эпос «Курбани», Дирили Курбани, Шах Исмаил, XVI век, творчество ашугов, бута, любовные эпосы.

Introduction. In the genre richness of the Karabakh love environment and the general picture of the historical and cultural flow, the epic as a form has always attracted attention with its magnificent imagination. A typical example of this is the story of Dirili Gurbani, who formed a perfect image as the "grandfather of lovers", and the saga "Gurbani". In general, cultural ideas of the ethnos, coming from the original thought, beliefs and beliefs, outlook on life, ceremonial folklore, stories and events that take place in various forms are realized in this form at different levels. Those from the Guruchay culture, Azikhanthrop, etc. all of them provide essential material for clarifying the general picture of the historical past at different periods. Legend, narration, fable, proverb, parable, song, music, etc. examples also form a remarkable image in this order. Their analysis at different levels makes it possible to come to fundamental conclusions to clarify the essence and follow

the processes taking place in the ethnocosmic reality. In this sense, epic creativity is characterized by a wider range of genres, and in its essence, it is important with the layer of information projected by the paradigmatic and syntactic level. The creativity of epics, the creativity of poets and lovers shows richness in all its aspects at the level of the environment. Dirili Gurbani, Lala, Sari Ashiq, Ashiq Samad, Ashiq Valeh, Ashiq Qanbar, Ashiq Abbasgulu, etc. the art tradition of such masters is a classic example of this.

Dastan tradition and Karabakh love atmosphere. In the epic tradition, the Karabakh love environment comes to the fore with serious riches. "Gurbani", "Good and Yaman", "Valeh and Zarnigar", "Taleh and Haqiqat", "Gachaq Nabi", "Iqbal and Ismat", "Shamshir and Sanubar" etc. Examples of such epics require systematic analyzes with genre level and information layer. "Gurbani" epic has an important content in the

context of clarifying the historical tradition and the perceptions of the epic environment.

"Gurbani", which belongs to the series of love epics, is characterized by a rich enough texture at the level of motifs and events. Here, as much material is provided about the life, environment, era, and creativity of the master artist. As it is known, "through each epic, the people of Azerbaijan put forward an idea, a dream, a goal. These ideas are dreams that have passed through centuries of life and lifestyle, the history of struggle, and turmoil. Heralds of these ideals are lyrical heroes" (Efendiyev, 1992: p. 375). Of course, the origin and formation of epics is colorful in the historical tradition, people's life, worldview, living, etc. such issues come to the fore due to their different nature. Folklore has always tried to give priority to clarifying the essence by paying attention to these issues in separate time periods. The analyzes related to the "Gurbani" saga also have a special content in terms of verifying the general essence of the ethnocosmic reality in all its aspects.

The ways of creation of love stories are diverse and based on the common richness of the historical and cultural flow, bringing to the fore the struggle for life and survival of the ethnic group. Here, there is a variety, from the international plots to the diversity of family and household issues. "Tahir and Zohra", "Ashiq Gharib", "Asli and Karam", "Abbas and Gulgaz", "Najaf and Parizad", "Princess Abulfaz", "Yetim Aydin", "Ill Gasim and Malaksima", "Ali Khan and Pari Khanum", "Khan Choban", "Soltan and Gandab", "Gul Mahmud", "Leyli and Majnun", "Mohammed and Gulendam", "Avdi and Mehriban", etc. examples of such epics come to the fore not only at the level of epics, but also in terms of historical and cultural flow with a magnificent richness. Their synchronous and diachronic examination in different contexts also serves as a source for the clarification of deep-rooted problems such as Text//Music//Performance. Everything from the appliqué to the chords, as well as events and motifs, is arranged as a seasoning on the level of the epic, and comes to the fore as a guarantee of perfection. "Gurbani" saga is a source for clarifying what happened from the point of view of the 16th century and the general course of the era. "If we take into account the Gurbani epic published by A. Akhundov, candidate of philological sciences, as well as the Gurbani couplets in various collections of poems compiled by famous folk poets Suleyman Rustam and Mammad Rahim, scientists Salman Mumtaz, folklorists Hummet Alizadeh and Sattar Akhundov, this epic is already It is clear that enough collection work has been done to be able to talk about it.

The acquired versions of the "Gurbani" saga constitute three independent versions" (Tahmasib, 1972: p. 333). "Gurbani", which has its place in the analyzes of epic studies with Zanjan, Diri, and Ganja versions, has been perfected in the repertoire of ashigs for hundreds of years and has come to the fore with its basic texture for comparative approaches. Here, a wide range of events takes place, from the birth of the hero (the victim) to his upbringing, his idolatry, his encounter with various difficulties, his struggle and finally his victory. These include their own layers of content in

motivations as a whole (for example, the motive of birth, the motive of raising children, the motive of an idol, the motive of following a lover, the motive of encountering and fighting obstacles, the motive of victory).

Folklore studies have formed a fundamental idea about the life, period, environment and creativity of Dirili Gurbani with as many successful considerations as necessary. His life in the 16th century, his closeness with Shah Ismail Khatai and his appeals to him in various situations, the narratives and sayings told about him, Diri mountain ("God built a bridge and his back is Diri mountain"), Khudafarin bridge ("I crossed Khudafarin with my arm tied"), etc. geographic locations in various poetic examples attract more attention for typological approaches. Analyzing Gurbani's work, S. Mumtaz especially emphasizes that "the words of El poets are so sweet, so delicate that a person's heart cannot escape without receiving its share of those sounds. When reading some of them, a person's heart bursts like a rose bud, a smile appears on his lips, and his eyes light up. Sad, sorrowful, as soon as a piece is told, it pierces the hearts of those who listen like arrows of concern and coils like a snake" (Mumtaz, 1986, p. 291). These ideas about the words, creativity, and sayings of the poets of El are noticeable in their ability to show themselves with their finer points at the level of the epic as a whole. Gurbani's creative work, his poems in various themes and forms provide essential material for clarifying the self-image, archetypes of memory, and what surrounds what is contained in its polyphonic content. As is known, the 16th century is a special stage in the social, political and cultural life of Azerbaijan. With all its brilliance, Gurbani creativity, which is noticeable in its ability to cover everything that has come since the face of Dede Gorgud, as well as the "Gurbani" epic, with its imagination, brings to the fore one of the important directions in epic writing, or rather, the epic tradition formed in connection with master artists. The epic "Gurbani" belongs to the series of autobiographical epics and aims to reflect various characteristic aspects of the master's life and creativity.

There are different opinions and considerations in folklore studies regarding the origin and formation of the epic. All that has been said is calculated to reveal the current picture based on the general theoretical concept of epic studies. The main thing is the determination of richness in the general flow of the process at the level of epics. There is no doubt that the creation of the "Gurbani" epic depends on the artist himself. The conversations about the Dirili Gurbani among the people started from the life of the master craftsman. "Notes and signs that we have repeatedly come across in different versions and versions of the "Gurbani" saga allow us to specify the place of Gurbani. At the beginning of the Ganja version of the saga, it is said: "Masters narrate that from ancient times, seven hundred and seventy-two villages lived along Araz between the bridge of Bash Khudafar and the Araz-Kur junction. All of them were looking at Hussain Khan alive." This Huseyn Khan described in the saga is Gurbani's uncle, his father is the brother of Mirzali Khan. Gurbani grew up in this village, received education and training here" (Kazimov,

1990: p. 19). Araz river, Khudafarin bridge, Diri mountain, Diri village, Mazannene pier, Soltanli, etc., which have a place in the saga. as a geographical location, it is characterized by the ability to reflect the interesting moments of the life and living of the craftsman. These names could also be seen in various poetic examples, and with their esoteric character, they all connect to the same image. Among the sayings, there are the places where Gurbani and Pari's grave are buried in Mazannane, where Gurbani is bitten by a poisonous snake (in one version), etc. When you add issues, the essence becomes even bigger.

Content information of "Gurbani" saga. The source of wealth of Gurbani's creativity is connected to what comes from the poet, the lover, and by rooting in this tradition, he makes additions to it. Stale, useless, attached, divan, exchange, etc. poems formed in forms, as well as the "Gurbani" epic, are rooted in carrying the entire content, the autobiographical content with the function it performs into the future. Here, motivation at the level of the epic takes place as a remarkable issue in the historical memory of the people in the form of childlessness. "One day, Mirzali Khan called his wife and said:

- All these things happened to us because we didn't have offspring or support. They say that hand prayer is accepted. Take a sacrifice, let's go to the hearth, cut it and distribute it to orphans and widows, maybe we will have a child.

In the morning, Mirzali Khan took a deaf man as a sacrifice and went to the hearth. Kasib distributed the vow.

Allah accepted their sacrifice" (**Love Sagas, 1979: p. 204**). Textual information appears to be able to reflect the essence of the historical past with various peculiarities. The motif of childlessness and its archetype of memory seem characteristic here, and the motif of adoption is connected to the same line and the same thought. "...They wanted to name the child. A wise old man came and said:

- I named the boy Gurbani. Because you found it with a sacrifice" (**Love epics, 1979: p. 205**). "Kitabi-Dada Gorgud", "Tahir and Zohra", "Asli and Karam" etc. There are enough examples based on this motif in our epics, as well as in our fairy tales.

For example, "Dirsa Khan son of Buhaj", "Baybura son of Bamsi Bayrek son" stand out as classic examples of this. Khan's daughter said, "Hey, Dirsa Khan! Don't be angry with me! Don't be offended and say bitter words! Stop moving! Put your tent on the ground! A stallion from a horse, a bull from a camel, a ram from a sheep! Make your Inner Oguz and Dash Oguz pile on the gentlemen! If you're hungry, you're full, if you're hungry, you're cold! Debtor debt relief! Gather meat like a hill, our blood is alive like a lake! Have a great wedding! Need to speak! May God grant us an orphan with the applause of one mouthful" (**Kitabi-Dade Gorgud, 1978: p. 21**). As it can be seen, "Kitabi-Dada Gorgud" and "Gurbani" have the same thought in terms of motivation in terms of childlessness, the idea of the ethnos holding a hand to the orphan and feeding the

hungry stomach. In the "Koroglu" saga, saying "everyone walks with his cub, why don't you have a cub" (**Koroglu, 1956: p. 100**) is an example of this thought.

As it can be seen, from the point of view of education, the "Gurbani" saga is of special importance with a typical motivation. In general, epic creation has always formed a perfect image in terms of the possibility and richness of a genre. The flow of information of an identical nature stands out with greatness in terms of being able to contain those from the pro-Turkic and more ancient conceptions to the present day. The wise old man's saying "I named the boy" also clarifies the longevity of the same thing.

Gurbani's conversations with her father and uncle, their poverty-stricken life and expressing her desire after telling her uncle about the situation, make the life style of the period, the environment, and the struggle for survival a reality in the context of the epic. The difficulty caused by oxen during plowing, the conclusion that "God has turned his back on man, nothing comes from what a servant gives" sheds light on the further course of events in the course of the saga. "He released the oxen. He fell down and slept in a bed. Gurbani's eyes were closed, but her heart was open. Pari, the daughter of Ziyad Khan, entered her dream in the city of Ganja. The fairy gave the hand of the lady to the hand of Gurbani, and they turned them into idols. These two lovers met in a dream, got used to each other" (**Love sagas, 1979: p. 204**). The information contained in the text of the epic is entirely related to the life ideas and philosophy of the ethnos. Buta issue is also in this order, it is the informativeness of those who will be at the forehead writing level.

I was sleeping, the men came over me,
Wretched, what are you sleeping, wake up, they said.

I suddenly woke up, opened my eyes,
They said, buy, drink blood from the brother-in-law.

I woke up, suddenly, I opened my eyes,
I rubbed my face on the slats.
They interrogated me, I told the truth,
They said ninety thousand words. (**Love, 1979: p. 208**).

As it can be seen, the function carried by butan in itself attracts attention in terms of determining the fate of the lyrical hero and his life path as a whole. "Dreams in our epics are related to the reality of the material world. An apple in a dream is an ideal manifestation related to the physiological arousal that allows the lover to see his lover in the reality of the idea. In this regard, heroic epics such as "Kitabi-Dade Gorgud", "Koroglu", "The Secret of Benidash City", "Aldarvish", "Danatma Ceremony", "Irvaham", "Nowruz", "Tahir-Zohra", "Latif Shah", "Amrah", "Heydar Bey", "Najaf-Perizad" and others. dozens of love stories attract attention.

It seems to us that the fact that the dream is related to religious rules, especially the hijab brought by Islam, can be an artistic premise. As can be seen from the works of our storyteller lovers, we do not find any religious ban in the later stages of the events. In this sense,

since the details of artistic thinking, such as a lover seeing his lover in a dream, are legally included in folk creativity, religion is powerless in front of it" (**Hakimov, 1983: 140-141**). What is said in the verses, at the level of verse, verse, clause, aims to convey this as a whole. This is also a motif in the epic "Misikin Abdal and Sanubar", which is related to the name of Misikin Abdal, who lived at the same time as Gurbani. "Along with Huseyn, the enlightened dervish Mahmud also shows the boy to the merchant's daughter, Sanubar Khanum, and gives her the gift of love" (**Ismayilov, 2002: p.115**). All this reveals the picture of the functionality of the existing models in the sagas as a whole and highlights its longevity.

The result. No matter how much the general flow of events in the epic "Gurbani" covers metaphorical, metaphorical memory, its other layer includes events that are considered real. These as a whole find their artistic expression at different levels throughout the epic. The "Gurbani" epic is connected to the historical-cultural tradition in the form of reflection of the perfection of the epic takhkiya and episodic moments related to the master, various poetic examples. It is connected to the high level of expressiveness of the essence as a whole. Of course, there is also the issue of self-expression of the historical landscape at the level of alterity, which is the main thing here. If Gurbani's relationship

with Shah Ismail, Safavid rule, social and political landscape of the period brings to the fore those in the image of Gurbani in one direction in the development of the epic, the other point of view aims to reflect the environment and the level of the period. All this brings to the fore the scene covered by the "Gurbani" saga in terms of motives and events and creates conditions for systematic approaches at the typological level.

References:

1. Əfəndiyev P. Azərbaycan şifahi xalq ədəbiyyatı. Bakı: Maarif, 1992, 477 s.
2. Həkimov M. Azərbaycan aşıq ədəbiyyatı. Bakı: Yazıçı, 1983, 240 s.
3. İsmayilov H. Aşıq yaradıcılığı: mənşəyi və inkişaf mərhələləri. Bakı: Elm, 2002, 311 s.
4. Kazımov Q. Ulu zirvə: Haqq aşıqı, el şairi Dirili Qurban – Qurbani. Qurbani. Bakı: Bakı Universiteti, 1990, 3-36 s.
5. Kitabı-Dədə Qorqud. Bakı: Gənclik, 1978, 182s.
6. Koroğlu. Bakı: Elm, 1956, 452 s.
7. Qurbani. Bakı: Bakı Universiteti, 1990, 280 s.
8. Məhəbbət dastanları. Bakı: Elm, 1979, 504 s.
9. Mümtaz S. Azərbaycan ədəbiyyatının qaynaqları. Bakı: Yazıçı, 1986, 445 s.
10. Təhmasib M.H. Azərbaycan xalq dastanları (orta əsrlər). Bakı: Elm, 1972, 398 s.

Эфендиева Чичек Абид кызы
доцент, доктор философии по филологическим наукам
Институт Фольклора Национальной Академии Наук Азербайджана
[DOI: 10.24412/2520-6990-2023-16175-37-44](https://doi.org/10.24412/2520-6990-2023-16175-37-44)

**КОГНИТИВНО-ПРАГМАТИЧЕСКИЙ АСПЕКТ АЗЕРБАЙДЖАНСКИХ
ПАРЕМИОЛОГИЧЕСКИХ ЕДИНИЦ**
(на материале эпосов «Книга моего деда Коркута», «Короглу» и фольклорных текстов)

Efendiyeva Chichek Abid gizi
Phd., Assoc.Prof.
Institute of Folklore National Academy of Sciences of Azerbaijan

COGNITIVE-PRAGMATIC ASPECT OF AZERBAIJANI PAREMIOLOGICAL UNITS
(in the eposes “The Book of Dede Korkud”, “Koroglu” and in folklore texts)

Аннотация.

В исследовании в когнитивно-прагматическом аспекте рассматриваются паремиологические единицы в эпосах «Книга моего деда Коркута», «Короглу», а также в фольклорных текстах таких регионов Азербайджана, как Казах и Борчалы. Древние памятники тюркского мира были выбраны для исследования пословиц и поговорок в связи с тем, что эпос «Книга моего деда Коркута» - самый известный памятник тюркского мира, в котором представлена огузская модель мира: государственная структура, совет старейшин, а героический эпос «Короглу» представляет собой новый этап огузской эпической традиции, освещающий историю Азербайджана.

Актуальность темы исследования определяется растущим интересом среди фольклористов и лингвистов к когнитивно-прагматическому потенциалу паремиологических единиц, активным использованием их в фольклорном дискурсе. В последние десятилетия в центре литературных и лингвистических исследований оказался процесс приобретения и переработки информации о внешнем мире. Этот процесс непосредственно связан с реализацией когнитивной деятельности человека, которая трактуется как проявление его ментальных способностей, направленных на познание и оценку самого себя и окружающего мира.

Основной целью работы является анализ паремиологических единиц в эпосах и фольклорных текстах в связи с рассмотрением их роли в процессе коммуникации, а также значимости в композиционной структуре текстов.

Теоретическая значимость исследования заключается в том, что паремиологическая единица, изучаемая, как правило, в лексическом и фразеологическом фонде языка перемещается в когнитивно-прагматическое рассмотрение, т.е. обретает статус коммуникативной единицы в диалоговом взаимодействии героев. Это приводит к подробному рассмотрению речевых интенций, заложенных как основные коммуникативные значения, и позволяет рассматривать пословицы как элементы коммуникативного взаимодействия героев.

Теоретико-методологическую основу данного исследования составили фундаментальные труды в области паремиологии (В.П. Жуков, Г.Л. Пермяков), теории речевых актов, теории дискурса (И.М. Кобозева, Е.В. Падучева, Г.К. Карпов), в области когнитивной лингвистики (Е.К. Кубрякова, И.А. Стернин), в области прагматического потенциала паремий (Г.Д. Сидоркова, С.В. Сидорков).

Объектом исследования являются паремиологические единицы в эпосах «Книга моего деда Коркута», «Короглу» и фольклорных образцах таких регионов Азербайджана, как Казах и Борчалы. Предметом исследования является когнитивно-прагматический аспект, предусматривающий коммуникативную характеристику пословиц и поговорок, их роль в диалогической речи эпосов и фольклорных текстов.

В исследовании был использован метод дискурсивного анализа, коммуникативно-прагматического анализа, предполагающий комплексное толкование смысла и прагматических функций на основе контекста фольклорного дискурса.

Научная новизна работы заключается в том, что обоснован процесс когнитивно-прагматического анализа паремиологических единиц. А именно впервые:

- 1) была выявлена роль пословиц и поговорок в качестве конфликтогена и синтона в диалогической речи героев в эпосах и фольклорных текстах;
- 2) был выявлен перлокутивный эффект в анализируемых текстах, то есть получение соответствующей реакции, воздействия на адресата посредством употребления паремиологических единиц в роли конфликтогена или синтона;

Abstract.

In the study the paremiological units in the eposes "The Book of Dede Korkud", "Koroglu", as well as in folklore texts of such regions of Azerbaijan as Gazakh and Borchali are investigated in the cognitive-pragmatic aspect. The ancient monuments of the Turkic world were chosen for the study of proverbs and sayings due to the fact that the eposes "The Book of Dede Korkud" and "Koroglu" is the most famous monuments of the Turkic world, covering the history of Azerbaijan. The relevance of the research topic is determined by the growing interest among folklorists and linguists in the cognitive-pragmatic potential of paremiological units in folklore discourse. The main purpose of the work is to analyze paremiological units in eposes and folklore texts in connection with the consideration of their roles in the communication process, as well as their significance in the compositional structure of texts.

The theoretical-methodological basis of this research is based on fundamental works in the field of paremiology theory, of speech acts, in the field of pragmatic potential paremius. The object of the study is the paremiological units in the epics "The Book of Dede Korkud", "Koroglu" and folklore samples of such regions of Azerbaijan as Gazakh and Borchali. The subject of the study is the cognitive-pragmatic function, which provides for the communicative characteristics of proverbs and sayings. In the study the method of discursive analysis, communicative and pragmatic analysis, which assumes a complex interpretation of meaning and pragmatic functions based on the context of folklore discourse are used. The scientific novelty of the study is concluded that the process of cognitive-pragmatic analysis of paremiological units is justified. For the first time:

1) the role of proverbs and sayings as conflictogens and syntones in the dialogical speech of heroes in the eposes and folklore texts was revealed;

2) the perlocutionary effect was revealed in the analyzed texts, that is, obtaining an appropriate reaction at addressee through the use of paremiological units;

Ключевые слова: *пословицы, поговорки, эпос, «Книга моего деда Коркута», «Короглу», фольклорный текст, когнитивный, перлокутивный, паремиологические единицы*

Keywords: *proverbs, sayings, epos, "The Book of Dede Korkud", "Koroglu", folklore text, cognitive, perlocutive, paremiological units*

Введение. Пословицы и поговорки как своеобразное выражение народной мудрости, как явление, распространенное во всех языках мира, уже давно привлекали и привлекают внимание фольклористов. Сказки, эпосы, пословицы и поговорки, хранящиеся в народной памяти, являются отражением жизнестойкости, древности и героизма народов. Народ на основе повседневных работ, забот и наблюдений создает свою литературу, историю, медицину, язык и т.д. Все это в народном языке отражается в эпосах, сказках, пословицах и поговорках, народной медицине и т.д.

Данная статья посвящена исследованию азербайджанских паремиологических единиц с точки зрения их когнитивно-прагматического потенциала в эпосах «Книга моего деда Коркута», «Короглу», а также фольклорных текстах. Именно в огромном количестве пословиц и поговорок проявляется эмоциональная окраска языка данных памятников. Эпосы, являясь духовной памятью народов, отражают свойственный каждому народу уровень мышления, психологию, этнографию, язык, определенные этапы истории. Моральный дух народов в этих произведениях всегда живуч, крепок и навечно сохраняет свое современное звучание. В связи с этим, эпосы «Книга моего деда Коркута» и «Короглу» представляют собой неповторимые образцы по своему художественному построению, поэтическому искусству, летописи огузских народов.

Всестороннее рассмотрение пословиц и поговорок азербайджанского языка в когнитивно-прагматическом ракурсе в определенной мере позволило показать, что данные единицы представляют

собой своеобразную структуру знаний об общечеловеческих и национально-культурных ценностях и явлениях.

Прагматический анализ реализует самые разнообразные коммуникативные функции, затрагивающие интересы собеседников. Пословицы заслуживают особого внимания с точки зрения прагматического подхода, поскольку они представляют собой языковые средства, изначально ориентированные на обеспечение реализации интенции автора речи, тем самым оказывая определенное воздействие на слушающего.

Изучение прагматических параметров речевых актов, в которых используются паремиологические единицы, позволяет установить важные закономерности их употребления в ситуациях общения. Пословицы и поговорки, как выяснилось, потенциально обладают иллюкутивной силой и утверждения, и совета, и предостережения; в ситуации общения обычно используется один из ее характерных типов иллюкутивной силы.

Описание пословиц и поговорок в прагматическом аспекте предполагает рассмотрение их роли в процессе коммуникации. Ведь паремии позволяют лучше понять духовный мир человека, ближе прикоснуться к сокровищнице народной мудрости. Иными словами, паремиологические единицы – это проявление культуры и менталитета определенной нации, закодированных в языке, поскольку не каждое изречение становилось пословицей или поговоркой, а только то, которое соответствовало представлениям определенной национальной картины мира, отражало дух и быт людей. Через паремии как ментальные репрезентации идентифицирует

себя национальная личность, проявляет свою самобытность.

1. Когнитивное исследование паремиологических единиц

Как известно, когнитология (от лат. *cognitio* – знание, познание, познаваемый), возникшая в 70-е годы прошлого столетия, изучает изменение приобретенных знаний человека об окружающей действительности (ФЭС, 1983: 264). Когнитивисты рассматривают язык как средство постижения самого человека, его психологических, физиологических и познавательных способностей (Кубрякова, 1994; Лакофф, 1996; Скребцова, 2000). Исследование паремиологических единиц в когнитивном аспекте позволяет анализировать процессы, которые в них осуществляются, указывает на соотношения языковых и когнитивных структур в паремиологии. Это объясняет актуальность исследования семантико-когнитивных процессов, возникающих при употреблении пословиц и поговорок в речевых актах, протекающих в живой фольклорной среде (дискурсе), выяснение их ассоциативных психолингвистических, этнолингвистических и культурных оснований.

Цель когнитивных исследований заключается в представлении закономерностей в ментальном процессе, обусловленных языком человека, его поведением и мышлением (Кубрякова, 2004; Лакофф, 1996; Musayev, 2012: 302; Veysalli, 2015). В связи с этим особенно важным считаются большие возможности, открывающиеся когнитивной лингвистикой для изучения разных сторон языка. У современных исследователей особый интерес вызывает изучение различных методов описания схожих речевых ситуаций с когнитивной точки зрения. В этом аспекте мир не отображается, а интерпретируется, то есть «человек не просто воспринимает мир, но конструирует его. Мир в самом деле не дан нам в непосредственной эмпирии... мы создаем мир с помощью нашей психики», что, в свою очередь, отражается в адекватных языковых формах, которыми, в частности, являются пословицы и поговорки (Фрумкина, 1995: 9). Как известно, фольклор тоже не только описывает мир, но и моделирует картину мира: в фольклоре выявляется почему важны и по какой причине создан тот или иной объект. Мнение С. Хавери о том, что «фольклор был создан межчеловеческой коммуникацией, обусловленной моделью единого мышления, механизмом единой памяти, системой единого представления, объединяющий субъектов общения», еще раз подтверждает вышеуказанную мысль (Хавери, 2016: 152). Кроме этого, здесь еще следует отметить когнитивную функцию фольклора, имеющуюся наряду с другими многочисленными его функциями. Под когнитивной функцией же фольклора «подразумевается познание окружающей среды человека», что, собственно, и является сутью когнитологии (Хавери, 2016: 151).

1.1. Прагматический аспект паремиологических единиц

Важной составляющей исследования азербайджанских паремий, представляющих собой один из

богатых жанров азербайджанского фольклора, является попытка рассмотреть реализацию фольклорных материалов в языке «как путь, по которому мы проникаем не только в современную ментальность нации, но и в воззрения древних людей на мир, общество и самих себя» (Маслова, 2001:3). В связи с этим, особый интерес вызывают «пословицы и поговорки, собранные в таких источниках, как гектюрские памятники (VII-VIII вв.), сказания Деде Коркута (XVI в.), «Короглу» (XI в.) и т.д. Однако ученый-фольклорист Ф. Баят считает, что «сегодняшнее состояние пословиц с историко-этнографической точки зрения для наблюдения процесса метафоризации, превращения в знак необходимо сравнивать с пословицами в древних источниках» (Bayat, 2012: 222).

Как известно, в подавляющем большинстве случаев использования языка говорящий не синтезирует высказывание из элементов, как из деталей конструктора, а пользуется готовыми словосочетаниями и целыми фразами, мнемоническими зафиксированными в его языковой памяти, то есть разного рода речевыми образованиями, фразеологизмами, пословицами и поговорками, исполнениями песен и т.д. Пословицы, как нам известно, являются своеобразным «сгущением мысли», образующимся в когнитивном пространстве носителей языка (Потебня, 1976). Так, большая их часть отражает типичные случаи или ситуации, с которыми сталкивается человечество. Совершенно естественно, что «вечные» темы отражаются не только в пословицах и поговорках (и вообще в фольклоре), но и разрабатываются в литературном творчестве для демонстрации все тех же вечных тем. При этом нельзя утверждать, что пословица образует идею произведения, в большинстве случаев она складывается в результате взаимодействия содержательных компонентов текстов. Вследствие этого, мы учитывали, что «пословицы – мощный источник интерпретации, поскольку они и есть по традиции передаваемый из поколения в поколение язык веками сформировавшейся обыденной культуры, в котором в синтаксической форме отражены все категории и установки этой жизненной философии народа – носителя языка» (Телия, 1996: 241). В связи с этим, становится ясно, почему пословицам и поговоркам свойственно несколько функций: стилистическая, кумулятивная, директивная, резюмирующая, коннотативная, оценочная, прагматическая и текстообразующая (Пермяков, 1988: 88).

Одной из важных функций паремиологических единиц является прагматическая функция, т.е. целенаправленное воздействие языкового знака на адресата. Паремии, к примеру, в своем прагматическом аспекте учат, воспитывают, предостерегают, советуют, и в этом отношении они выступают культурнообразующим фактором до тех пор, пока существуют вызывающие их к жизни прецеденты. Прагматическая направленность свойственна любому тексту, что оказывает влияние на используемые в нем пословицы или поговорки, усиливающие прагматическую направленность текста или его части -

контекста. В связи с этим надо отметить монографию А. Халила «Семиотика древнетюркских сагов», в которой на основе древнетюркского памятника XI века М. Кашгарлы «Дивани лугат-ат-турк» были тщательно проанализированы семантические контексты и прагматические функции паремиологических единиц, в результате чего было выявлено тюркское понимание бога, человека, природы и т.д., а также отражение функциональной динамики тюркского мышления, ритма тюркского образа жизни (Хәліл, 2006: 135-140).

В коммуникативном аспекте когнитивно-прагматического исследования паремиологических единиц, надо отметить важную роль в их воздействии на получателя информации. Ведь, объективно речь - всегда влияние и изменение чего-либо. Все дело в степени этих изменений и осознанности этого влияния. Прагматическая функция речи заключается в том, что в слушателе вызывается осознанная потребность в совершении определенного действия в результате всего сказанного ему. Это действие может осуществляться при помощи как вербальных, так и невербальных средств. Известно, что речевую среду формируют и отправитель сообщения, и его получатель: реплика (коммуникативное поведение) отправителя вызывает определенный отклик в поведении адресата, ожидание и наблюдение которого корректируют коммуникативное поведение отправителя. Так как цель коммуникативного процесса - не передача информации в одном направлении, а получение отклика у получателя.

В настоящее время именно в области языкознания и фольклора выявляются когнитивно-прагматические проблемы в использовании паремиологических единиц, отражающих коммуникативную роль, указывающих на обладание человеком умения реализации в речевой деятельности своего намерения. Коммуникативный аспект когнитивно-прагматического исследования пословиц и поговорок создает условия для более ясного представления картины мира и для развития, расширения, а также познания в новом ракурсе тенденций современного языкознания и фольклористики.

В свете современных направлений в исследованиях фольклористики необходимо отметить монографию Х. Гулиева «Фольклор в виртуальной среде: традиция и коммуникация». Он, исследуя в виртуально-социальном аспекте древнетюркские эпосы «Книга моего деда Коркута» и «Короглу», приходит к заключению, что «их образы в виртуальной среде выступают как выразители новых ситуаций и интересов. А пословицы и поговорки в виртуальной среде выступают как средство, создающие коммуникацию, а также понимаются как трансмиссия в виртуальную среду познания и выражения в пародическом стиле тех изменений, которые происходят в социально-культурной сфере» (Quliyev, 2018: 131, 172).

Таким образом, перспектива познания языковой картины мира в когнитивном пространстве подразумевает возможность

рассмотрения паремиологических единиц с новой точки зрения.

2. Коммуникативный потенциал пословиц и поговорок

Известный специалист в области психологии А. П. Егидес впервые обнаружил, что же мешает или наоборот помогает общению и взаимопониманию между людьми. Проанализировав современные проблемы в обществе, он приходит к выводу, что «в нашем общении в скрытом или явном виде присутствуют *конфликтогены* или *синтоны*» (Егидес, 2008: 13, 86, 87). Действительно, в нашей речи есть элементы общения, которые нас могут сблизить, помочь в установлении контакта и достичь взаимопонимания - их называют – *синтонами* (термин практической психологии, введенный А. П. Егидесом: *син* - «вместе», *тон* - «звук», *синтон* «созвучие, гармония»). И есть те, которые провоцируют конфликты, скандалы, а их называют - *конфликтогенами*. Этими элементами общения в фольклорном дискурсе могут выступать также паремиологические единицы, то есть когнитивно-прагматический потенциал пословиц и поговорок позволил выявить их способность выступать в роли *конфликтогена или синтона* в эпосах и фольклорных текстах.

Несмотря на то, что пословицы и в самостоятельном виде являются микротекстом, ее основные прагматические характеристики выявляются только в конкретной ситуации при их взаимодействии с контекстом. Паремия вне контекста как самостоятельное речевое действие, несет в себе четко выраженную иллокутивную задачу, например, примирение или урезонивание. Естественно, все зависит от конкретной ситуации, конкретных условий, сопровождающих процесс общения. Анализ примеров паремиологических единиц в диалогической речи показал тесную их взаимосвязь с контекстом. Паремия, являясь единицей коммуникации, реализует свой коммуникативно-прагматический потенциал только в рамках коммуникативного пространства.

Употребление пословиц и поговорок в качестве *конфликтогена* или *синтона*, в основном, в диалогической речи, в частности, в эпосах и фольклорных текстах, является прагматической функцией паремий, в результате которой общение может проходить или в конфликтном, или в мирном ракурсе. В связи с целью работы нас интересует не столько собственно речевой акт, а сколько диалогическая речь с паремиологическим компонентом, самостоятельный паремиологический акт, его функционирование в дискурсе (Бахтин М. М., 1979: 286, 296).

При этом важным моментом является речевая ситуация, в которой говорение осуществляется с целенаправленным намерением воздействовать на мысли и чувства слушающих, то есть имеется в виду «не сам факт понимания адресатом смысла высказывания, а те изменения в состоянии или поведении адресата, которые являются результатом этого понимания» (Клюев 2002: 247; Бахтин, 1979:

255-258). Собеседник только после того, как овладеет содержанием беседы, способен выражать собственное высказывание, направленное на определенное влияние реципиента и достижение конкретного *перлокутивного эффекта*, то есть это изменение в поведении, сознании участника коммуникации, его реакция на иллокуцию речевого акта (Е.В. Падучева, И.М. Кобозева).

Понятие перлокуции становится весьма значимым, когда мы рассматриваем речевой акт в дискурсе. Интенции, скрытые в паремиологических высказываниях, могут достичь желаемого перлокутивного эффекта, а могут быть, и проигнорированы, в зависимости от статуса, личностных данных адресата. В нижеследующих отрывках эпосов и фольклорных текстов наблюдается перлокутивная реакция, возникающая в случае использования паремиологических единиц.

Паремиологические единицы как конфликтогены и синтоны

Азербайджанские пословицы, как и пословицы других народов, очень разнообразны по своему содержанию и охватывают все стороны жизни азербайджанского народа. В пословицах негативная оценка дается богачам, войне, дуракам, лентяям, лодыри, и позитивная оценка бережливости, трудолюбия. Многие пословицы и поговорки по своей сути уже содержат положительную или отрицательную оценку, а следовательно, и определенное воздействие, то есть в самой природе большинства паремиологических единиц уже заложены или конфликтологические (дәвə kimi yekəsən, qulağı qədər ağıl uoxdur «вырос с ворота, а ума с прикалиток нету»), или синтонные (iş adamın sövhəridir «дело мастера величает») иллокутивные установки (Нəmidov, 2009: 120, 204). Говоря о конфликтных ситуациях в речевом поведении, связанных с функционированием пословично-поговорочных выражений, нельзя не сказать о противоположной стороне общения. В некоторых случаях паремии реализуют миротворческие потенциалы, хотя первоначально в них присутствовал фактор конфликта, то есть благодаря структурно-семантической трансформации устойчивого выражения, следующая ситуация разрешается мирным договором обеих сторон.

Конфликтогены и синтоны, выраженные языковыми единицами различных уровней, служат коммуникативными маркерами конфликтности и толерантности личности. Любое общение определяется выбором коммуниканта - говорить или не говорить, как говорить, с помощью каких средств, и он продолжается на протяжении всей коммуникации. Конфликтогены и синтоны носят и универсальный, и ситуативный характер. Они могут также носить двойственный характер, т.е. в определенных ситуациях могут выступать один в роли другого. Такие синтоны, как радость, успех, благополучие, спокойствие, уступка, молчание, толерантность и эмпатия одного часто являются конфликтогенами для другого участника коммуникации.

Исследуя материал эпосов и фольклорных текстов, было выявлено несколько паремиологических

единиц в качестве конфликтогена или синтона. Например, в эпосе «Китаби Деде Коркут» были выявлены следующие места употребления пословиц и поговорок в роли конфликтогена или синтона:

Конфликтоген - At işləməsə, ər öyünməz (если конь не работает, то мужик не будет хвастаться): «Qazan bəy dedi: “Bu hünər atındır, ya igidindir?”. Dedilər: “Xanım, igidindir!”. Xan dedi: “Yox, at işləməsə, ər öyünməz. Hünər atındır”. Bu söz Bəkilə xoş gəlmədi. (Казан бек сказал: «Это подвиг коня или богатыря?» Сказали: «Мой хан, богатыря!». Хан сказал: «Нет, если конь не работает, то мужик не будет хвастаться. Это подвиг коня». Это высказывание не понравилось Бекилу) (KDQ, 2004: 276; AS., 2013: 52; Bəydili, 2004: 251);

Синтон - Ana haqqı, Tanrı haqqı (право матери, божье право): «Oğlan anasına soylamış, görək, nə soylayıb demişdir: «(...) Ana haqqı, Tanrı haqqı olmasaydı, / Böyük iti polad qılıncımı götürərdim, / Birəcə anda gözəl başını kəsərdim, (...)». (Сын сказал матери, посмотрим, что он сказал: «(...) Если право матери, не было бы божьим правом, / Я взял бы свой острый стальной меч, / В один миг отрубил бы твою красивую голову, (...)» (KDQ, 2004: 286; Hüseynzadə, 1985: 61; AS., 2013: 40; Bəydili, 2004: 251);

Синтон - Qonşu haqqı – Tanrı haqqıdır (“Qonşunun haqqı axirət haqqıdır”) (право соседа – божье право («право соседа - право потустороннего мира»): «(...Dədə Qorqud deyir) Qonşularını çağırar ki: “Yətar! Zəlihə! Zibeydə! Üridə-can, qız can! Paşa! Ayna Mələk! (...) Ölməyə itməyə getməmişdim. Yatacaq yerim yenə bu xaraba olasıydı. Nə olardı, mənim evimə azacıq baxaydınız? “Qonşu haqqı – Tanrı haqqıdır” – deyib söylər. Bunun kiminin, xanımın uşaqları böyüməsin! Ocağma bunun kimi arvad gəlməsin». ((... Деде Коркут говорит) Совет своих соседей: «Етер! Залиха! Зибейда! Урида-джан, джан! Паша! Айна Мелек! (...) Я не ушел, чтобы умереть. Здесь мое пристанище. А, что разве вы не могли бы немного присмотреть за моим домом? «Право соседа – божье право» - сказал. Не дай бог, чтобы дети такой женщины выросли! Никому не пожелаю такой жены» (KDQ, 2004: 175; Hüseynzadə, 1985: 216; AS., 2013: 296, 297; Bəydili, 2004: 251).

А в эпосе «Короглу» были выявлены:

Конфликтоген - Ağzından qan iyi gəlir (от него запах крови идет): «Xəlil paşa dedi: - Bu necə aşıqdı? Ağzından qan iyi gəlir. Ölləm-öldürgəm deyir. (...) Vəzir dedi: - (...) Sən dedin Koroğludan oxu, o da Koroğludan oxudu. Koroğlunun sözləri asmaqdan, kəsməkdəndi də! (Халил паша сказал: - Это что за ашуг? От него запах крови идет. Он всех убьет говорит. (...) Визирь сказал: - (...) Ты сказал, спой что-нибудь от Короглу и он спел. А слова Короглу такие, всех повешу, зарежу!)» (Koroğlu, 2005: 230; Hüseynzadə, 1985: 23);

Конфликтоген - İyidin adını eşit, üzünü görmə (война хорошо слышать, да тяжело видеть): «Paşa (...) ayaqlarını aralı qoyub dedi: - Ayə, Eyvaz, balam, axı mən Koroğlunu meydana çağırmışam. Bəyəm bu, iyidə yaraşan sifətdi ki, özü gəlməyib, bir südəmə»

uşağı göndərib mənim yanına? Atalar yaxşı deyib, *iyidin adını eşit, üzünü görmə*. Balam, bu hansı ağılnan baş saxlayır, hansı hünərnən mənim deyir?! Nə qorxamış bu Koroğlu? (Паша, расставив ноги, сказал: - Эй, Эйваз, я же позвал Короглу на поединок. Разве так поступать подобает богатырю, не сам пришел, а какого-то молокососа послал ко мне? Отцы хорошо говорили, что *война хорошо слышать, да тяжело видеть*. О каком уме, подвиге может идти речь?! Какой же трус этот Короглу?)» (Koroğlu, 2005: 374; Həmidov, 2009: 197; Ağabəyli, 2008: 22);

Синтон - İyid basdığını kəsməz (повинную голову и меч не сечет); *elçiliyə zaval yoxdu*. (посла не казнят, не рубят): «Eyvaz (...) başladı ağlamağa, yalvarmağa: - *İyid basdığını kəsməz, amandı Koroğlu!* Atalar deyib ki, *elçiliyə zaval yoxdu*. Məni öldürmə, mən Mahmud paşanın qasidiyəm. Sənə namə gətirmişəm... (Эйваз (...)) начал плакать, умолять: - *Повинную голову и меч не сечет*, пощади Короглу! Отцы говорили, что *посла не казнят, не рубят*. Не убивай меня, я гонец Махмуда паши. Я тебе письмо принес.» (Koroğlu, 2005: 368; Hüseynzadə, 1985: 355, 312; AS., 2013: 226; Həmidov, 2009: 196, 142);

Синтон - Təqdirə tədbir yoxdu (никто от своего року не уйдет); *su sənəyi suda sınar* (большой медный кувшин в воде разламывается); *Allahın yazısını pozan olmuyub* (что написано было пером, не было вырублено топором): «Qəssab Alı (...) baxdı ki, Koroğlunun halı hal döyül, başınnan duman qalxır. Onun qolunna tutdu: - Koroğlu! Sən dünya görmüş adamsan. Özün bilirən ki, *təqdirə tədbir yoxdu*. İşdi, olub keçib. Atalar deyib ki, *su sənəyi suda sınar*. İyid yaranıb ki, qalda yaralana, davada ölə. Hələ *Allahın yazısını pozan olmuyub*. Bizimki də belə yazılıbmış. İnsan gərəkdə ki, naşükür olmuya! (Мясник Алы увидел, что Короглу не в себе, он сердится. Он схватил его за руку: - Короглу! Ты мудрый человек. Ты же знаешь, что *никто от своего року не уйдет*¹ Ну, прошло все. Отцы сказали, что *большой медный кувшин в воде разламывается*. Богатырь создан для того, чтобы быть раненым и погибнуть в битве. Еще, *что написано было пером, не было вырублено топором*. А у нас на роду, значит так было написано. Это означает, что человек должен быть благодарным за все!))» (Koroğlu, 2005: 397; Hüseynzadə, 1985: 598, 386; AS., 2013: 385, 369, 420; Həmidov, 2009:354).

В результате вышеизложенного становится ясно, что употребление данных пословиц в эпосах приводит к перлокутивному эффекту, то есть паремия, будучи в роли конфликтогена, вызывает негативную реакцию адресата к адресанту и происходит или обида, или разрыв отношений, а если использована паремия-синтон, то происходит совершенно обратное.

Теперь рассмотрим текст, записанный фольклористом в казахском районе, «*Yaxşılığın axırı pislikdir*» («*Совершив доброе взамен, получишь худое*») записанный фольклористом в казахском

районе (Həmidov, 2009: 344-345; Hüseynzadə, 1985: 381-382). С первых же строк сюжет в тексте идет по нарастанию и обострению конфликтной ситуации. Пословица *yaxşılığın axırı pislikdir* вне контекста, по своей сути уже является *конфликтогеном*, то есть она сама по себе имеет негативный оттенок.

Чтобы лучше понять эту ситуацию, вкратце ознакомимся с содержанием текста. В тексте речь идет о мужике, спасшего змею от огня, которая говорит ему, что все равно ужалит его. Тогда мужик говорит ей, что он доброе дело сделал, спас ее от смерти, на что змея ответила: «*совершив доброе, взамен получишь худое*». Мужик, не согласившись с ней, решил вместе со змеей искать правду. По пути они встречают то лошадь, то буйвола, которым задавали один и тот же вопрос, есть ли на свете доброе дело, на что они также отвечали, как змея. Наконец, мужик встретил лису, спасшую его от змеи. Лиса сказала: «Вот я тебе сделала доброе дело, спасла тебя от змеи, которую ты спас, она рано или поздно все равно ужалила бы тебя». После этого лиса пошла в лес, а мужик - домой. По пути он встретил двух охотников, которым подал знак, что лиса тут была, можете поймать ее. Лиса, услышав это, тут же умерла от разрыва сердца» (AFA, 2012: 27-28).

Как видно, пословица *yaxşılığın axırı pislikdir* является в данном тексте ярко выраженным *конфликтогеном*, который в напряжении держит читателя на протяжении всего рассказа. И именно конфликтность самой паремии приводит к перлокутивной реакции мужика в данном рассказе. И он в конце совершает плохой поступок.

Рассмотрим текст из Борчалы «Шахри-Мехри», в котором в роли *синтона* использованы пословицы - *qismətdən artıq yemək heç kimə nəşib olmayıb* (сужено, ряжено не объедешь в кузове), *nə yazılıb onu da görəcəyik* (семь бед – один ответ), *Allah özü məsləhət bilən yaxşıdır* (коли богу угодно, коли бог велит): «Hüseyn paşa qardaşını bağçada qəmli (...) görüb onun yanına gəldi. “Nə var ay qardaş, gənə niyə qaş-qabağın yernən gedir (...)”. Həsən paşa dedi: “Eh, ay qardaş, (...) sabah bu dünyadan köç eliyəcəyik (...)”. Kimə qalacaq bu səh-cəlal?” Hüseyn paşa dedi: “Rəhmətliyin oğlu, *qismətdən artıq yemək heç kimə nəşib olmayıb. Nə yazılıb onu da görəcəyik. Allah özü məsləhət bilən yaxşıdır*”. (Гусейн паша, увидев в саду печального брата, подошел к нему: «Как дела, брат, почему опять ты печальный?». Гасан паша сказал: «Эй, брат, завтра мы уйдем с этого мира. Кому останется эти сокровища?» Гусейн паша сказал: «Сын покойного, *сужено, ряжено не объедешь в кузове. Семь бед – один ответ. Коли богу угодно, коли бог велит*»)» (BFÖ, 2013: 240; Həmidov, 2009: 248, 277, 40). В данном тексте использование паремии в качестве синтона положительно отражается на душевном состоянии Гасана паши, что означает достижение данной единицей перлокутивного эффекта.

¹ Полная форма пословицы *yazıya pozu olmaz, təqdirə tədbir olmaz* (или *təqdir ilə yazılan tədbir ilə pozulmaz*), а в этом отрывке пословица использована в неполной форме,

где «*təqdir - qismət, nəşib, tale*» означает «судьба, рок» (AS., 2013: 385; ADİL, 2000: 101; ARL, 2006: 479-480).

Таким образом, наблюдающийся в эпосах и фольклорных текстах перлокутивный эффект, который может быть определен как результат выполнения перлокутивного акта, представляется важным, поскольку определяет успех речевого акта, диалога в целом.

Заклучение. Данное исследование представляет собой первую попытку исследования в когнитивно-прагматическом аспекте азербайджанских паремиологических единиц, имеющих в эпосах «Книга моего деде Коркута», «Короглу», а также в фольклорных текстах таких регионов Азербайджана, как Казах и Борчалы. Выявленные пословицы и поговорки отражают содержание эпосов «Книга моего деда Коркута», повествующего об ослаблении огузского государства, а «Короглу» – о социальной справедливости, борцом которой является Короглу.

Эпосы «Книга моего деде Коркута» и «Короглу», являющиеся выдающимися памятниками тюркской эпической культуры, представляют собой своеобразный словарь мудрых изречений, вследствие чего и послужили ценным материалом для их рассмотрения.

Прагматический подход в анализе паремиологических единиц в эпосах и фольклорных текстах показал, что употребление данных единиц в речевых актах часто приводит или к конфликту, или к мирному завершению диалога. Вследствие этого, некоторые из пословиц и поговорок подразделяются на два вида: конфликтогены и синтоны.

Использование пословиц и поговорок как конфликтогенов и синтонов в диалоге героев в эпосах и фольклорных текстах послужило выявлению перлокутивной реакции, в результате которой происходит воздействие на адресата, побуждение к тому или иному действию адресата.

Таким образом, исследование в когнитивно-прагматическом ракурсе пословиц и поговорок способствует расширению и познанию в новом аспекте направлений современной фольклористики.

Литература:

на азербайджанском языке:

1. ADİL: Azərbaycan dilinin izahlı lüğəti, redaktor A.Axundov, III c., Bakı, “Çıraq”, 2000, , 416 səh.
2. AFA: Azərbaycan folkloru antologiyası. Qazax örnəkləri / toplayıcılar : M. Həkimov, tərtib edənlər : R. Xəlilov, Ə. Ələkbərli. XXI kitab. – Bakı: Elm və təhsil, 2012. – 376 s.
3. Ağabəyli S. S., “Koroğlu” dastanında xalq inciləri / red. C. Muradov, A. Ramazanova. – Bakı: [s. n.], 2008. – 140 s.
4. ARL: Azərbaycanca-rusca lüğət IV c., Bakı, BSU, “Şərq-Qərb”, 2006, 984 səh.
5. AS.: Atalar sözləri, red. İ. Abbaslı, tərtib edən M.Yaqubqızı, Bakı, “Nurlan”, 2013, 476 səh.
6. Bayat F., Folklor dərsləri. – Bakı: Elm və təhsil, 2012. – 424 s.
7. Bəydili C. (Məmmədov), Atalar sözü. – Bakı: Öndər nəşriyyat, 2004. – 264 s.

8. BFÖ: Borçalı folklor örnəkləri / tərtibçilər : V. Nacılar, E. Məmmədli. I-ci kitab. – Bakı: Elm və təhsil, 2013. – 328 s.

9. Həmidov İ., Axundov B., Həmidova L. Azərbaycanca-rusca, Rusca-azərbaycanca atalar sözləri və zərbi-məsəllər lüğəti. – Bakı: Təhsil, 2009. – 560 s.

10. Hüseynzadə Ə. Atalar sözü. – Bakı: Yazıçı, 1985. – 690 s.

11. Xavəri S., Quliyev H., Qarayev S. Folklorun funksional strukturu: multidissiplinar kontekst. – Bakı: Elm və təhsil, 2016. – 496 s.

12. Xəlil A. Əski Türk Səvrlərin Semiotikası. – Bakı: Səda, 2006. – 164 s.

13. KDQ: Kitabı-Dədə Qorqud / tərtib edən S. Əlizadə, redaktor T. Nəcəyev. – Bakı: Öndər nəşriyyat, 2004. – 376 s.

14. Koroğlu / tərtib edənlər : İ. Abbaslı (redaktor), B. Abdulla. – Bakı: Lider nəşriyyat, 2005. – 552 s.

15. Quliyev H. Virtual mühitdə folklor:ənənə və kommunikasiya. – Bakı: Sabah, 2018. – 256 s.

16. Musayev M. M. Türkoloji dilçilik. – Bakı: Bakı Slavyan Universiteti, 2012. – 456 s.

17. Veysəlli F. Y. Koqnitiv dilçilik: əsas anlayışları və perspektivləri. – Bakı: Mütərcim, 2015. – 467 s.

на русском языке:

18. Бахтин М. М. Эстетика словесного творчества. – Москва: Искусство, 1979. – 424 с.

19. Егидес А. П. Лабиринты общения или как ладить с людьми. – Москва. 2008 [Электронный ресурс]. URL: www.klex.ru/wj (дата обращения: 05.03.2022).

20. Ключев Е. В. Речевая коммуникация. – Москва: Рипол классик, 2002. – 315 с.

21. Кобозева И. М. Лингвопрагматический аспект языка СМИ. – Москва: МГУ, 2005 [Электронный ресурс]. URL: <http://evartist.narod.ru> (дата обращения: 10.04.2022).

22. Кубрякова Е. С. Начальные этапы становления когнитивизма: лингвистика психологии – когнитивная наука // Вопросы языкознания. – 1994. – № 4. – С. 34–47.

23. Кубрякова Е. С. Части речи с когнитивной точки зрения. – Москва: Языки славянской культуры, 2004. – 560 с.

24. Лакофф Дж. Когнитивная семантика // Язык и интеллект: сборник / составитель В.В. Петров – Москва: Прогресс, 1995. – С. 143–184.

25. Маслова В. А. Лингвокультурология. – Москва: Academia, 2001. – 205 с.

26. Падучева Е. В. Высказывание и его соотносительность с действительностью: Референциальные аспекты семантики местоимений. – Москва: ЖИ, 2008. – 296 с.

27. Пермяков Г. Л. Основы структурной паремиологии. – Москва: Наука, 1988. – 235 с.

28. Потебня А. А. Эстетика и поэтика. – Москва: Искусство, 1976. – 614 с.

29. Скребцова Т. Г. Американская школа когнитивной лингвистики. – Санкт-Петербург: Анатолия, 2000. – 204 с.

30. Телия В. Н. Русская фразеология. – Москва: Языки русской культуры, 1996. – 288 с.

31. Фрумкина Р. М. Есть ли у современной лингвистики своя эпистемология? // Язык и наука конца XX века / под ред. ак. Ю.С. Степанова – Москва: Институт языкознания РАН, 1995. – С. 74–117.

32. ФЭС: Философский энциклопедический словарь/ составители: Л.Ф. Ильичев, П.Н. Федосеев, С.М. Ковалев, В.Г. Панов – Москва: Советская энциклопедия, 1983. – 840 с.

ECONOMIC SCIENCES

УДК: 338.24.01

Гарбар В.А.,
Кульганік О.М.

Вінницький торговельно-економічний інститут ДТЕУ

[DOI: 10.24412/2520-6990-2023-16175-45-49](https://doi.org/10.24412/2520-6990-2023-16175-45-49)АНАЛІЗ ЕФЕКТИВНОСТІ ЛОГІСТИЧНИХ РІШЕНЬ В МІЖНАРОДНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ
ПІДПРИЄМСТВАHarbar V.A.,
Kulhanik O.M.

Vinnytsia Institute of Trade and Economics SUTE

ANALYSIS OF THE EFFICIENCY OF LOGISTICS SOLUTIONS IN THE ENTERPRISE'S
INTERNATIONAL ACTIVITIES**Анотація.**

В статті визначені основні наукові підходи щодо розуміння поняття міжнародна логістика, здійснений аналіз логістичної діяльності міжнародної компанії, показані шляхи вдосконалення логістичної діяльності з врахуванням ризиків економіки в умовах воєнного стану. Зазначено, що управління логістикою стрімко зросло протягом двох десятиліть і стало невід'ємною частиною майже всієї економічної діяльності. Логістика відіграє ключову роль у своєчасній доставці матеріалів і продукції, забезпеченні їх якості та належному зберіганні. Встановлено, що виклики для логістичної галузі з'явилися за декілька років до нового етапу російсько-української війни. Через пандемію ринок почав прискорено локалізуватися та переносити ланцюги постачання ближче до країни виробництва чи реалізації продукції. Але у 2022 році компанії змушені були приймати рішення максимально швидко. На прикладі ДП «Тегра Україна ЛТД» проведений аналіз ефективності логістичної діяльності міжнародної компанії показані шляхи та напрями вдосконалення управління логістичних рішень.

Abstract.

The article defines the main scientific approaches to understanding the concept of international logistics, analyzes the logistics activity of an international company, shows ways to improve logistics activity, taking into account the risks of the economy in the conditions of martial law. It is noted that logistics management has grown rapidly over the past two decades and has become an integral part of almost all economic activity. Logistics plays a key role in timely delivery of materials and products, ensuring their quality and proper storage. It was established that the challenges for the logistics industry appeared a few years before the new stage of the Russian-Ukrainian war. Due to the pandemic, the market began to accelerate localization and transfer of supply chains closer to the country of production or sale of products. But in 2022, companies had to make decisions as quickly as possible. On the example of SE "Tegra Ukraine LTD", an analysis of the efficiency of the logistics activity of an international company was carried out, and the ways and directions of improving the management of logistics solutions were shown.

Ключові слова: міжнародна логістика, логістичні рішення, ефективність логістичної діяльності, логістичні операції, глобальні логістичні системи.

Keywords: international logistics, logistics solutions, logistics efficiency, logistics operations, global logistics systems.

В сучасному бізнес-середовищі, де підприємства все більше розширюють свою діяльність за кордоном, логістичні рішення відіграють ключову роль у забезпеченні безперервного потоку товарів і послуг. Міжнародна торгівля значною мірою залежить від ефективних і дієвих логістичних операцій, щоб задовольнити потреби клієнтів, зберегти конкурентну перевагу та стимулювати економічне зростання. Логістичні рішення є життєво важливими для підприємств, які займаються міжнародною торгівлею, щоб оптимізувати свої ланцюжки поставок. Завдяки стратегічному управлінню потоками товарів, інформації та фінансів підприємства можуть мінімізувати час виконання робіт, зменшити

витрати та підвищити загальну ефективність роботи.

Дослідженням питань з логістичних рішень приділялась достатня увага в науковому середовищі, зокрема: Адвокатова Н.О., Алькема В.Г., Войтко С.В., Гнатюк М.Е., Грицина Л.А., Гукалюк А.Ф., Жалдак Г.П., Завербний А., Іванова І., Корнієцький О.В., Крикавський Є., Мартинова Л.Б., Марченко В.М., Михайлов І.Ф., Ярова І.С. та інші

Метою статті є обґрунтування логістичних рішень в міжнародній діяльності підприємства в умовах нестабільного економічного середовища, впливу військових дій на кон'юнктуру світового ринку.

Відомо, що логістика є управлінням рухом товарів від точки походження до точки споживання з метою задоволення потреб клієнтів або корпорацій. Логістика включає в себе управління різними ресурсами, такими як сировина, обладнання, витратні матеріали та готова продукція. Виробнича логістика передбачає інтеграцію різних аспектів, таких як потік інформації, обробка матеріалів, виробництво, пакування, управління запасами, складування та безпека транспортування [2]. Загалом логістичні операції є безпосереднім вираженням зв'язків між окремими етапами товароруку, ефективність цього процесу суттєво залежить від правильності прийнятих логістичних рішень.

Активний розвиток міжнародної діяльності з поряд важливим значенням логістики призвів до

появи нового в науковому обігу терміну – «міжнародна логістика». Як і у випадку поняття «логістики» на сьогодні в економічній літературі думки вчених щодо визначення терміну «міжнародна логістика» різняться (табл. 1).

Здійснимо аналіз логістичної діяльності міжнародної компанії на прикладі ДП «Тетра Україна ЛТД». Саме від того як побудована логістика залежить її результативність господарської діяльності ДП «Тетра Україна ЛТД». Оскільки підприємство займається вантажними перевезеннями, тому важливого значення набуває організація логістики та прийняття ефективних управлінських рішень щодо її здійснення.

Таблиця 1

Основні наукові підходи щодо визначення сутності поняття «міжнародна логістика»

Автор	Сутність поняття «логістика»
Council of Supply Chain Management Professionals [5]	«функціональна сфера логістики, яку спрямовано на оптимізацію товаропотоків, які виходять за межі національних економічних систем»
Вууд Д.Ф., Бароне А.П., Мерфі П.Р. та Вардлоу Д.Л. [6]	«універсальний практичний інструментарій між дисциплінарного вивчення закономірностей в організації та протіканні економічних потоків зовнішньоекономічної діяльності у процесі виробництва, розподілу, обміну та споживання товарів і послуг»
В.Г. Алькема [1]	«наука про управління матеріальними і пов'язаними з ними документальними, фінансовими та іншими інформаційними потоками в рамках міжнародного обміну товарами з метою ефективного використання всіх видів ресурсів»
Л.А. Грицина [2]	«стратегічне управління міжнародним ланцюгом поставок, що розуміється як об'єднання логістичної діяльності організацій – ланок ланцюга поставок, а саме операційної, фінансової та маркетингової функцій і контролю над матеріальним потоком товарів, грошових коштів та інформації через кордони і над межами різних держав»
Л.Б. Мартинова, В.В. Шарко [3]	«особлива сфера логістики, яка охоплює логістичну діяльність підприємств та організацій, що виконується на міжнародному рівні»
О.М. Сазонець, І.Л. Сазонець [4]	«організація та забезпечення ефективного управління матеріальними, фінансовими та інформаційними потоками з метою мінімізації операційних витрат за досягнення основних завдань зовнішньоторговельної угоди з використанням механізмів та інструментів глобальної та національної логістичних систем»

Для ефективного управління логістичними процесами на ДП «Тетра Україна ЛТД» створено відділ логістики. До основних завдань відділу логістики на ДП «Тетра Україна ЛТД» відносяться наступні: створення транспортних маршрутів для забезпечення своєчасного та економічно ефективного переміщення вантажу; визначення найбільш прийнятних способів транспортування і вибір відповідних маршрутів для оптимізації графіків доставки; координація та управління процесами відвантаження; співпраця є з водіїв та експедиторів для узгодження контрактів, укладення угод про рівень обслуговування та моніторингу ефективності; оцінка можливостей перевізника, відстеження статусу управління та вирішення будь-яких проблем, які можуть виникнути під час транспортування; оцінка та управління різними ризиками, що пов'язані з транспортуванням вантажів; відстеження ключових показників ефективності (КРІ), щоб оцінити ефективність транспортних операцій.

Для здійснення логістичної діяльності ДП «Тетра Україна ЛТД» має власний потужний

автопарк, який представлений 20 вантажними автомобілями, з них два DAF XF440FT та вісімнадцять – MAN TGX 18.440. Постійно ДП «Тетра Україна ЛТД» оновлює свій автопарк, зокрема лише у 2022 р. підприємство придбало 4 нових вантажних транспортних засобів марки – MAN TGX 18.440. Такий автопарк дозволяє ДП «Тетра Україна ЛТД» надавати якісні логістичні послуги великій кількості клієнтів.

Оскільки логістика ДП «Тетра Україна ЛТД» безпосередньо пов'язана з автомобільними перевезеннями, то у таблиці 2 проведемо аналіз ефективності їх здійснення.

В рамках аналізу показників ефективності міжнародних автомобільних перевезень ДП «Тетра Україна ЛТД» слід, насамперед, зазначити, що даний вид транспортних послуг надається спеціалізованими транспортними підрозділами компанії. Загальний обсяг послуг з міжнародних автотранспортних перевезень зменшується в залежності від обсягів основної операційної діяльності, що характеризуються показниками обсягу продажів.

Попри значно меншу тривалість періоду фактичної роботи транспорту в 2020 р., через карантинні обмеження та локдаун, виручка ДП «Тегра Україна ЛТД» від цього склала 15468,43 тис. грн. У 2021 р. відбувся їх приріст у 5 раз до 95423,61 тис. грн., а у

2022 р. відбулося зменшення на 32,77%. При цьому слід відзначити, що частка виручки від надання транспортних послуг у загальному обсязі виручки в 2022 р. склала 41%, що є найбільшим значенням порівняно з попередніми роками.

Таблиця 2

**Показники ефективності міжнародних автомобільних перевезень
ДП «Тегра Україна ЛТД» за 2020-2022 рр.**

Показник	Рік			Відхилення 2021 р. порівняно із 2020 р.		Відхилення 2022 р. порівняно із 2021 р.	
	2020	2021	2022	абсолютне	відносне %	абсолютне	відносне %
Чистий дохід від реалізації продукції (послуг), тис. грн.	645923	800168	76269	154245	23,88	-723899	9,53
Виручка від міжнародних автомобільних перевезень, тис. грн.	15468,43	95423,61	31270,29	79955,18	516,89	-64153,32	32,77
Частка виручки від міжнародних перевезень у загальному обсязі виручки,	2,39	11,93	41	9,54	399,16	29,07	343,67
Собівартість реалізованої продукції (послуг), тис. грн.	584455	726652	68892	142197	24,33	-657760	9,48
в тому числі логістичні витрати, пов'язані з міжнародною діяльністю, тис. грн.	9351,28	20346,26	5166,9	10994,98	117,58	-15179,36	25,39
Частка витрат з експорту транспортних послуг у загальному обсязі витрат на збут, %	1,6	2,8	7,5	1,2	75	4,7	267,86
Вартість транспортних засобів, задіяних для експорту послуг, тис. грн.	120736	46418	40424	-74318	-61,55	-5994	87,09
Час роботи транспортних засобів, діб	154	236	268	82	53,25	32	113,56
Період роботи транспортних засобів, діб	365	365	365	-	-	0	100
Сукупні витрати на міжнародні перевезення, млн. долл. США	13125,6	89456,5	30421,6	76330,9	581,54	-59034,9	-65,99
Рентабельність витрат, пов'язаних з міжнародними перевезеннями, %	17,85	6,67	2,78	-11,18	-62,63	-3,89	-58,32

Це зумовлено тим, що протягом 2020-2021 рр. міжнародна діяльність ДП «Тегра Україна ЛТД» була більш диверсифікованою. Тоді, як у 2022 р. підприємство сконцентрувалося на одному бізнес-

напрямку.

На рисунку 1 графічно відобразимо рентабельність витрат, пов'язаних з міжнародними перевезеннями підприємства за 2020-2022 рр.

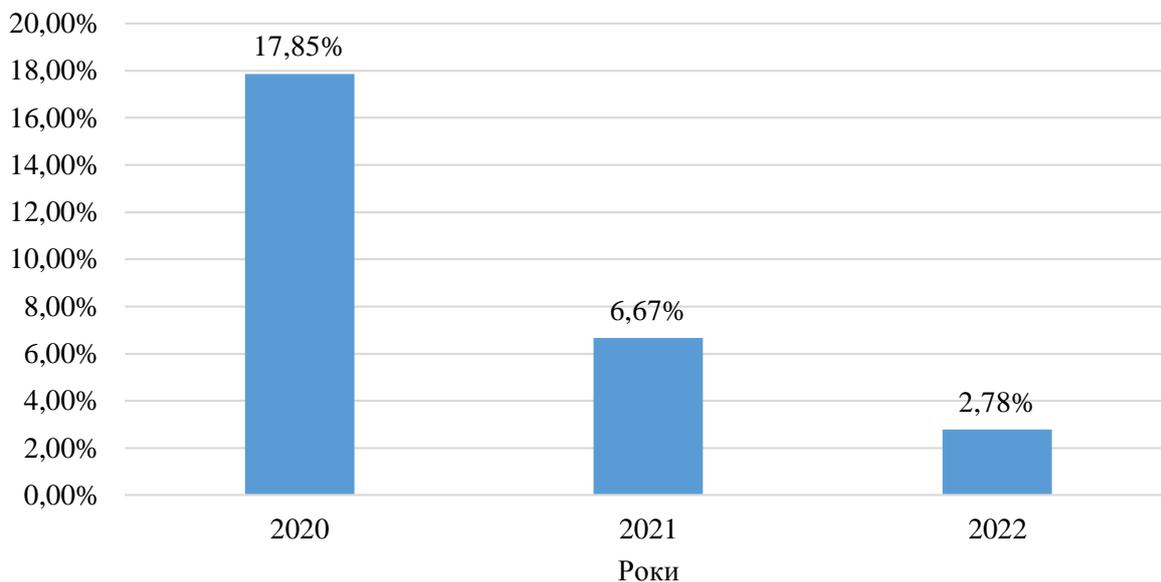

Рисунок 1 – Динаміка рентабельність витрат, пов'язаних з міжнародними перевезеннями ДП «Тетра Україна ЛТД» за 2020-2022 рр.

З наведених даних можемо зробити висновок про зниження рівня рентабельності витрат, пов'язаних з міжнародними перевезеннями ДП «Тетра Україна ЛТД» за 2020-2022 рр. Так, за аналізований період часу даний показник знизився з 17,85 % до 2,78 %. Тобто міжнародні перевезення стали приносити менші прибутки ДП «Тетра Україна ЛТД».

Отримані результати свідчать про актуальну для ДП «Тетра Україна ЛТД» потребу в пошуку резервів щодо підвищення ефективності логістичної діяльності. Зниження рентабельності обумовлене суттєвим зростання витрат на логістичну діяльність

підприємства.

Слід зазначити, що проблемою для ДП «Тетра Україна ЛТД» є високі витрати на міжнародні перевезення. У 2022 р. вони склали 30421,6 тис. грн., що взагалі перевищило отриману виручку. Тому для ДП «Тетра Україна ЛТД» актуальним постає пошук шляхів зниження логістичних витрат.

У таблиці 3 наведемо структуру витрат, пов'язаних з міжнародними автомобільними перевезеннями ДП «Тетра Україна ЛТД» у 2020-2022 рр.

Таблиця 3

Склад та структура експлуатаційних витрат, пов'язаних з міжнародними автомобільними перевезеннями ДП «Тетра Україна ЛТД» у 2019-2021 рр.

Показник	2020 рік	2021 рік	2022 рік	Відхилення 2021 р. від 2020 р.		Відхилення 2022 р. від 2021 р.	
				абс.,	відн., %	абс.,	відн., %
Витрати, пов'язані з міжнародними перевезеннями, тис. грн.	13125,6	89456,5	30421,6	76330,9	581,54	-59034,9	-65,99
у %	100,0	100,0	100,0	-	-	-	-
з них:							
витрати на паливо та інші матеріальні витрати	5801,52	37392,82	14237,31	31591,3	544,53	-23155,5	-61,93
у %	44,2	41,8	46,8	-2,4		5	
заробітна плата персоналу та відрахування на соціальні заходи	3032,01	21380,10	6479,8	18348,09	605,15	-14900,3	-69,69
у %	23,1	23,9	21,3	0,8		-2,6	
поточний ремонт та поточне обслуговування автопарку	2283,85	16012,71	5840,95	13728,86	601,13	-10171,76	-63,52
у %	17,4	17,9	19,2	0,5		1,3	

амортизаційні відрахування	1509,44	9303,48	3224,69	7794,04	516,35	-6078,79	-65,34
у %	11,5	10,4	10,6	-1,1		0,2	
інші витрати	498,77	5367,39	638,85	4868,62	976,13	-4728,54	-88,1
у %	3,8	6	2,1	2,2		-3,9	

В структурі витрат, пов'язаних з міжнародною діяльністю найбільш вагомими статтями є витрати на паливо та інші матеріальні витрати (їх частка становить 42-47%), а також витрати на виплату заробітної плати (21-24%). Впродовж періоду дослідження структура експлуатаційних витрат, пов'язаних з міжнародними автомобільними перевезеннями ДП «Тегра Україна ЛТД», змінилася в бік підвищення частки матеріальних та інших операційних витрат і зменшення витрат на оплату праці персоналу. Очевидно, в умовах зростання вартості ресурсів (і насамперед енергоносіїв) за наслідками постковідної економічної кризи, а також загострення політичного протистояння на тлі суперечок щодо поставок і споживання енергоресурсів у Європі.

На жаль, під час воєнного стану умови діяльності ДП «Тегра Україна ЛТД» докорінно змінилися, у тому числі щодо здійснення міжнародних автомобільних перевезень, адже вартість матеріальних ресурсів неухильно зростає в усьому світі через глобальну рецесію, спровоковану війною в Україні. ДП «Тегра Україна ЛТД» відчуває негативний вплив інфляційних процесів та має переглянути підходи до здійснення діяльності з транспортування сировини, матеріалів, готової продукції тощо. Кінцевою метою оптимізації процесу надання послуг з експорту автотранспортних послуг має бути попередження та уникнення ризиків зростання витрат, а також стабілізація рівня прибутку за даним напрямом діяльності.

Таким чином, проведена оцінка вказує на зниження ефективності логістики. У 2022 р. загальні

витрати на міжнародні перевезення «Тегра Україна ЛТД» склали 30421,6 тис. грн. Підводячи підсумки дослідження можемо зазначити, що ефективність логістики «Тегра Україна ЛТД» знижується. Головною проблемою для «Тегра Україна ЛТД» є значні транспортні витрати, які призводять до нерентабельної діяльності міжнародної компанії. Існує необхідність у перегляді логістичних процесів підприємства та вжиття заходів направлених на зміну ситуації.

Список літератури

1. Алькема В.Г. Логістичне забезпечення міжнародної торгівлі. Вчені записки університету "КРОК". Серія : Економіка. 2017. Вип. 46. С. 82-92.
2. Грицина Л.А. Формування логістичної системи підприємства при веденні міжнародного бізнесу. Вісник Хмельницького національного університету. Економічні науки. 2018. № 6, т. 1. С. 145-147.
3. Мартинова Л.Б., Шарко В.В. Міжнародна логістика у системі зовнішньоекономічної діяльності підприємства. Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: Економіка і управління. 2020. Том 31. № 2. С. 222-228.
4. Сазонець О.М., Сазонець І.Л. Міжнародний бізнес і логістика: понятійно-термінологічний словник. Київ: «Центр учбової літератури», 2021. 288с.
5. Council of Supply Chain Management Professionals. URL: <https://cscmp.org/> (дата звернення: 01.06.2023)/
6. Wood, D.F., Barone, A.P., Murphy, P.R., Wardlow, D.L. International Logistics. New York: Amacom, etc. 2002. 9 p.

JURISPRUDENCE

Кисельов Андрій Олександрович

*доцент кафедри оперативно-розшукової діяльності
факультету підготовки фахівців для підрозділів кримінальної поліції Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, кандидат юридичних наук, доцент*

Самофалова Аліна Іванівна,

курсантка

*(Дніпропетровський державний університет
внутрішніх справ)*

[DOI: 10.24412/2520-6990-2023-16175-50-52](https://doi.org/10.24412/2520-6990-2023-16175-50-52)

**ОСОБЛИВОСТІ СУЧАСНОЇ ПІДГОТОВКИ ФАХІВЦІВ З КРИМІНАЛЬНОГО АНАЛІЗУ ДЛЯ
ОРГАНІВ ТА ПІДРОЗДІЛІВ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ**

Kyselov Andrii Oleksandrovich

Associate Professor

*faculty of preparation of facsimiles for criminal police officers of Dnipropetrovsk State University of
Internal Affairs, Candidate of Law Sciences, Associate Professor*

Samofalova Alina Ivanivna,

cadet

*(Dnipropetrovsk State University
internal references)*

**PECULIARITIES OF SUCCESSIONAL TRAINING CRIMINAL ANALYSIS FOR THE
ORGANIZATION OF TA PIDROZDILIV NATIONAL POLICE OF UKRAINE**

Abstract.

The peculiarity of the current training of criminal analysts at the foundations of the overall education of the MVS systems was pointed out.

Аннотація.

Визначено особливості сучасної підготовки кримінальних аналітиків у закладах вищої освіти системи МВС.

Keywords: *criminal analysis; innovative lighting; against criminal law enforcement.*

Ключові слова: *кримінальний аналіз; інноваційна освіта; протидія кримінальним правопорушенням.*

Модель професійної підготовки, що складається з цільового, змістовного, навчально-технологічного, процесуального, діагностично-результативного компонентів була розроблена для вдосконалення системи професійної підготовки кримінальних аналітиків для підрозділів Національної поліції України. Метою даної моделі є професійна підготовка фахівців з кримінального аналізу для аналітичних підрозділів Національної поліції України. Цільовий компонент відповідає завданням та потребам закладів вищої освіти МВС України з професійної підготовки кримінальних аналітиків.

Суб'єктами професійної підготовки фахівців з кримінального аналізу є: науково-педагогічні працівники, практичні працівники аналітичних підрозділів кримінальної поліції, які залучаються до освітнього процесу, інші працівники закладів вищої освіти МВС України.

Завдання пропонованої моделі – підготувати майбутнього фахівця з кримінального аналізу до практичної роботи в аналітичних підрозділах Національної поліції України.

Змістовний компонент складається з професійної підготовки, що визначається Національною кваліфікаційною сферою, стандартами вищої

та професійної (професійно-технічної) освіти, освітньо-професійними програмами, робочими навчальними програмами, навчальними планами, планами практичних, семінарських занять, програмами проходження практики.

Професійна підготовка майбутніх спеціалістів із кримінального аналізу базується на принципах системності, науковості, практичної орієнтованості, технологічності, інноваційності. Вказані принципи є провідними дидактичними положеннями сучасної педагогічної теорії та практики, що використовуються для організації освітнього процесу в установах вищої освіти.

Принцип системності передбачає системне планування, організацію виконання та оцінку процесу навчання відповідно до поставлених цілей, застосування людських та технологічних ресурсів підвищення ефективності навчання. Принцип практичної орієнтованості теоретично пов'язаний з практико-орієнтованим підходом, яким передбачається поєднання методів викладання та навчання з практичною діяльністю. Принцип практичної орієнтованості закладено основою багатьох професійно-орієнтованих технологій навчання (технології дистанційного навчання, кейс-технології (case-

study), інтерактивні технології, технології «портфоліо» та ін.).

Принцип науковості як основний принцип організації освітнього процесу передбачає розкриття причинно-наслідкових зв'язків явищ, процесів, подій, включення до засобів навчання науково перевірених знань, що відповідають сучасному рівню розвитку науки.

Принцип технологічності належить до інноваційних принципів навчання, поява якого зумовлена інтенсивним розвитком освітніх технологій, їх активним впровадженням у мережу освітніх установ, професійну підготовку майбутніх спеціалістів.

Інноваційний характер освіти формує світогляд спеціалістів, в основі якого лежить здатність та можливість творчого перетворення соціальної дійсності; проектування, організації та здійснення професійної діяльності, що передбачає варіативність вирішення завдань, визначає доцільність різних критеріїв контролю та оцінки досягнутих результатів.

Навчально-технологічний компонент складається з матеріально-технічного та програмно-технологічного забезпечення підготовки фахівців із кримінального аналізу.

Підготовка кримінальних аналітиків передбачає використання: хмарно-орієнтованої інфраструктури: захищеної локальної мережі, мережі Інтернет, Wi-Fi; серверів з технологіями віртуалізації та кластеризації; баз даних; комп'ютерні лабораторії; програмно-технологічного забезпечення: аналітичного програмного забезпечення (i2 Analyst's Notebook, ANACAPA, ArcGIS, E-Gis maps тощо); програмне забезпечення управління даними (MEMEX); автоматизованих інформаційно-пошукових систем МВС та Національної поліції України; середовища програмування, геоінформаційного моніторингу, управління базами.

Реалізація всіх складових моделі професійної підготовки фахівців із кримінального аналізу передбачає виконання сукупності педагогічних умов: змістовно-методичних: конструювання змісту теоретичного матеріалу для навчальних дисциплін напряму «Кримінальний аналіз»; суб'єктних: формування ціннісно-мотиваційної сфери майбутніх спеціалістів із кримінального аналізу; технологічних: організація процесу професійної підготовки майбутніх спеціалістів із кримінального аналізу для аналітичних підрозділів Національної поліції України.

Процесуальний компонент охоплює форми організації навчання, засоби, методи, методики, технології викладання навчальних дисциплін за напрямом «Кримінальний аналіз»: «Основи кримінального аналізу», «Кримінальний аналіз», «Інформаційні технології», «Комп'ютерні мережі та телекомунікаційні технології», «Інформаційна безпека», «Основи програмування», «Особливості розкриття кіберзлочинів», «Інформаційно-аналітична робота в оперативно-розшуковій діяльності» та ін.

Так, у рамках навчальних дисциплін «Кримінальний аналіз» та «Основи кримінального аналізу» вивчають: загальну концепцію поліцейської діяль-

ності, якою керує аналітика; концепти оперативного, тактичного, стратегічного аналізу; аналітичні інструменти для проведення аналізу даних з відкритих джерел, ризик-аналізу, складання карт злочинності з використанням інструментів геоінформаційних систем/GIS, концентрації злочинності, графіків та схем зв'язків тощо.

Завдання дисципліни «Комп'ютерні мережі та телекомунікаційні технології» – розглянути принципи побудови комп'ютерних мереж; отримати знання про їх види, системну архітектуру; ознайомитися з їхньою топологією, протоколами передачі даних; сформувати уявлення про бездротові комп'ютерні мережі.

Дисципліна «Основи програмування» вивчає: сучасні мови програмування в середовищі HTML, серверна мова PHP, мова роботи з базами даних MySQL, основи Java-Scrspt та інших. В рамках дисципліни «Інформаційна безпека» вивчаються правові та організаційно-технічні основи захисту інформації, апаратні та програмні засоби захисту інформації в інформаційно-телекомунікаційних системах та ін [1].

При професійній підготовці майбутніх фахівців із кримінального аналізу застосовуються різні форми навчання: лекції, семінарські та практичні заняття, індивідуальна та самостійна робота, практична підготовка. Освітній процес поєднує у собі традиційні і інформаційні технології навчання. До традиційних належать організація та здійснення навчально-пізнавальної діяльності, стимулювання мотивації, навчальної діяльності, контроль, аналіз та оцінка результатів навчання; до інноваційних – проблемне навчання, мультимедійні лекції, ділові ігри, тренінги, презентації, практико-орієнтована діяльність, методи навчання.

Важливим чинником здійснення професійної підготовки фахівців з кримінального аналізу виступають інформаційні технології навчання. Ці педагогічні технології використовують спеціальні методи, програмовані та технічні засоби роботи з інформацією; призначені для формування нових можливостей передачі та сприйняття навчального матеріалу, оцінки навчання та викладання [2, с. 83].

Діагностично-результативний компонент передбачає розробку методики вимірювання рівнів сформованості загальних та спеціальних компетенцій у процесі професійної підготовки кримінального аналітика та визначення якісної характеристики рівнів професійної підготовки майбутніх спеціалістів із кримінального аналізу.

І.А. Зязюн визначає компетентність як здатність вирішувати професійні завдання певного класу, що потребує наявності реальних знань, умінь, навичок, досвіду [3, с. 14].

У той самий час С.В. Вітвіцька трактує компетентність як специфічну здатність особистості до продуктивної діяльності у конкретній предметній області, що включає вузько спеціалізовані знання, вміння та навички, досвід їх використання у реальному житті, відповідальне ставлення до виконання виробничих функцій [4, с. 54].

Аналіз наукових праць показав, що деякими авторами акцентовано на необхідності врахування поліцейськими певних тактичних особливостей під час своєї оперативно-службової діяльності [5, с. 28; 6, с. 149-152; 7].

Застосування кримінального аналізу здатне мінімізувати витрати часу працівників оперативних та слідчих підрозділів на вирішення поставлених завдань та підвищити якість їх інформаційно-пошукової діяльності [8, с. 65].

З урахуванням вищезазначеного професійну підготовку фахівців із кримінального аналізу пропонується здійснювати на основі компетенцій (загальнопрофесійні, ключові, професійні компетенції поліцейського, професійні компетенції кримінального аналітика), які дають можливість фахівцеві виконувати службові обов'язки у підрозділах кримінального аналізу та аналітичних підрозділах кримінальної поліції Національної поліції України. До таких компетенцій належать: здатність до встановлення пріоритетності та оцінки джерел інформації залежно від завдання аналізу; здатність працювати з внутрішніми базами даних (пошук, виявлення, внесення даних); здатність до роботи з програмним забезпеченням управління даними (наприклад, MEMEX) та аналітичним програмним забезпеченням (наприклад, I2 Analyst's Notebook); здатність до обробки більших обсягів інформації відповідно до шаблону; здатність до використання аналітичного програмного забезпечення візуалізації графіків та мережі асоціативних зв'язків; здатність до імпорту обробленої інформації до аналітичного програмного забезпечення; здатність до створення графіків активності, схем-алгоритмів/ блок-схеми, схеми фінансових зв'язків, схеми телефонного трафіку, хронології подій; здатність до пошуку у відкритих джерелах, виявлення значущої інформації, її обробки, зіставлення, систематизації та аналізу; здатність до аналізу інформації із соціальних мереж (SNA); здатність до роботи зі статистичними даними та їх аналізу; здатність до складання стратегічних оцінок; здатність до виконання аналізу типу SWOT, PESTLE/PEST, ситуаційного та сценарного аналізу; здатність використовувати та адаптувати міжнародні стандарти та нормативи у сфері кримінального аналізу.

Результатом моделі є готовність майбутнього фахівця з кримінального аналізу до практичної діяльності в аналітичних підрозділах Національної поліції України.

Список використаних джерел:

1. Хахановський В.Г. З досвіду підготовки кадрів для підрозділів кіберполіції. Проблеми застосування інформаційних технологій, спеціальних технічних засобів у діяльності ОВС та навчального процесу : матер. Всеукр. наук.-практ. конф. Львів, 2016. С. 304-306.

2. Педагогічні системи та технології: лабораторний практикум: навч.- метод. посібник/І.І. Циркун [та ін] ; за ред. І.І. Циркуна, М.В. Дубовик. - Мінськ: Тетра Системс, 2010. 224 с.

3. Зязюн І.А. Філософія педагогічної якості у системі неперервного освіти. Вісн. Житом. держ. ун-ту ім. Івана Франка. Вип. 25. 2005. С. 13-18.

4. Вітвіцька, С.С. Компетентнісний та професіографічний підходи до побудови професіограми магістра освіти. Вісн. Житом. держ. ун-ту. Пед. науки. 2011. Вип. 57. С. 52-58.

5. Кисельов А.О. Тактика спілкування поліцейського з особами. The Top Actual Researches in Modern Science : Proceedings of the IInd International Scientific and Practical Conference (Ajman, July 28-29, 2016, UAE). International Scientific and Practical Conference «World Science». № 8 (12). July 2016. P. 25-28.

6. Kyselov A.O. Combating illegal amber mining: peculiarities of conflict resolution. Naukovyi Visnyk Natsionalnoho Hirnychoho Universytetu, №2. Dnipro: 2019. Pp. 146-152. DOI: 10.29202/nvngu/2019-2/19.

7. Кисельов А.О. Особливості документування підрозділами кримінальної поліції злочинних дій, пов'язаних із незаконним заволодінням транспортним засобом. Оперативно-розшукова діяльність Національної поліції: проблеми теорії та практики: матеріали Всеукраїнської наук.-практ. конф. 19 жовт. 2018 р. Дніпро: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2018.

8. А.О. Кисельов. Особливості здійснення кримінального аналізу на прикладі складання аналітичного звіту (за матеріалами УКА ГУНП в Дніпропетровській області). Бюлетень з обміну досвідом роботи №228/2021. РВВ ДНДІ. К., 2021, с. 63-67.

Візір Вероніка Юріївна,
Курсант II курсу ФПФППД
Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ
Морозкіна Діана Михайлівна,
Курсант II курсу ФПФППД
Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ
Науковий керівник: Копилов Едуард Володимирович
Викладач кафедри оперативно-розшукової діяльності
Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ

ЩОДО ОКРЕМИХ АСПЕКТІВ ОРГАНІЗАЦІЇ ТА ТАКТИКИ ПРОВЕДЕННЯ ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВИХ ЗАХОДІВ ПІДРОЗДІЛАМИ КРИМІНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ

Vizir Veronika Yuriivna,
Cadet of the 2nd year of the FPFPPD
Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs
Diana Mykhailivna Morozkina
Cadet of the 2nd year of the FPFPPD
Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs
Supervisor: Eduard Volodymyrovych Kopylov
Lecturer of the department of operational and investigative activities
Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs

CONCERNING CERTAIN ASPECTS OF THE ORGANIZATION AND TACTICS OF THE CONDUCT OF OPERATIONAL AND SEARCH MEASURES BY CRIMINAL POLICE UNITS

Анотація.

Стаття присвячена розгляду питань щодо окремих аспектів організації та тактики проведення оперативно-розшукових заходів підрозділами кримінальної поліції України. Основним завданням оперативно-розшукової діяльності є пошук і фіксація протиправних діянь за які визначена відповідальність у Кримінальному кодексі України. Оперативно-розшукова діяльність ґрунтується на принципах верховенства права, законності, дотримання прав і свобод людини. До вичерпного переліку підрозділів, які здійснюють оперативно-розшукову діяльність належить Національна поліція України, стосовно якої у цій статті буде розглянуте відповідне поставлене питання.

Abstract.

The article is devoted to the resolution of issues related to certain aspects of the organization and tactics of operational and investigative measures by units of the criminal police of Ukraine. The main task of investigative activity is the search and recording of illegal acts for which responsibility is defined in the Criminal Code of Ukraine. Operational investigative activity is based on the principles of rule of law, legality, observance of human rights and freedoms. The National Police of Ukraine, in relation to which this article will consider the relevant question, belongs to the exhaustive list of units that carry out operational and investigative activities.

Ключові слова: оперативно-розшукова діяльність, оперативно-розшукові звходи, організація та тактика проведення оперативно-розшукових заходів, Національна поліція України, кримінальна поліція, публічна безпека, злочинна діяльність, дотримання законності, оперативно-технічні заходи, методи оперативно-розшукової діяльності, учасники підготовлюваного та скоєного злочину, ініціативний пошук, оперативно-розшукова інформація, оперативно-розшукові дані, тактика допиту засуджених громадян, документування.

Keywords: operational-search activities, operational-search reports, organization and tactics of operational-search activities, National Police of Ukraine, criminal police, public safety, criminal activity, compliance with the law, operational-technical measures, methods of operational-search activities, participants of a crime being prepared and committed, proactive search, operative investigative information, operative investigative data, interrogation tactics of convicted citizens, documentation.

Організація та тактика проведення оперативно-розшукових заходів безпосередньо впливає на якість виконання роботи у рамках кримінального судочинства, яка покладена на оперативні підрозділи кримінальної поліції.

Кримінальна поліція – це поліція, яка займається розслідуванням кримінальних правопорушень згідно з Кримінальним Кодексом.

Теорія оперативно-розшукової діяльності в системі юридичних наук виступає для забезпечення практично профілактики правопорушень комплексом наукових результатів і рекомендацій, необхідних для ефективної організації та проведення оперативно-розшукових заходів, методичних, правових, організаційних, інформаційних та інших основних умов. Ця теорія базується на численних тео-

ретичних розробках минулого та сьогодення, а головне – на законодавстві, що регулює розшукову діяльність в Україні [1].

Відповідно до сучасного законодавчого визначення оперативно-розшукова діяльність (ОРД) - це вид діяльності, що здійснюється гласно та негласно оперативними підрозділами уповноважених державних органів, засобами проведення оперативно-розшукових заходів (ОРЗ) з метою захисту життя, здоров'я, права і свободи людини і громадянина, власності, забезпечення безпеки суспільства та держави від злочинних посягань [1].

Правильно організована та здійснювана ОРД є необхідною умовою ефективної боротьби зі злочинністю, особливо з такими її небезпечними формами, як економічні злочини, організована злочинність, корупція та тероризм.

Одержані внаслідок ОРД відомості, що стосуються особистого життя, честі, гідності людини, якщо вони не містять інформації про вчинення захищених законом дій, зберіганню не підлягають і повинні бути знищені.

Закон України «Про ОРД», засоби та методи якого складають державну таємницю, а за ч. 1 ст. 246 КПК ці ж оперативно-розшукові заходи, але у статусі негласних слідчих (розшукових) дій, становлять лише інформацію, що не підлягає розголошенню.

Не підлягають передачі і розголошенню результати ОРД, які відповідно до законодавства України становлять державну таємницю, а також відомості, що стосуються особистого життя, честі, гідності людини.

Разом з тим, для пересічних громадян, швидше за все, не так важливо, хто і як щодо нього здійснюватиме ОРЗ. Для них важливо якою мірою будуть забезпечені їх права, свободи та законні інтереси. Але треба зауважити, що ОРД на підставах вимог чинного законодавства може проводитися тільки уповноваженими на те суб'єктами.

Відповідно до чинного законодавства підставами на проведення ОРД є факти, які підтверджують та вказують на те що особа, або група осіб готується або вчинила кримінальне правопорушення, а саме злочин, який є тяжким або особливо тяжким.

Предметом судового розгляду найчастіше є не законність проведення ОРЗ, не відшкодування заподіяної шкоди, а обґрунтованість обмеження конституційного права громадянина на ознайомлення з документами та матеріалами, які безпосередньо зачіпають його права та свободи [3].

Оскарження до суду відмови у наданні відомостей про отриману стосовно особи інформацію може бути поєднане в одному провадженні з оскарженням дій органів, які здійснюють ОРД, та з позовом про відшкодування заподіяної шкоди.

Необхідними умовами відшкодування шкоди, заподіяної незаконними діями суб'єктів ОРД, є:

- заподіяння майнової та моральної шкоди громадянину чи юридичній особі;
- заподіяння шкоди незаконними діями органів, які здійснюють ОРД та їх посадових осіб;

- наявність причинного зв'язку між вчиненням незаконних дій у процесі проведення ОРЗ та заподіянням шкоди;

- наявність вини органу чи посадової особи [4].

Захист прав і свобод людини та громадянина забезпечується контролем (зовнішнім, відомчим), судовим, а також прокурорським наглядом, що дозволяє виявити та усунути допущені порушення у тих випадках, коли сам громадянин не звертається за захистом своїх прав [1].

Керівники органів, які здійснюють оперативно-розшукову діяльність, несуть персональну відповідальність за дотримання законності під час організації та проведення оперативно-розшукових заходів.

Під час здійснення оперативно-розшукової діяльності не допускається порушення прав і свобод людини та юридичних осіб. Окремі обмеження цих прав і свобод мають винятковий і тимчасовий характер і можуть застосовуватись лише за рішенням слідчого судді з метою виявлення, попередження чи припинення тяжкого або особливо тяжкого злочину та у випадках, передбачених законодавством України, з метою захисту прав і свобод інших осіб, безпеки суспільства [5].

Під окремими обмеженнями прав і свобод треба розуміти оперативно-технічні заходи (ОТЗ). Оперативно-технічні заходи є порушенням прав і свобод особи тому, що вони порушують право на недоторканність особистого життя, а саме збирання та зберігання конфіденційної інформації про особу. Авжеж, ці заходи можуть застосовуватися до осіб, які готуються або вже вчинили злочин, та можуть бути призначені лише ухвалою суду.

При застосуванні оперативно-технічних заходів для повного та всебічного розгляду справи, працівники кримінальної та спеціальної поліції стосовно правопорушника можуть здійснювати аудіо та відеоконтроль особи, зняття інформації з електронних комунікаційних мереж, електронних інформаційних мереж згідно з положеннями статей 260, 263-265 Кримінального процесуального кодексу України.

Ще відносно недавно оперативно-розшукова діяльність здійснювалася з великою кількістю порушень конституційних прав особи, оскільки регулювалася лише секретними відомчими наказами та інструкціями. З розвитком правової системи, заснованої на демократичних засадах та принципах, формуванням у кожній особі демократичної правосвідомості об'єктивно виникла потреба у гарантіях дотримання основних прав і свобод людини та громадянина [6].

Також на велику кількість порушень з боку уповноважених осіб вплинуло не тільки нерозвинута правова система, а і довіра населення до Національної поліції в цілому. На даний проміжок часу профілактичні заходи та припинення вчинення злочинів не впливають на рівень ефективності роботи підрозділів, що є окремою проблемою яка потребує обговорення.

До підрозділів Національної поліції, які здійснюють оперативнорозшукову діяльність, законом про оперативнорозшукову діяльність віднесено підрозділи кримінальної та спеціальної поліції [2].

Але це не повне коло суб'єктів, які мають право здійснювати ОРД на території України, повний перелік суб'єктів визначений у статті 5 Закону України «Про оперативнорозшукову діяльність».

Методи оперативнорозшукової діяльності - це виконані практикою оперативнорозшукової діяльності спеціальні прийоми виявлення та вивчення осіб, які займаються злочинною діяльністю або причетних до скоєння злочинів, а також виявлення обставин, що мають значення для розкриття попередження злочинів [3].

Основні дії, спрямовані на отримання інформації щодо встановлення та виявлення всіх учасників підготовлюваного та скоєного злочину. Допоміжні дії створюють умови, необхідні для досягнення поставленої мети. До них відносяться:

- аналіз та оцінка оперативнорозшукової ситуації та прогнозування можливої її зміни;
- розрахунок сил (учасників), їх інструктаж, екіпірування, забезпечення необхідними документами прикриття, спеціальними технічними засобами і т. п.;
- розробка легенд, створення умов чи об'єктів, що забезпечують проведення запланованого заходу;
- розробка прийомів, що забезпечують виявлення, збереження та використання отриманих даних як судових доказів [7].

Ефективність проведення ОРЗ великою мірою залежить від умілого поєднання оперативним співробітником певних дій, які включають прийоми конспірації та засоби збору, фіксації, перевірки та використання фактичних даних.

Однією з особливостей ОРЗ є використання прийомів маскуваності (наприклад, присутність оперативного працівника на місці проведення ОРЗ або зашифрування його особи та цілей заходу).

Необхідність зашифрування, конспірації при проведенні ОРЗ обумовлена подоланням активної протидії кримінального середовища процесу виявлення та розкриття злочинів [1].

Оперативний (ініціативний) пошук передбачає отримання та перевірку первинної інформації про осіб та факти, що становлять оперативний інтерес, поза зв'язком із конкретною особою чи фактом з подальшим виокремленням їх із загальною маси. Як система організації оперативний пошук має власні, особливі ознаки, що відрізняють його від інших форм оперативнорозшукової діяльності. До таких ознак можна віднести: здійснення цієї діяльності по за зв'язком із фактами та особами, які вже відомі; його організація в місцях найбільш вірогідного виявлення ознак та об'єктів, що встановлюються; підстави його проведення; систематичність здійснення [2].

Робота будь-якої системи ґрунтується на інформації, яку вона отримує та використовує для

вирішення поставлених завдань. Так для ефективного функціонування системи оперативнорозшукової діяльності вона отримує та використовує оперативнорозшукову інформацію.

Під оперативнорозшуковою інформацією вчені розуміють таке - це різноманітні фактичні відомості (дані, факти, події, обставини), зафіксованими уповноваженими суб'єктами оперативнорозшукової діяльності, відповідно до вимог нормативно-правових актів, які сприяють вирішенню завдань, визначених законом «Про оперативнорозшукову діяльність».

У теорії оперативнорозшукової діяльності до якісних характеристик оперативнорозшукової інформації прийнято відносити, наступні вимоги до оперативнорозшукової інформації: комплексність, адекватність, оптимальність, повнота, точність, лаконічність, цінність. На думку авторів, якісні характеристики оперативнорозшукової інформації слід називати не вимогами, а властивостями [8].

Оперативнорозшукова інформація має якісні властивості, такі як: зміст, достовірність, повнота, точність, цінність, оперативність.

Такі властивості інформації, як повнота і точність, не треба плутати з кількістю, оскільки не завжди збільшення кількості інформації веде до підвищення повноти та точності інформації.

Кількість інформації може лише збільшити надмірність, якщо інформації відображає несуттєві та другорядні деталі. Повнота інформації виражає взагалі всю інформацію, яку може видобути оперативний співробітник від джерела, а лише найбільш істотну, ту, яка може сприяти правильному прийняттю рішення під час здійснення оперативнорозшукової діяльності. Зайва ж повнота і точність можуть лише завдати шкоди, збільшити час і ускладнити прийняття рішень.

Цінність оперативнорозшукової інформації найкраще розкриває прагматичний підхід, тож він «робить спробу встановити залежність між інформацією, приймачем інформації та метою, яку він ставить перед собою. Іншими словами, у цьому випадку визначається цінність інформації для того, хто її сприймає та використовує».

Цінність інформації пов'язана з метою, причому інформація вважається тим ціннішою, чим ближче вона призводить до досягнення мети [5].

При проведенні ОРД забороняється застосовувати погрози, шантаж, інші способи впливу (коли йдеться про залучення до співпраці, то це не застосовується), вчиняти дії, що угоряють життя та здоров'ю громадян, вчиняти дії, що загрожують організації, партії та ін., створювати умови, які ускладнюють діяльність будь-яких організацій, підміняти процесуальні дії оперативнорозшуковими.

Однією із найпоширеніших слідчих дій, без якої не обходиться розслідування жодного кримінального правопорушення, є допит. За результатами допиту дізнавач, слідчий одержують важливі свідчення обвинуваченого, підозрюваного, свідка та потерпілого, за допомогою яких формуються докази у справі.

Вибираючи прийом допиту, дізнавач, слідчий повинні оцінити, яка ситуація склалася на момент проведення цієї слідчої дії. Наприклад, підозрюваний, обвинувачений дає правдиві свідчення, готовий співпрацювати з дізнавачем, слідчим (склалася безконфліктна ситуація), а особа, яка проводить слідчу дію, правильно не оцінила ситуацію і застосовує тактичні прийоми щодо з'ясування свідомо правильної інформації, це може призвести до порушення контакту з допитуваним, викликати недовіру до дізнавача, слідчого. Тому при допиті необхідно не лише встановити контакт із допитуваним, а й ретельно перевірити всю наявну інформацію, отриману в ході проведення оперативно-розшукових заходів.

У цій ситуації роль наведення довідок як способу збирання інформації шляхом безпосереднього вивчення документів, направлення запитів у будь-які органи, підприємства, установи, що мають інформаційні системи, очевидна. Ці заходи пов'язані зі збором відомостей про біографію перевірених, їх родинні зв'язки, освіту, заняття, майновий стан, місце проживання, факти допущених раніше правопорушень та інших даних, що дозволяють встановити ознаки протиправних діянь [3].

Негласне стеження за зацікавленими особами, їх транспортними засобами, а також місцями постійного чи тимчасового перебування вказаних осіб – ще один оперативно-розшуковий захід, який має нерідко кардинальне значення під час розкриття злочинів.

У процесі спостереження виявляється інформація про приховану діяльність особи, яка містить ознаки складу злочину; психологічний портрет об'єкта спостереження: характер та емоційно-вольові якості особи; коло спілкування – особисті, службові та інші (особливо кримінальні) зв'язки особи; використовувані особою схованки; наявність злочинної групи та ін.

Не будучи доказом у кримінальних справах, встановлені оперативно-розшукові дані використовуються слідчим при висуванні версій для вибору тактичних прийомів під час проведення слідчих дій. Вони сприяють швидкому та повному процесу розкриття та розслідування злочинів, вживання своєчасних оперативно-розшукових заходів, встановлення причин та умов, що сприяють скоєнню злочинів.

Розглянемо деякі особливості впливу оперативно-розшукових даних на тактику допиту засуджених громадян:

- засуджені, які вчинили злочин, встановлені та визнали факт злочинної діяльності;
- докази показують, що злочин скоєно групою засуджених, але до початку допиту встановлений лише один співучасник;
- встановлено кілька засуджених, які дали свідчення щодо злочину, але не назвали лідера чи невиявлених членів групи;
- всі засуджені-злочинці виявлені, але не визнають факт скоєння ними протиправних діянь [1].

Проведення оперативно-розшукових заходів на стадії попереднього розслідування дозволяє виявити відомості про злочини засуджених, які будуть потрібні при проведенні допиту:

- механізм скоєного злочину;
- спосіб скоєння та приховування злочину;
- місце, час та обстановку скоєння злочину;
- мотиви та цілі засудженого;
- персонографічні та кримінально-правові ознаки особистості;
- потреби та інтереси, зв'язки з іншими особами;
- навички та вміння;
- пом'якшувальні та обтяжуючі вину обставини;
- знаряддя злочину, предмети злочинного посягання;
- організаторів та інших співучасників злочину;
- причини та умови скоєння злочину [9].

В умовах виправної установи засуджені заявляють про побоювання давати свідчення через можливість помсти інших засуджених.

Оперативно-розшукові дані дозволяють переконатися, чи є така небезпека та вжити заходів щодо забезпечення безпеки засуджених, які викликаються на допит.

Як джерела отримання криміналістично значущої інформації особи допитуваного можуть виступати засуджені. В даному випадку опитування як оперативно-розшуковий захід є основним. У ході спеціальної бесіди, що проводиться із засудженими, що мають оперативно значущу інформацію, незалежно від громадянства, віку, статі, соціального стану, релігійних переконань та інших обставин, яким можуть бути відомі відомості про досліджувану подію або причетних до неї осіб, необхідна добровільна згода особи на розмову. Під час опитування можуть використовуватись технічні засоби фіксації цього заходу, про що оперативний працівник пише рапорт.

При опитуванні за згодою опитуваного можна використовувати поліграф, результати якого слідчий може враховувати у процесі доказування.

Однак до цього джерела отримання відомостей слід вдаватися з великою обережністю, зважаючи на те, що бесіда (допит) з засудженим про особу іншого засудженого рідко зберігається в таємниці від осіб, які утримуються у виправній установі. Часто буває доцільно звертатися за отриманням таких відомостей до представників адміністрації виправної установи (начальника загону, співробітника оперативного відділу та ін.) [4].

Оперативно-розшукова діяльність взаємопов'язана з кримінально-процесуальною діяльністю. Таким чином, оперативно-розшукова діяльність кримінальної поліції є одним з видів правоохоронної діяльності держави, у процесі здійснення якої відповідними державними органами та їх оперативними підрозділами реалізуються такі функції, як захист держави, охорона прав і свобод громадян, власності та правопорядку, боротьба зі злочин-

ністю. Основна особливість оперативно розшукової діяльності полягає у використанні кримінальною поліцією та її посадовими особами переважно негласних повноважень з метою реалізації конкретних завдань, що визначаються перерахованими функціями.

Також треба зазначити що для проведення ОРД потрібне здійснення документації. Документування є засобом пізнання істини, складає інформаційну основу ОРД, забезпечує досягнення її завдань. Під документуванням розуміють процес збирання та систематизації відомостей, перевірки та оцінки результатів ОРД, а також прийняття на цій основі відповідного рішення [4].

Документування включає в себе велику кількість фактів та обставин справи, до них належать: час, місце, спосіб, місцезнаходження матеріальних цінностей, знаряддя з використанням якого вчинено кримінальне правопорушення, розмір шкоди, заподіяної під час вчинення злочину та інші обставини. На практичній роботі документування допомагає у виявленні оперативно-пошуковим шляхом фактичних даних, які свідчать про причетність розшукуваних осіб до приготування або вчинення злочину, і забезпечення можливості використання цих даних для запобігання або припинення злочину і прийняття до винних осіб заходів передбачених законом [9].

Оперативно-розшукова діяльність, на наш погляд, специфічна та різнобічна, а звідси й різноманітність правових аспектів цієї діяльності. Деякі проблеми, оцінки та судження про цю діяльність припускають вирішення різноманітних питань, які пов'язані з різними галузями права та законодавства, що спрямовує на необхідність комплексного опрацювання проблем оперативно-розшукової діяльності. З огляду на це народилася гостра потреба у науковому осмисленні положень Закону, що диктується правозастосовчою практикою, яка керується ними як основним інструментом для вирішення точкових завдань, що впливають як із цього Закону, так і з діяльності органів, чий оперативні підрозділи уповноважені на здійснення оперативно-розшукової діяльності.

Підбивши підсумки можна сказати, що документування є одним з головних та найскладніших так званих організаційних моментів ОРД, оскільки

воно на пряму впливає на ефективність і результативність у протидії злочинності на території України.

Список використаних джерел

1. Оперативно-розшукова діяльність у виявленні та розслідуванні злочинів: теорія, історія і сучасна практика : навч.-метод. посібник / О. О. Подобний. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2021. 258 с.

2. Албул С.В. Основи оперативно-розшукової діяльності: курс лекцій / С.В. Албул, С.А. Дроботов, Г.І. Масяйкін, Д.М. Павлов; за заг. ред. С.А. Дроботова. К.: Інститут УДО України Київського національного університету ім. Тараса Шевченка, 2022. 196 с.

3. Капустник, Володимир Валерійович. "Ретроспективний аналіз проведення оперативно-розшукових заходів підрозділами кримінальної поліції." 2018 URL: https://scholar.google.com/citations?view_op=view_citation&hl=uk&user=mrWe47gAAAAJ&citation_for_view=mrWe47gAAAAJ:9yKSN-GCB0IC (дата звернення 31.03.2023)

4. URL: <http://ord-irina.pp.ua/> (дата звернення 08.04.2023)

5. Закон України «Про оперативно-розшукову діяльність» URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2135-12#Text> (дата звернення 06.04.2023)

6. Капустник, В. "Завдання оперативних підрозділів Національної поліції під час проведення оперативно-розшукових заходів відомчого санкціонування." 2020.

7. Шевчук, Оксана Юрїївна. "Проблемні питання правового регулювання оперативно-розшукових заходів." Редакційна колегія. 2022. с. 196.

8. Капустник, Володимир Валерійович. "Складові компоненти тактики проведення оперативно-розшукових заходів, які потребують рішення прокурора." Сучасні проблеми правового, економічного та соціального розвитку держави: тези доп. Міжнар. наук. конф. (м. Харків, 27 листоп. 2020 р.). Харків, 2020. С. 124-126., 2020.

9. Албул, Сергій Володимирович. "Оперативно-розшукова тактика: поняття та структура." 2022 URL: <http://dspace.oduvs.edu.ua/handle/123456789/2875> (дата звернення 31.03.2023)

Colloquium-journal №16 (175), 2023

Część 1

(Warszawa, Polska)

ISSN 2520-6990

ISSN 2520-2480

Czasopismo jest zarejestrowany i wydany w Polsce. Czasopismo publikuje artykuły ze wszystkich dziedzin naukowych. Magazyn jest wydawany w języku angielskim, polskim i rosyjskim.

Częstotliwość: co tydzień

Wszystkie artykuły są recenzowane.

Bezpłatny dostęp do elektronicznej wersji magazynu.

Przesyłając artykuł do redakcji, autor potwierdza jego wyjątkowość i jest w pełni odpowiedzialny za wszelkie konsekwencje naruszenia praw autorskich.

Opinia redakcyjna może nie pokrywać się z opinią autorów materiałów.

Przed ponownym wydrukowaniem wymagany jest link do czasopisma.

Materiały są publikowane w oryginalnym wydaniu.

Czasopismo jest publikowane i indeksowane na portalu eLIBRARY.RU,

Umowa z RSCI nr 118-03 / 2017 z dnia 14.03.2017.

Redaktor naczelny - **Paweł Nowak, Ewa Kowalczyk**

«Colloquium-journal»

Wydawca «Interdruk» Poland, Warszawa

Annopol 4, 03-236

Format 60 × 90/8. Nakład 500 egzemplarzy.

E-mail: info@colloquium-journal.org

<http://www.colloquium-journal.org/>